

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro klasickou archeologii

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Adam Pažout

Stavební program krále Héróda Velikého

**Building Program of the King Herod the
Great**

Praha 2012

Vedoucí práce: PhDr. Pavel Titz, Ph.D.

Poděkování

Rád bych poděkoval panu

PhDr. Pavlu Titzovi, PhD.,

vedoucímu práce, za cenné rady a náměty.

Rovněž chci poděkovat též mé rodině a blízkým za morální a materiální podporu, kterou mi poskytli během doby mého studia.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval/a samostatně, že jsem řádně citoval/a všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 22.8.2012

.....

Jméno autora/autorky

Abstrakt

Práce si klade za cíl pojednat o stavební programu judského krále Héróda Velikého jako celku. V první části se věnuje historickému, kulturnímu a společenskému pozadí jeho života a vlády, především vnitřním stavem judské společnosti rozdělené podle sektářských hranic a jeho vztahu k Římu na mezinárodní politické scéně. Dále je věnován prostor popisu jednotlivých projektů na základě dostupných archeologických a historických dat. Výsledná zjištění o charakteru staveb z hlediska architektonického, funkčního, symbolického a jejich vztahu k domácím i řeckým a římským architektonickým tradicím jsou následně uvedena do dobového kontextu a interpretována. Závěrečné kapitoly prezentují Héróda, snažícího se naplnit ideál helénistického a židovského vládce kvůli prosazení své legitimacy na trůnu, vyhovění požadavkům svých římských patronů, zajištění bezpečnosti a prosperity země, stejně jako kvůli sebe prezentaci a zachování vlastní osoby.

Klíčová slova

Héródés, archeologie, architektura, urbanismus

Abstract

This thesis deals mainly with building program of the Judaeen king Herod the Great as a whole. The first part is centered on historical, cultural and social background of his life and rule especially on the state of Judaeen society, divided into few religious sects, and his relationship to Rome on international level. Next chapter is concerned with description of numerous building projects according to archaeological and historical data. The results of this inquiry about character of the projects from architectural, functional and symbolic perspective and their relationship to domestic, Greek and Roman architectural traditions are then introduced to historical context and interpreted. Final chapters present Herod as striving to fullfil ideals of Hellenistic and Jewish kingship for legitimation of his claim to throne, to win his Roman patrons over, to secure peace and prosperity of his country, as much as for self-presentation and preservations of himself.

Keywords

Herod, archaeology, architecture, urbanism

Obsah

Úvod	13
1 Historická část	19
<i>1.1 Od hasmonejských dynastických sporů po jmenování Heroda králem</i>	19
<i>1.2 Od jmenování králem do setkání s Oktaviánem na Rhodu</i>	23
<i>1.3 Od setkání s Oktaviánem do návštěvy Říma r.17 př. n. l.</i>	26
<i>1.4 Od druhé návštěvy Říma do Héródovy smrti (17-4 př. n. l.)</i>	28
<i>1.5 Společnost a náboženství</i>	31
<i>1.6 Státní správa a dvůr</i>	33
<i>1.7 Hospodářství a královny příjmy</i>	35
<i>1.8 Nabatejci, Iturejci, bezpečnostní rizika</i>	36
2 Héródův stavební program	39
2.1 Typologie	39
2.2 Urbanismus	39
2.2.1 Agrippias	40
2.2.2 Antipatris	40
2.2.3 Caesarea	41
2.2.3.1 Plán města	41
2.2.3.2 Veřejné stavby	42
2.2.3.3 Přístav	43

2.2.3.4 Zásobování vodou	45
2.2.4 Fasáelis	45
2.2.5 Jeruzalém	46
2.2.5.1 Plán města	46
2.2.5.2 Veřejné stavby	48
2.2.5.3 Zásobování vodou	48
2.2.6 Sebasté	49
2.2.6.1 Plán města	50
2.2.6.2 Veřejné stavby	50
2.2.7 Suburbánní sídliště	51
2.3 Paláce	51
2.3.1 Alexandreion	52
2.3.2 Caesarea	52
2.3.3 Doq	54
2.3.4 Héródeion	54
2.3.5 Hyrkaneion	57
2.3.6 Jericho	57
2.3.7 Kypros	59
2.3.8 Machairús	60
2.3.9 Masada	60
2.3.10 Sebasté	64
2.4 sakrální stavby	65
2.4.1 Augustovy chrámy	65

2.4.1.1 Caesarea	65
2.4.1.2 Sebasté	66
2.4.1.3 Páneion	67
2.4.2 Jeruzalémský chrám	67
2.4.3 Machpela, Mamre	69
2.5 Fortifikace	70
2.5.1 Judea	70
2.5.1.1 Jeruzalém	70
2.5.1.2 Antonia	73
2.5.1.3 Doq, Hyrkánia, Kypros, Nuseib Uweishira	74
2.5.1.4 Héródeion	74
2.5.1.5 Malé pevnosti a věže	75
2.5.2 Samaří a Galilea	76
2.5.2.1 Sebasté	76
2.5.2.2 Sebasté – „Královský hrad“	77
2.5.2.3 Malé pevnosti a věže	77
2.5.2.4 Gabai	78
2.5.3 Pobřežní oblast	78
2.5.3.1 Caesarea	78
2.5.3.2 Hurvat Eleq	79
2.5.3.3 Malé pevnosti a věže	79
2.5.4 Gaulanitis, Batanea, Trachonitis, Auranitis	79
2.5.4.1 Vojenské kolonie	80

2.5.5 Perea	80
2.5.5.1 Betharamphtha/Betharamtha, Héródeion (Perejské)	81
2.5.5.2 Machairús	81
2.5.5.3 Vojenské kolonie	81
2.5.6 Idumea	82
2.5.6.1 Masada	82
2.5.6.2 Malé pevnosti a věže	83
2.6 Charakteristika projektů	84
2.6.1 Města	84
2.6.2 Chrámy	86
2.6.3 Paláce	88
2.6.4 Fortifikace	92
2.6.5 Stavební techniky, materiály, výzdoba	93
2.6.6 Chronologie	94
3 Héródův stavební program - syntéza	96
3.1 Legitimace moci, propaganda	96
3.2 Zbožnost, euergetismus a další ctnosti	101
3.3 Bezpečnost	103
3.4 Profit	105
3.5 Aspekty helénizace, romaniazce	106
3.6 Helénistický a židovský panovník, spojenec Říma	107
Závěr	109

Seznam literatury	112
Přílohy	119

Seznam použitých zkratk

AJ	Židovské starožitnosti
BA	Biblical Archaeologist
BASOR	Bulletin of the American Schools of Oriental Research
BJ	Válka židovská
Ez	Ezechiel
Ex	Exodus
IEJ	Israel Exploration Journal
J	Janovo evangelium
JFA	Journal of Field Archaeology
JNES	Journal of Near Eastern Studies
JRS	Journal of Roman Studies
kh.	khirbet
1 Kr	První kniha královská
Mk	Markovo evangelium
Mt	Matoušovo evangelium
NEA	Near Eastern Archaeology
NEAEHL	The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land
NH	Plinius, <i>Naturalis historia</i>
PEQ	Palestine Exploration Quarterly
RB	Revue biblique
Sk	Skutky apoštolské

Vit	Vitruvius, <i>Deset knih o architektuře</i>
w.	wádí

Úvod

Druhá polovina 1. století př. n. l. byla dobou velkých politických změn ve středomořském prostoru ovládaném přímo či nepřímo Římany. Nová generace římských politiků v čele s Oktaviánem, vítězem od Aktia nad Markem Antoniem a dědicem Julia Caesara, trvale změnila charakter římského panství a jedním z protagonistů těchto změn a následně článkem Augustova nového řádu byl i král Héródés Veliký. Nehrál sice hlavní roli v událostech občanských válek v Římě, nicméně byl jejich současníkem, a jakožto římský občan a *cliens* svých římských patronů se ho tyto události neméně dotýkaly a měly definovat jeho pozdější působení jako vazalského krále Říma.

Héródés byl fascinující, ale zároveň i rozporuplná osobnost dějin, jež vždy přitahovala pozornost historiků. Na jedné straně zde stojí uznávaný státník, schopný vojevůdce a organizátor, na druhé straně vidíme téměř paranoidního tyrana, neváhajícího popravit svou ženu a tři syny a schopného kvůli dvorským pomluvám krutých výslechů, mučení a vražd. Smutným faktem je, že v podvědomí většiny lidí byla jeho osoba, od dob vzestupu křesťanství, redukována na tu horší část – „vraha nevinátek“ z Matoušova evangelia.¹ To je navíc zcela určitě příklad tzv. *topos*, tedy metody používané v rétorice, jež má za úkol dotvořit argumentační linii, v našem případě tedy doložit Héródovu krutost.²

Mým úkolem ovšem nebude hodnotit Héródovy excesy nebo zkoumat příčiny jeho chování, chci se zaměřit na jeden velmi důležitý aspekt jeho vládnutí, skrze který se Héródés sám prezentoval a jenž spoluvytvářel jeho politiku. Cílem této práce bude prezentovat Héróda jako stavitele. Přesněji, pokusím se zmapovat Héródův stavební program na základě dochovaných pramenů (hmotných i písemných) a následně bude mým cílem analyzovat jeho projekty z hlediska funkčního, symbolického a také zjistit, jaké místo zaujímají ve vývoji architektury starověkého Předního východu.

Skutečně, pokud se začteme do *Židovských starožitností* Josepha Flavia, zjišťujeme, jaké množství textu je věnováno stavbám a projektům iniciovaným nebo financovaným Héródem. Od velkých mnohaletých a komplexních staveb jako byl např. jeruzalémský Chrám či výstavba nových měst jako Caesarea a Sebasté, po „malé“ přestavby sloupořadí nebo

¹ Mt 2,16.

² Rocca, S. 2008a: Herod's Judaea: A Mediterranean State in Classical World. Tübingen, str. 350.

akvaduktů v maloasijských městech, můžeme pozorovat příklady Héródovy velkomyslnosti, intelektu a dlouhodobé vize, kterou sledoval pro upevnění postavení svého i Judeje. Z výše řečeného vyplývá, jak velkým stavitelem Héródés byl, v celém východním Středomoří bychom napočítali desítky jednotlivých staveb nebo komplexnějších projektů. V této práci se však budu zabývat pouze těmi projekty, jež uskutečnil v hranicích svého království, jelikož zde můžeme najít všechny příklady jeho stavebních projektů. Na tomto místě si tedy musíme geograficky vymezit oblast našeho zájmu.

Jádrem Héródova království (Mapa 1) byly regiony Judeje a Samařska v centrální vrchovině mezi řekou Jordán a Střezozemním mořem (dnes tzv. Západní břeh a části Státu Izrael), směrem na jih se hranice Héródova panství ztrácely v polopouštních oblastech severního Negevu³, pobřežní pásmo na západě ovládal Héródés od Gazy až téměř po jižní svahy hřebenu Karmelu (na jehož severní straně dnes leží město Haifa), s výjimkou města Ascalon, jež bylo svobodné. Na severu dále k jeho panství přináležela Galilea, vymezená Jizre'elským údolím na jihu a přibližně dnešní hranicí mezi Izraelem a Libanonem na severu, na východě končila Galilea na úpatí Golanských výšin. Východní hranici v Zajordánsku tvořil region nazývaný Perea, na jihu ohraničený biblickou řekou Arnon (dnes w. Mujib) na severu oblastí *Dekapole* (asi 30 km na jih od Galilejského jezera), východní hranice také není příliš jistá, ale má se za to, že mohla sahat až k tzv. *Via Regis* – hlavní komunikační tepně z Arábie do Sýrie. Jak již bylo naznačeno, v severní části údolí Jordánu a dnešního Jordánska bylo do Héródova království vklíněno tzv. „Desetiměstí“ (*Dekapolis*), jež náleželo k římské provincii Sýrii. V roce 20 př. n. l. obdaroval Augustus Héróda regiony Gaulanitis, Auranitis, Batanea a Trachonitis. Gaulanitis je totožná s dnešními Golanskými výšinami, vymezení zbylých tří území je obtížné, ale je jisté, že se nacházely v sousedství Golan, na území dnešní jižní Sýrie.⁴

Časově bude tato problematika vymezena rokem 40 př. n. l., kdy byl Héródés římským senátem prohlášen za právoplatného krále Judeje, a rokem 4 př. n. l., v němž Héródés umírá. V 1. kapitole, kde se mimo jiné budu věnovat Héródově původu a jeho cestě ke královské hodnosti, považuji za nezbytné, abych také důkladně pojednal o politické historii Judeje a o jejím vztahu k Římu od Pompeiova podmanění Sýrie v letech 63 př. n. l., přes nestabilitu a občanské války následujících let až po nastolení Héródova království.

³ Tato problematika bude blíže diskutována v kapitole věnované fortifikacím.

⁴ Dnešní arabský název této oblasti - „Hauran“ je spojen se starověkým „Auranitis“.

Toto období dějin Judeje a Říma je dobře zdokumentované v dobových literárních pramenech. Pro nás je nejdůležitějším pramenem pro poznání Héródovy vlády, osobnosti a stavební aktivity dílo Josepha Flavia, především jeho *Židovské starožitnosti* a *Válka židovská*. I přesto, že je Josephus autor až 2. poloviny 1. st. n. l. (psal tedy asi 100 let po Herodově smrti), je jeho dílo velmi cenné. Jakožto žid a obyvatel Judeje měl možnost pohledu dovnitř fungování židovské společnosti a jelikož byl zároveň vzdělaný v řecké kultuře, mohl dobře nahlédnout na Héródovu dobu v kontextu řecko-římského světa. Dále se také můžeme domnívat, že znalosti a popisy většiny ze zmiňovaných Héródových staveb má Josephus z autopsie, což ho činí jediným dochovaným antickým autorem s tímto zájmem. Neméně důležitý je fakt, že v knihách *Židovských starožitností*, věnujících se Herodově vládě, velmi extenzivně čerpal pouze ze zlomkovitě dochovaných *Dějin* Nikoláa z Damašku, jenž byl Héródovým rádcem a diplomatem. Některé pasáže ve *Starožitnostech* mohou být považovány přímo za citace Nikoláova díla.⁵ Je zajímavé srovnat rozdílnosti v popisu Héróda ve *Starožitnostech* a ve *Válce*. *Válka*, která je mladší než *Starožitnosti*, je k Héródovi příznivější a vykresluje jej vcelku pozitivně, Josephus zde zvolil metodu podobnou Plútarchovým životopisům, kdy postavil do silného kontrastu Héródův nešťastný soukromý život a fenomenální úspěchy v domácí a zahraniční politice. Naopak ve *Starožitnostech* volí historický, analistický přístup a hodně se zabývá jeho negativními vlastnostmi a činy a snáší na jeho hlavu mnohá obvinění.⁶ Zde je nutné si uvědomit, že Josephus pocházel z kněžské rodiny a měl tak důvody Héróda odmítat, když ten silně omezil vliv kněží ve veřejných záležitostech státu pro vzrůst své osobní moci a zároveň, z počátku své vlády, podporoval rabínský segment židovské inteligence. Josephův postoj k Héródovi tedy není vyvážený, leč je faktem, že stavitelské výkony krále dokázal akceptovat a často i ocenit.

Velmi cenným pramenem, leč bohužel nedochovaným, by byly Héródovy paměti zmiňované Josephem ve *Starožitnostech*⁷, přičemž je opět velmi pravděpodobné, že je Josephus často citoval ve svých vlastních pracích. Mezi další primární prameny vhodné ke studiu Héródova stavitelství lze přiřadit některé pasáže Strabónovy 16. knihy *Geografie*, která se věnuje Sýrii a dalším oblastem východu, dále nacházíme zmínky v Pliniově *Naturalis historia*. Tacitus se v 5. knize svých *Dějin* krátce věnuje Jeruzalému, zde v souvislosti s podmaněním Judeje Vespasianem. Tyto zmínky jsou však velmi stručné a kusé a jejich přínos

⁵ Roller, D. W. 1998: The Building Program of Herod the Great. Berkeley, str. 5.

⁶ Rocca 2008a, str. 20.

⁷ AJ 15,174.

pro naše zkoumání je omezený. V židovské literatuře můžeme najít údaje týkající se jeruzalémského Chrámu, především v *Babylonském Talmudu*, traktátu *Middot*, jenž je celý věnován Chrámu, dále v traktátech *Yuma*, *Sukkah 51b* a *Baba Bathra 3a-4a*.⁸

Druhým, neméně důležitým zdrojem poznání Héródovy stavební činnosti jsou prameny archeologické, k nim budeme přistupovat zvlášť pečlivě, jelikož tato práce se bude věnovat především archeologii héródovské Judeje. Většina králových stavebních projektů byla úspěšně lokalizována, jedná se buď o dodnes existující města (např. Jeruzalém) nebo k jejich lokalizaci pomohla analýza místních toponym (jako v případě města Sebasté, kde se nachází arabská vesnice jménem Sebastiya), v určitých případech proběhla lokalizace kombinací důkladné analýzy literárních pramenů a topografického průzkumu (tak Masada, Héródeion apod.). Přesto narážíme na dva problémy:

1. Literární prameny jsou často velmi strohé a jejich popis neumožňuje přesnou identifikaci lokality. V tomto případě musíme také zhodnotit archeologickou evidenci z několika míst, jež odpovídají popisu. Ale ani analýza archeologického materiálu nemusí být dostatečně průkazná, zde narážíme na omezení v podobě málo nebo vůbec neprozkoumaných lokalit. Příkladem tohoto problému můžou být Herodovy vojenské kolonie Gabai v Galileji a Bathyra v Trachónitis.
2. V lokalitách kontinuálně osídlených v dlouhém časovém horizontu, jako jsou především města – Jeruzalém, Caesarea, Antipatris apod., se můžeme často setkat s přestavbami starších budov, případně k jejich destrukci (částečné/úplné) a překrytí novou zástavbou. Největší problémy nastávají v dodnes obydlených místech, kde jsou velmi omezené možnosti provádění archeologického výzkumu.

Dalším problémem ovlivňujícím naše poznání Héródovy doby z archeologických dat jsou již výše zmiňované nedostatečné archeologické výzkumy. Tedy na jedné straně málo nebo vůbec neprozkoumané lokality, na straně druhé polykulturní lokality, jejichž výzkum se zaměřil na jiná období historie a vrstvy nesoucí data z jiných období byly nedostatečně zkoumány, případně úplně zničeny. Z výše řečeného tedy vyplývá, že u mnohých Héródových projektů

⁸ Roller 1998, str. 6-7.

budeme často odkázáni pouze na literární prameny a na charakter, resp. funkci či symboliku těchto staveb budeme moci usuzovat jen z podobných paralel.

Na druhou stranu se setkáme i se zcela opačným problémem, tedy s archeologicky dobře prozkoumanými stavbami, patřícími do Héródovy doby, jež nejsou zmiňovány v žádných literárních nebo epigrafických pramenech. V takových případech je nutné pečlivě analyzovat archeologická data, zjistit zdali tyto budovy chronologicky spadají do vlády Héróda Velikého, jaký by mohly mít vztah k jiným jeho projektům, důkladně je porovnat po stránce stavebně-architektonického vývoje s těmito projekty, zasadit je do politického, náboženského, hospodářského a sociálního kontextu Héródovy doby a na základě této analýzy určit, zda náležejí k Héródově stavebnímu programu.

Výsledky archeologických výzkumů z velkých lokalit, jako jsou např. již zmiňovaná města, dále např. velké pevnosti a paláce, sakrální a technické stavby jsou v celku dobře publikované a s výsledky těchto výzkumů se často setkáme v dostupných souborných monografiích i popularizačních počinech. Na tomto místě mohu zmínit kupříkladu *The Building Program of Herod the Great* od D. W. Roller, *Herod's Judaea* od S. Rocca, *The Architecture of Herod the Great Builder* od Ehuda Netzera a *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the holy Land* apod. Nicméně některé méně zkoumané, malé či méně významné lokality, popř. výsledky povrchových průzkumů jsou publikovány podstatně hůře a často pouze v hebrejštině, jíž nevládnou dostatečně dobře, abych mohl tyto publikace číst. V těchto případech jsem byl odkázán na monografie věnující se určité problematice, kde byly zhodnoceny i výsledky těchto výzkumů. Mnohé cenné informace jsem načerpal z předběžných výkopových zpráv a článků z periodik, jako je např. *Israel Exploration Journal*, *Palestine Exploration Quarterly*, *Bulletin of American School of Oriental Research* či *Biblical Archaeologist*, které vychází v anglickém jazyce. Obecně se dá říct, že shánění literatury pro toto téma nebylo jednoduché, většina publikací se v České republice nedá sehnat vůbec či pouze s velkými obtížemi a z velké části jsem tak byl nucen využívat výpůjček ze zahraničí, jež byly omezeny mými finančními možnostmi, proto v této práci bohužel nebude zastoupena veškerá literatura vztahující se k této problematice. Další omezení vyplývá z již zmíněných jazykových schopností autora. Proto jsem se musel obejít bez hebrejských, do jisté míry i německých publikací.

Výše jsem zhodnotil dva druhy pramenů, které budu ve své práci používat. Moje vlastní práce bude probíhat takto: nejprve budu studovat literární prameny, v nichž budu

hledat všechny zmínky o Héródových stavebních aktivitách, zvláštní pozornosti se dostane popisům staveb a použitým stavebním postupům. Následně budu tyto poznatky konfrontovat s výsledky archeologických výzkumů na daných lokalitách. Touto syntézou dobových literárních pramenů a archeologických dat bychom měli dospět ke konstatování o charakteru daných stavebních projektů. Nakonec tato zjištění zasadím do kontextu politické situace v jižní Levantě a ve vztahu k Římu v druhé polovině 1. st. př. n. l. a také do hospodářských, sociálních a náboženských poměrů v Héródově království. První kapitola této práce bude věnována historickému pozadí Héródovy vlády, jeho původu a vnitřní i vnější situaci jeho země. Ve druhé kapitole budu podrobně rozebírat jednotlivé stavební projekty, systematicky podle typů staveb (urbanismus a městské/technické stavby, sakrální budovy, paláce, fortifikace). Ve třetí kapitole bude následovat syntéza diskutovaných literárních a archeologických dat, v níž se budu snažit zjistit, jaký praktický, symbolický, propagandistický či jiný význam mohly dané stavby nést. Na závěr zhodnotím Héródův stavební program jako celek. Jelikož je Héródův stavební program značně rozsáhlý a značná pozornost bude věnována jeho důkladné analýze, projeví se to pochopitelně i na rozsahu této práce, jenž bude „nadstandardní“ na poměry bakalářských prací.

Při přepisu řeckých a latinských jmen se přidržím jejich původní podoby, v případě místních názvů v Judeji tedy řecké varianty jména (Héródeion, Machairús atp.), s výjimkou Caesareje, již budu uvádět v latinské verzi, jak bývá v literatuře obvyklé. V psaní řeckých a latinských termínů se držím *Encyklopedie antiky* a *Slovníku antické kultury*⁹. Některá v češtině vžitá označení budu psát v počeštěné podobě (Řím, Jeruzalém, Oktavián atp.).

⁹ Svoboda, L. a kol. 1973: *Encyklopedie antiky*. Praha. Bahník, V. a kol. 1974: *Slovník antické kultury*. Praha.

1 Historická část

1.1 Od hasmonejských dynastických sporů po jmenování Heroda králem

Po smrti krále Alexandra Jannaia r. 76 př. n. l. přešel královský úřad na jeho ženu Salomé Alexandru a velekněžský na jeho nejstaršího syna Hyrkána II. Dle *Starožitností* si měla Alexandra naklonit farizeje, neboť právě oni měli v zemi největší vliv na veřejnost, doslovně se píše o „obnovení tradic otců“, kdy formálně měl autoritu Hyrkanos jakožto velekněz, fakticky však vládla Alexandra v pozici „regentky“. Mladší syn Aristobúlos II. zůstal na dvoře bez jakékoliv politické či vojenské funkce, jak naznačuje Josephus, což se stalo zdrojem pozdějších problémů.¹⁰

Na závěr vlády Alexandry (67 př. n. l.), kdy bylo již podlomené její zdraví, se pokusil Aristobúlos využít situace a sám se zmocnit vlády. Se žoldněřským vojskem, a pravděpodobně podporou saducejů, obsadil důležité pevnosti a prohlásil se králem. Hyrkanovi se podařilo zajmout Aristobúlovu ženu a děti, ale po smrti matky ztratil velkou část autority a vlivu. S bratrem svedl bitvu u Jericha, kterou prohrál, následovala dohoda, jež ustanovila Aristobúla za krále, Hyrkanos měl být nadále pouze soukromou osobou.¹¹

V tento moment vstoupil do hry Héródův otec Antipatros, který přesvědčil Hyrkana k azylu v Nabateji. Tam, u krále Arety III., získal podporu (pravděpodobně s pomocí Antipatra, který byl ženatý s nabatejskou princeznou a měl tak dobré vztahy s Araby) ve formě vojska a odtáhnul k Jeruzalému. Nestačil však cokoliv podniknout, jelikož v té době přitáhnul z Damašku Pompeiův legát Scaurus, k němuž oba bratři poslali poselstvo s žádostí o rozhodnutí sporu. Aristobúlos nabídl Scaurovi větší úplatek a ten pochopitelně rozhodl v jeho prospěch. Aristobúlovi to bylo ale málo, a tak pronásledoval ustupující nabatejskou armádu a porazil ji v bitvě.¹²

Krátce poté (r. 64) přišel do Sýrie sám Pompeius, během pobytu v Damašku k němu opět přišla poselstva od obou bratrů. Pompeius v Damašku nijak nerozhodl a vyčkával. Aristobúlos však sebral v Judeji vojsko, což bylo proti Pompeiovým nařízením, a ten tak

¹⁰ BJ 1,107-10; AJ 13,406-9.

¹¹ BJ 1,117-22; AJ 13, 422-9; 14, 4-7.

¹² BJ 1,123-30; AJ 14,8-33

vytáhl s vojskem k Jeruzalému. Aristobúlos se snažil vyjednávat, ale udělal příliš mnoho chyb a Pompeiově dobytí města na podzim r. 63 nedokázal zabránit.¹³

Pompeius se poté rozhodl radikálně upravit politické poměry v zemi – od Judeje oddělil města Skythopolis, Pellu, Gadaru, Gazu, Joppu, Stratónovu věž, Hippos, Samarii, Ašdód, Dor, Jamnii, Arethúsu, Marissu a přičlenil je k provincii Sýrie. Znovu dosadil Hyrkana jako velekněze (Josephus nezmiňuje, zda též jako krále či *ethnarchu*) a Aristobúla s rodinou odvlékł do Říma.¹⁴

Antipatros se znovu objevil během Scaurova tažení do Arábie, kdy římskému vojsku doplňoval zásoby a opět ho vidíme ve funkci zprostředkovatele, kdy přemluvil krále Aretu III. k odevzdání tributu a ukončení války.¹⁵ Roku 57 přišel do Sýrie jako guvernér Gabinius, někdy v té době z Říma uprchl Aristobúlov syn Alexandros, jemuž se podařilo na svou stranu dostat část judského obyvatelstva a opevnit se v pevnostech Alexandreion a Machairús. Nedaleko Jeruzaléma s ním Gabinius svedl vítěznou bitvu, Alexandros následně vydal všechny držené pevnosti výměnou za bezpečný odchod. Nedlouho poté uprchl i Aristobúlos, opevnil se v Machairu, ale taktéž byl Gabiniem poražen a odvečen zpět do Říma. Gabinius byl pak zaměstnán záležitostmi v Egyptě (v nichž mu pomáhal Antipatros), když Alexandr opět povstal proti Hyrkanově vládě, tentokrát v Samařsku a Galileji, kde byl poražen v bitvě u hory Tabor. S Gabiniem se pojí další politická reorganizace země. Rozděлил zemi na 5 *synodoi* spravovaných aristokratickými radami (tedy saduceji) – Jeruzalém, Gadara, Amathús, Jericho a Sepphoris, potvrdil Hyrkánovi velekněžskou hodnost, zbořil pevnosti použité Alexandrem a přestavěl některá města v Samaří a pobřežní nížině (podobně jako Pompeius).¹⁶

Během Caesarovy občanské války, kdy Pompeius uprchnul z Itálie do Řecka, propustil Caesar Aristobúla z vězení s cílem destabilizovat východní provincie, v nichž měl Pompeius základnu. Aristobúlos byl však, i se svým synem Alexandrem, na východě zavražděn Pompeiovými přívrženci (r. 49).¹⁷

Hyrkanos a Antipatros se museli v tomto konfliktu rychle zorientovat. Antipatros nejprve pomohl Caesarovu spojenci Mithridatovi při přechodu Sinaje do Egypta a poté se

¹³ BJ 1,131-149; AJ 14,34-68.

¹⁴ BJ 1,153-8; AJ 14,72-79. Pompeius možná uvedl i nějaká opatření na omezení judské armády a propuštění veteráni se mohli stát náchylnější ke vzpourám, jak uvidíme dále. Viz Shatzman, I. 1991: *The Armies of Hasmonaeans and Herod: from Hellenistic to Roman Framework*. Tübingen, str. 131.

¹⁵ BJ 1,159; AJ 14, 80-1.

¹⁶ BJ 1,160-78; AJ 14,82-103.

¹⁷ BJ 1,183-4; AJ 14,123-6.

s ním účastnil bitvy v Deltě (leden 47). Caesar odměnil Antipatra bohatě – udělil mu římské občanství, osvobodil ho od daní a jmenoval ho *epitropem* Judeje. Hyrkanos byl opět potvrzen veleknězem, jmenován *ethnarchem* a bylo mu dovoleno obnovit hradby Jeruzaléma. Josephus dále zaznamenává výsady udělené židovskému státu od Caesara a smlouvu o přátelství a spojení s Hyrkanem (*socius et amicus populi Romani*).¹⁸

Antipatros dále utužoval svůj vliv ve státě, svého staršího syna Fasaéla jmenoval guvernérem (*stratégos*) Jeruzaléma, mladšího Héróda guvernérem Galileje. Héródés se své nové funkce zhostil s vervou a rychle se vypořádal s bandity sužujícími region. Poprava jejich velitele byla záminkou jeruzalémských aristokratů k předvolání Héróda před soud, resp. v podání *Války* vyšel podnět od Hyrkana žárlivého na vzrůstající vliv Antipatrovy rodiny v zemi. V tento moment zasáhl v Héródův prospěch guverner Sýrie Sextus Iulius Caesar. Prikázal Hyrkanovi zprostit Héróda všech obvinění. Pravděpodobně zde hrály roli jak Héródovy úspěchy při potírání banditů, tak klientské vztahy k rodině Iuliů.¹⁹ Následně byl Sextem jmenován *stratégem* Samařska a Coele-Syrie.²⁰ Héródés se ještě pokusil vyrazit proti Hyrkánovi s vojenskou mocí kvůli odplatě, ale byl zastaven svým otcem a bratrem.²¹

Zanedlouho do záležitostí na východě opět zasáhla občanská válka v Římě. Q. Caecilius Bassus zavraždil Sexta (r. 46) a zmocnil se jeho armády. Generálové věrní Sextovi s ním sváděli boje a Antipatros jim z věrnosti k Iuliům poslal taktéž pomoc. Po zavraždění Caesara se jeden z jeho vrahů, Cassius, odebral do Sýrie, kde připravoval válku. Za tímto účelem uložil vysoké daně a v Judeji jejich výběrem pověřil Antipatra. Ten nemohl odporovat a přesunul loajalitu od Iuliovců k novým pánům východu. Héródés viděl v této situaci možnost dále se zalíbit Římanům a velmi energicky se pustil do výběru daní v Galileji. Cassius si ho oblíbil a opět ho ustanovil *stratégem* Coele-Syrie se slibem královského titulu po vyhrané válce. V té samé době působil nepokoje v Judeji jakýsi Malichus, též pověřen Antipatrem výběrem daní pro Římany, a to dokonce tak, že Antipater byl nucen sbírat v Pereji vojsko. Malichovi se nakonec podařilo Antipatra otrávit (r. 43). Héródés poté s Cassiovou pomocí zavraždil Malicha v Týru.²²

¹⁸ BJ 1,187-94, 199-200; AJ 14,127-55.

¹⁹ Richardson, P. 1996: Herod: King of the Jews and Friend of the Romans. Minneapolis, str. 111.

²⁰ Latinský ekvivalent byl možná *praefectus* a Coele-Syrie může spíše odkazovat k Dekapoli, viz Davies, W. D. Horbury, W. Sturdy, J. (eds.) 1999: The Cambridge History of Judaism vol. III: The Early Roman Period. Cambridge, str. 103.

²¹ BJ 1,203-14; AJ 14,158-80.

²² BJ 1,216-35; AJ 14,268-93.

Nepokoje v Judeji však neustávaly, Malichův bratr Helix (ve *Starožitnostech* Felix) bojoval proti Fasaélovi a obsadil některé pevnosti, mezi nimi i Masadu. Héródés tou dobou vyháněl z Galileje vojska Tyřana Marióna. Krátce poté opět Marión spolu s Ptolemaiem z Chalkidy a Fabiem, místodrzcím Sýrie, přivádí zpět Antigona, nejmladšího syna Aristobúla II. Héródés však Antigona porazil ještě na hranicích země.²³

Kvůli zásnubám s Mariammou, vnučkou Hyrkána II., se Héródés rozvedl se svou první ženou Dóris a tím upevnil svoje postavení a důležitost v Judeji, jelikož teď patřil do hasmonejské rodiny. To bylo někdy v době bitvy u Phillip (r. 42), po níž přišel na východ Marcus Antonius. Při Antoniově pobytu v Malé Asii za ním dvakrát přišlo poselstvo židů žalujících Héróda a Fasaéla z uzurpování moci na úkor Hyrkana. Podruhé obvinilo židovské poselstvo oba bratry v Antiochii, kde bratry obhajoval nejen M. Valerius Messala, ale i sám Hyrkanos. Antonius bratry zbavil obvinění a jmenoval je tetrarchy, prý kvůli pohostinnému přátelství s jejich otcem Antipatrem – Antonius byl jeden z legátů Gabiniových v l. 57-4.²⁴

Zásadní zvrat v dění na východě přišel roku 40²⁵ s parthskou invazí. Antigonos, podporovaný Lysaniem z Chalkidy (synem Ptolemaia), nabídl Parthům úplatek, pokud mu pomůžou svrhnout Hyrkana. Antigonos rychle získával podporu domácího obyvatelstva a s podporou parthských vojevůdců Pakora a Barzafarna se rychle dostal až k Jeruzalému. Zde došlo o svátku Šavu'ot²⁶ k nepřehledné situaci, kdy z města přeplněného poutníky nebyli bratři schopni vyhnat nepřítele a zároveň je Antigonos nedokázal porazit. Hyrkanos a Fasaél byli vylákáni na setkání s Barzafarnem, zatímco Héródés zůstal v Jeruzalémě. Poté, co se dozvěděl o jejich zajetí, uprchl s rodinou z města. Na útěku ještě svedl bitvu s pronásledovateli – na místě této bitvy později postavil Héródion. Prchal směrem k Masadě, kde zanechal svou rodinu s 800 vojáky, zbytek propustil, aby se skryli v Idumeji. Když takto skončil odpor v Jeruzalémě, byl Antigonos ustanoven králem. Ihned nato nechal Hyrkánovi uřezat uši, aby již nemohl vykonávat velekněžský úřad (velekněz nesměl být jakkoliv zohavený) a vyhnal ho do exilu v Babylónu. Fasaél prý ve vězení spáchal sebevraždu, když zvěděl o úspěšném úniku Héróda.²⁷

²³ BJ 1,236-40; AJ 14,294-300.

²⁴ BJ 1,240-4; AJ 14,301-5, 324-6.

²⁵ Nebo ještě roku 41, Herodova zimní cesta do Říma (viz dále) by tak spadala přibližně do února r. 40. Viz Kokkinos, N. 1998: *The Herodian Dynasty: Origins, Role in Society and Eclipse*. Sheffield, str. 367.

²⁶ Šavu'ot se slaví v květnu, což je příliš pozdě na rok 40 a příliš brzy na rok 41. Je možné, že Josephus má na mysli Chanuku r. 41, oba dva svátky zaměnil i v AJ 18,90. Viz Kokkinos 1998, str. 368.

²⁷ BJ 1,248-73; AJ 14,330-69.

Héródés chtěl získat podporu pro svůj odpor od nabatejského krále Malicha, ten však odmítl ze strachu z parthské moci (Josephus přidává jako důvod ještě Malichovy dluhy Héródovu otci Antipatrovi). Odebral se proto do Egypta, tam byl v Alexandrii přijat Kleopatrou, jež mu poskytla loď, na níž se vydal do Říma i přes nepříznivé zimní počasí. Bouře ho na moři skutečně zastihla – ztroskotal na Rhodu, kde musel čekat na postavení nové lodě. Vyrazil do Říma hned, jak to bylo možné, kde se nejprve potkal s Antoniem, jenž mu dohodl slyšení v senátu, kde se poprvé setkal s Oktaviánem. Senát, vyslechnuv Héróda a Messalu, který mluvil v Héródův prospěch, ho prohlásil králem Judeje. Héródés svoje jmenování nečekal, Josephus píše, že prý přišel do Říma s úmyslem navrhnout bratra své snoubenky Mariammy Aristobúla III. Každopádně proti svému jmenování neprotestoval. Pobyt v Itálii mu prý nezabral déle jak 7 dní, tak rychle pospíchal zachránit svou rodinu.²⁸

1.2 Od jmenování králem do setkání s Oktaviánem na Rhodu

Dobytí Judeje Héródem začalo zkraje roku 39 vyloděním s římským vojskem v Ptolemais, odkud vytáhl do Galileje, kde se k němu mnozí přidali a posílili jeho vojsko. Ventidius mezitím přišel až k Jeruzalému, ale město neoblehl, jelikož chtěl pouze získat od Antigona nějaký úplatek. Héródés však pospíchal k Masadě, kde osvobodil svou rodinu a podmanil si Idumeu. Teprve teď chtěl přinutit římského legáta Silona, aby oblehl Jeruzalém, ten ho ale přesvědčil k zazimování a odložení vojenských akcí, protože byl uplacen Antigonem. Zde se odehrála zajímavá epizoda, kdy Héródés přitáhl k Jeruzalému a přesvědčoval lid ke svržnutí Antigona, ten následně ostře napadl Héróda, když zpochybnil jeho legitimitu a dokonce ho nazval položidem.²⁹

Héródés nezhálel ani v zimě, musel potlačovat různá povstání v Galileji. Jeho mladší bratr Ferórás měl za úkol zásobovat Římany a opevnit Alexandrion. Mezitím si Ventidius vyžádal Silona kvůli parthskému tažení.³⁰

Následujícího roku (38), kdy byli Parthové poraženi, poslal Antonius Héródovi na pomoc Machaira. Ten se pokusil dobýt Jeruzalém ztečí, čehož nedosáhl a ze vzteku drancoval judský venkov. Héródés si šel stěžovat přímo Antoniovi a při té příležitosti mu vojensky

²⁸ BJ 1,274-85; AJ 14,370-89.

²⁹ BJ 1,288-302; AJ 14,392-412.

³⁰ BJ 1,303-16; AJ 14,413-33.

pomohl při dobývání Samosaty. V té době se ale zhoršovaly poměry v Judeji, Héródův mladší bratr Josef byl zabit u Jericha v šarvátce a Galilea opět revoltovala. Héródés se urychleně vrátil od Samosaty a během zimy 38/37 pustošil okolí Jeruzaléma, kde také porazil a zabil Antigonova generála Pappa.³¹

Na jaře r. 37 tak mohl konečně začít obléhací práce u Jeruzaléma. Zatímco tyto probíhaly, odebral se do Samarie, kde pobývala jeho rodina a oženil se s Mariammou. Následně se opět odebral k Jeruzalému už i s posilou Gaia Sosia, správce Sýrie. Obléhání skončilo v červnu 37, Héródés se u Sosia zasadil o to, aby vojáci nevyplenili město ani Chrám a každému z nich vyplatil kompenzaci ze svých peněz. Antigonos byl odveden k Antoniovi, jenž ho, prý za úplatek od Héróda, nechal hned popravit.³²

Následovalo období konsolidace vnitřních poměrů. Po vyplacení odměn římskému vojsku, do značné míry z konfiskovaných peněz aristokratů, popravil 45 předních podporovatelů Antigona.³³ Přesvědčil také Hyrkana a parthského krále, aby se mohl Hyrkanos vrátit z babylonského vyhnanství zpět do Judeje. Jelikož ale Hyrkanos nemohl nadále zastávat velekněžský úřad (kvůli svému zohavení, viz výše), musel Héródés vybrat nového. Mělo se jednat o muže jménem Ananel (Hananel) z Babylónu, čímž po téměř 120 letech přešla nejvyšší duchovní (a dříve i politická) funkce na člověka mimo hasmonejskou dynastii. To se nelíbilo Alexandře, Herodově tchýni, jež chtěla tento úřad pro svého syna Aristobúla III. Alexandra využít svých přátelských styků s Kleopatrou a Héródés nakonec po nátlaku z této strany ustoupil a jmenoval teprve 17letého mladíka veleknězem. Intriky z Alexandřiny strany nicméně nepolevily a nadále se snažila oslabit Héróda. On sám také nerad viděl rostoucí popularitu mladého Hasmonejce, rozhodl se ho proto, o svátku Sukkot (září r. 36/35), zavraždit. Nechal ho utopit v hasmonejském paláci v Jerichu.³⁴

Héródés měl podat vysvětlení u Antonia, kde svou pozici udržel. Doma se ovšem rozšířili zvěsti o Héródově smrti, Alexandra s Mariammou se v nastalém rozruchu snažily společně s Héródovým správcem Josefem uchýlit k římské legii umístěné v Jeruzalémě³⁵,

³¹ BJ 1,317-38; AJ 14,434-61.

³² BJ 1,343-57; AJ 14,465-91.

³³ Grant se domnívá, že se jednalo o členy Velerady (*Sanhedrinu*), tedy saduceje. V textu tento fakt však není explicitně zmíněn. Viz Grant, M. 2003: *Židé v římském světě*. Praha, str. 76; AJ 15,6.

³⁴ BJ 1,358, 437; AJ 15,5-61.

³⁵ AJ 15,71 Zásadní, nikde jinde neopakovaný ani nijak nevysvětlený fakt, že římská vojenská přítomnost pokračovala v Judeji i po porážce Antigona a instalaci Héróda za krále.

s níž měli převzít moc. Jejich plány zhatil Héródův návrat, Josef byl popraven a Alexandra uvězněna.³⁶

Kromě domácích problémů se musel Héródés vypořádat i s vnější hrozbou v podobě Kleopatřiny rozpínavosti. Antonius jí bez problémů předával území patřící k římským provinciím či spojencům. Z území Héródova království obdržela oblast kolem Jericha s bohatou produkcí zemědělských a kosmetických produktů (balzám apod.) a pobřeží, neupřesněné oblasti získala též na úkor Nabatejců. Héródés však dokázal i v této situaci pro sebe vytěžit co nejvíc, odebraná území si od Kleopatry pronajal a zároveň pronajal Nabatejcům zpět jejich území.³⁷

Platby od Nabatejců začaly být po čase nepravidelné a nakonec přestaly chodit úplně. Tato situace vyhovovala Kleopatře, jak poznamenává Josephus, chtěla oba krále poštvat proti sobě a území toho, jenž ve válce prohraje, si zamýšlela přivlastnit.³⁸ Válka skutečně vypukla, a to během Aktijské války. Héródés nejprve porazil Araby u Diospole, v druhé bitvě, u města Kanatha v Coele-Syrii, kde byl Nabatejcům na pomoc Kleopatřin generál Athénión, byl naopak poražen. Téhož roku navíc Judeu postihlo ničivé zemětřesení a Arabové dále situaci zhoršovali svými loupeživými nájezdy. Héródés se nevzdal, znovu vytáhnul proti Nabatejcům a drtivě je porazil u Philadelphie. Jeho vítězství nad Araby bylo tak velké, že ho sami provolali „ochráncem národa“ (*prostatés*).³⁹

Po bitvě u Aktia pojaly Héróda vážné obavy o jeho budoucnost. Nejprve se rozhodl zbavit se Hyrkana, který jediný by teoreticky mohl zaujmout jeho místo. Hyrkanos byl obviněn ze spolčení se s arabským králem Malichem a popraven. Před setkáním s Oktaviánem odeslal pro jistotu do bezpečí na Masadu a Alexandreion svou rodinu. Sejmul z hlavy diadém, oblékl se jako občan a odplul na Rhodos (začátek r. 30). Zde se mu podařilo naklonit si Oktaviána, jenž ho potvrdil vládcem Judeje, vrátil mu území odebraná Kleopatrou a navíc mu věnoval Samarii, Gadaru, Hippos, Gazu, Anthedón, Joppu a Stratónovu tvrz.⁴⁰

³⁶ AJ 15,62-87.

³⁷ BJ 1,360-2; AJ 15,88-105.

³⁸ Richardson se spíše domnívá, že měla primárně zájem o Héródovo království, jelikož ve válce (viz dále) podporovala Nabatejce. Viz Richardson 1996, str. 167.

³⁹ BJ 1,365-85; AJ 15,106-60.

⁴⁰ BJ 1,386-97; AJ 15,161-201.

1.3 Od setkání s Oktaviánem do návštěvy Říma r. 17 př. n. l.

Postavení Héródova království bylo nyní potvrzeno a garantováno Římem, na druhou stranu domácí záležitosti krátce po Héródovu návratu z Rhodu byly ovlivněny dvorskými intrikami a zhoršujícím se vztahem mezi královskými manžely. Před odjezdem na Rhodos, když poslal Mariammu s Alexandrou do Alexandria, poslal s nimi i Josefa a Soema, s příkazem, aby obě dvě popravil, pokud se z audience u Oktaviána nevrátí. Plán byl vyrazen Mariammě, a tak počal mezi nimi rozkol, jenž byl dále zvětšován pomluvami Salómé. Celá situace nakonec skončila r. 29, popravou Mariammy a Soema.⁴¹

Héródés následně upadl do depresí a totální apatie, navíc očividně vážně onemocněl. Této situace využila Alexandra snahou o ovládnutí jeruzalémských pevností (nejsou jmenovány, pravděpodobně se jedná o Antonii a královský palác). V tuto chvíli se Héródés vzchopil k rozhodné akci a Alexandru popravil, společně se čtyřmi dalšími, kteří jsou jmenováni jako jeho „přátelé“ a jejichž provinění není jasné.⁴²

V tomto období byla taktéž nepříjemně zasažena samotná země. Rok 29/28 byl sabatický, kdy židé nevzdělávají půdu. Slabá úroda příštího roku tak přinesla hladomor, který se protáhl i do následujícího roku (27/26).⁴³ Héródés se v této chvíli jal zachránit situaci masivními nákupy obilí a dalších nutných potřeb v Egyptě. Sám také organizoval systém přidělování jídla potřebným, a jelikož sucho postihlo i zbytek Sýrie, poskytl pomoc i jim.⁴⁴ Možná není bez zajímavosti, že v tu samou dobu (kol. r. 27) začíná rekonstrukce Samaří, přejmenované na Augustovu počest jako Sebaste⁴⁵, jelikož stavební činnost mohla být částečně zamýšlena jako „hladová zed“ poskytující lidem bez prostředků možnost obživy.⁴⁶

Velkou událostí se stalo 5. výročí aktijské války, jež mělo být napříště pravidelně oslavováno při hrách pořádaných Héródem v Jeruzalémě, přičemž kvůli atletickým, múzickým soutěžím i boji se šelmami nechal ve městě postavit divadlo i amfiteátr, vyzdobené nápisy a trofejemi oslavujícími Augusta. Tento zásadní průnik helénistických a římských zvyklostí do Judeje pobouřil mnoho obyvatel města, Héródés nakonec ustoupil v tom, že

⁴¹ BJ 1,441-3; AJ 15,202-14; 219-39.

⁴² AJ 15,240-52.

⁴³ Za předpokladu, že roky Héródovy vlády jsou v AJ vždy počítány od roku 40 př. n. l. Zmínka o prefektovi Petroniovi je pravděpodobně chybou a správně by měla být spojena s další špatnou úrodou r. 22/21 (AJ 15,365).

⁴⁴ AJ 15,299-316.

⁴⁵ Sebastos je řecký ekvivalent latinského titulu Augustus.

⁴⁶ AJ 15,292; 296-8. Richardson 1996, str. 223.

nechal sundat trofeje, protože prý porušovaly příkázání o zpodobňování lidských bytostí. Odpor některých složek obyvatelstva byl však tak urputný, že se chystal atentát na krále při jeho přítomnosti v divadle. Spiknutí bylo včas odhaleno a viníci popraveni.⁴⁷

Tato situace možná přiměla Héróda k zostření bezpečnostních měřítek. Josephus mluví o tajné policii, zákazu shromažďování, vysokých trestech⁴⁸ a častém zatýkání a věznění potencionálních odpůrců v Hyrkánii. Také si na obyvatelích vynutil přísahu věrnosti své osobě, vyjma některých farizejů a essénů. Na druhou stranu odpustil obyvatelstvu 1/3 daní.⁴⁹

Ve vztazích s Římem také docházelo k důležitým událostem. V letech 25/4 Héródés podporoval neúspěšnou výpravu Aelia Galla do Arábie Felix.⁵⁰ Zároveň problémy s banditismem v jižní Sýrii dosáhly takového rozměru, že se Augustus rozhodl odebrat tato území (Trachonitis, Auranitis, Batanea) tetrarchovi Zenódorovi, jenž se sám na této činnosti podílel, a daroval je Héródovi, aby v nich nastolil pořádek. Zenódoros zanedlouho zemřel a zbytek jeho území (Ulatha, Paneas) byl během Augustovy návštěvy na východě opět darován Héródovi. Ten, u Panovy svatyně v Páneionu, nechal postavit Augustův chrám, na památku jeho návštěvy. Héródés zároveň získal od Augusta titul tetrarchy pro bratra Feróru v Pereji. Héródés sám se stal prokurátorem Sýrie.⁵¹ Někdy v této době také poslal své dva syny (Alexandra a Aristobúla) na výchovu do Říma.⁵²

Období 20. let se také vyznačovalo vrcholem Héródovy stavitelské aktivity. Již jsme zmínili Sebasté (r. 27), vojenské kolonie Gabai v Galileji a Esebonitis v Pereji přibližně ve stejnou dobu, palác v Jeruzalémě (kol. r. 25), Héródion (kol. r. 24), Caesarea (r. 24/23), zmínili jsme také Augustův chrám v Paneiu (r. 23/20?) a především velkorysou přestavbu Chrámu (r. 23/22 nebo 20/19).⁵³

Přibližně po 5 letech od odeslání synů do Říma za nimi Héródés přijel, jelikož jejich vzdělávání bylo u konce a hodlal je přivést zpět na svůj dvůr. Po návratu oba dva oženil,

⁴⁷ BJ 1,415; AJ 15,267-91.

⁴⁸ Např. zákon trestající zloděje vykrádající byty, AJ 16,1-5.

⁴⁹ AJ 15,365-72.

⁵⁰ AJ 15,317.

⁵¹ Pravděpodobně mu byla svěřena odpovědnost za část výběru daní, viz Davies, Horbury, Sturdy (eds.) 1999, str. 120.

⁵² BJ 1,398-400; AJ 15,342-64; Augustova návštěva je datována 17. rokem Héródovy vlády, tedy nejspíše rok 23 př. n. l., dedikace Trachonitis, Auranitis a Bataney by pak spadala těsně před návštěvu (asi 24/23). V BJ se ovšem uvádí 10. rok (od Aktia) tedy přibližně 21/20 př. n. l.

⁵³ K chronologii viz Kokkinos 1998, str. 370; Netzer, E. 1981: *The Greater Herodium*. Jerusalem, str. 1; Netzer, E. 2006: *The Architecture of Herod, the Great Builder*. Tübingen, str. 302-5; Richardson 1996, str. 238; Roller 1998, str. 87-90.

staršího Alexandra za Glaphyru, dceru kappadockého krále Archeláa, a Aristobúla za Bereniké, dceru Salomé, tedy sestřenicí. Josephus naznačuje, že Héródés chtěl vidět Augusta kvůli nějaké záležitosti, není ale jasné, o co se mohlo jednat.⁵⁴

1.4 Od druhé návštěvy Říma do Héródovy smrti (17-4 př. n. l.)

Nevíme, jak dlouho Héródés pobyl v Itálii a kdy přesně se vrátil, další události se vztahují až k letům 16-15. Agrippa odešel spravovat východní provincie a Héródés se ho rozhodl navštívit. Setkali se nejspíše na Lesbu a společně pokračovali do Judeje, kde se dostalo Agrippovi skvělého přijetí. Héródés využil této návštěvy k prezentaci svých stavebních projektů (Caesarea, Sebasté, Héródeion...), Agrippa se poté odvděčil uspořádáním oslav v Jeruzalémě a bohatou obětí v Chrámu.⁵⁵

Na jaře následujícího roku, v době Agrippovy výpravy na Chersonésos, se Héródés za ním opět vypravil, nejspíše i se svou flotilou, čímž začíná nejdelší a na činy nejbohatší Héródova cesta mimo Judeu. Zastihnout Agrippu měl v Sinopé a pokračoval s ním na jeho vojenské výpravě do Bosporského království. Zpáteční cesta Malou Asií vedla přes Paflagonii, Kappadokii, Frýgii do Efesu a poté na Samos. Na této cestě se Héródés projevil jako štědrý a velkomyslný mecenáš – *euergétés*. Platil za města jejich dluhy, finančně zabezpečoval *gymnasiarchy* nebo se věnoval stavbám jako ve svém království, stavěl stoy, akvadukty, gymnasia apod. Mnoho vykonal i pro židovské komunity, když se zasloužil o vylepšení jejich postavení v právních řádech obcí (vyjmutí z vojenské povinnosti, možnost odvádět chrámovou daň do Jeruzaléma a řešení soudních sporů mimo svátky). Celá pasáž AJ 16,31-57 je věnována obraně židů pronesená Héródovým ministrem Nikoláem z Damašku. Agrippa na základě této obhajoby a přátelství s Héródem maloasijským židům všechny výsady potvrdil. Po návratu do Jeruzaléma svolal shromáždění lidu, na němž podal zprávu o všem, co vykonal na své cestě a při té příležitosti odpustil lidu ¼ daní.⁵⁶

Během jeho nepřítomnosti na dvoře se začaly prohlubovat rodinné problémy. Návrat Alexandra a Aristobúla do Judeje znamenal konec křehké rovnováhy a především Salomé a Ferórás se obávali o své postavení tváří tvář perspektivním dědicům. Vzrůstající napětí a

⁵⁴ BJ 1,446; AJ 16,6-11.

⁵⁵ AJ 16,12-15.

⁵⁶ BJ 1,422-8; AJ 16,16-65.

nedůvěru vůči svým synům vyřešil neobvyklým způsobem – přivedl zpět zapuzeného syna své první manželky Doris Antipatra, jako protiváhu synům Mariammy. Héródés poslal Antipatra do Říma v době, kdy se tam vracel i Agrippa (asi r. 13), a oba dva tak předstoupili před Augusta společně.⁵⁷

Antipatros se snažil za svého pobytu v Římě podporovat rozkol mezi bratry a Héródem a získávat si přízeň Héródových vlivných přátel, aby zvýšil svoje šance na získání trůnu. Nakonec došlo k tomu, že v r. 12⁵⁸ vzal Héródés Alexandra a Aristobúla za Augustem, jenž prodléval v Aquileji na cestě z Germánie, a obvinil je ze spiknutí proti králi. Slyšení, jehož se účastnil i Antipatros, skončilo smírem všech stran. Héródés poté uspořádal hry v Římě a dojednal s Augustem pronájem kyperských měděných dolů. Po návratu do Judeje na shromáždění lidu oznámil, že všichni tři jeho synové (Antipatros, Alexandr a Aristobúlos) budou jeho dědici.⁵⁹ Bylo to také v té době, kdy byla dokončena stavba Caesareje, Héródem oslavené založením 5letých her.⁶⁰

Poslední roky vlády byly pro Héróda velmi kritické. Krátce před Héródovou cestou do Říma se objevili vzbouřenci v Trachonitis, které podporoval Syllaios, toho času ministr nabatejského krále Obody III. Héródés po návratu z Říma vojensky zasáhl v Trachonitis, ale bandité stále nacházeli úkryt v Nabateji a pokračovali v bojích dál. Héródés se snažil vyřešit problém diplomaticky apelem na Syllaia, v němž mu také připomněl Obodovy nezaplacené dluhy. Jednání nikam nevedlo a Héródés tak se svolením římského správce Sýrie Saturnina podnikl úspěšný nájezd proti pevnosti jménem Rhaepta. V této době také usídlil v Trachonitis 3 000 vojenských veteránů z Idumeje a pravděpodobně do této doby spadá i usídlení Zamarida a jeho babylónských židů v Bataneji (asi r. 10/9).⁶¹

Syllaios mezitím odešel za Augustem do Říma, kde Héróda zažaloval. Augustus, rozlícený touto událostí a nevěda o spolupráci Héróda se Saturninem, napsal Héródovi velmi ostrý dopis. Zároveň znovu vypukly boje v Trachonitis. Mezitím v Nabateji zemřel Obodás a na jeho místo nastoupil Aretás IV., jehož poselstvo též dorazilo do Říma a obvinilo z různých

⁵⁷ BJ 1,448; AJ 16,66-86.

⁵⁸ Je možná i datace 13-12 př. n. l. Augustus se nejspíše z Germánie vracel na konci léta 13, pořádáním her mohl Héródés oslavit Augustovy podzimní narozeniny. Teoreticky se mohl zdržet až do března 12, kdy se Augustus stal pontifikem maximem po smrti M. Aem. Lepida a ještě se mohl zúčastnit pohřbu Agrippy později toho měsíce. Viz Kokkinos 1998, str. 371-2.

⁵⁹ BJ 1,451-466; AJ 16,87-129; 132-5.

⁶⁰ BJ 1,415; AJ 15,341; 16,136-142.

⁶¹ AJ 16,271-285; 17,23-5.

zločinů Syllaia.⁶² K Augustovi se také vypravil Héródův ministr Nikoláos a společně s Aretovým poselstvem postupovali proti Syllaiovi, který byl nakonec odsouzen k smrti. Augustus se s Héródem opět usmířil a Aretás byl potvrzen jako král Nabateje.⁶³

V té samé době se odehrávaly neméně dramatické události přímo na královském dvoře. Usmíření dosažené v Aquileji nevydrželo dlouho a Antipatros opět intrikoval proti svým bratrům, do čehož vstupoval i Ferórás se Salómé.⁶⁴ Situace se zhoršila po výsleších eunuchů obviněných ze spolčení s Alexandrem proti králi. Jak jsme viděli i dříve, zase se rozbíhalo mučení a výslechy, i on sám byl uvězněn. Situaci načas uklidnil Archeláos z Kappadokie, vyhrožující rozvodem své dcery a Alexandra.⁶⁵

Zanedlouho bylo vše při starém, intriky tentokrát nejvíce spřádal jakýsi Euryklés z Lakedaimonu. Héródés se opět uchýlil k mučení a na jejich konci se cítil natolik přesvědčený vinou svých dvou synů, že je nechal uvěznit a požádal Augusta o svolání soudu (v době Nikoláovy mise v Římě, viz výše).⁶⁶ Soud se konal v Bérytu, předsedal mu správce Sýrie Saturninus, přítomni byli Volumnius, Saturninův legát, Archeláos z Kappadokie a Salómé s Ferórou. Bratři byli odsouzeni, a byť předsedové soudu nejprve nechtěli svolit k popravě, nakonec se tak stalo. Popraveni byli v Sebasté a pohřbeni na Alexandrii (asi r. 7).⁶⁷

Antipatrovi se tak dostalo výsadního postavení jediného dědice a zároveň spoluvládcе. Nadále však pokračovaly palácové intriky. Antipatros byl opět načas uklizen do Říma. Poté došlo k roztržce mezi Héródem a Ferórou, kvůli jeho ženě sympatizující s farizeji odmítajícími složit přísahu věrnosti králi a Augustovi. Ferórás byl vykázán do Pereje, kde zanedlouho zemřel.⁶⁸ Následně bylo odhaleno spiknutí, do něhož měli být zapleteni Dóris, Ferórova žena a Antipatros. Héródés se ihned s Dóris rozvedl a nechal povolát Antipatra zpět do země. V tu dobu prodléval v Judeji nový syrský guvernér Varus, který se stal předsedou soudu s Antipatrem. Ten, neschopen se bránit, byl odsouzen a popraven (asi zima r. 5/4).⁶⁹

V posledním roce své vlády musel starý, nemocný a psychicky vyčerpaný panovník řešit i domácí nepokoje. Dva učitelé zákona Juda a Matatjáš začali burcovat lid proti zlatému

⁶² AJ 16,286-299.

⁶³ AJ 16,335-355.

⁶⁴ BJ 1,467-487; AJ 16,188-193.

⁶⁵ BJ 1,488-512; AJ 16,229-270.

⁶⁶ BJ 1,513-530; 535; AJ 16,300-334

⁶⁷ BJ 1,538-551; AJ 16,356-394.

⁶⁸ BJ 1,552-581; AJ 17,1-18; 32-60.

⁶⁹ BJ 1,582-639; 664; AJ 17,61-145; 185-7.

orlu, jehož nechal Héródés vztyčit nad branou do Chrámu, jelikož ho vnímali jako porušení zákonů *tóry*. Po strhnutí orla byli oba dva učitelé i ti, kteří jim pomáhali, popraveni.⁷⁰

Těsně před svou smrtí vyplatil vojákům a svým přátelům peněžní odměny. Poté prý nechal svolat všechny „význačné muže“, asi totožné se svolanými v procesu s Judou a Matatjášem, a nechal je zavřít v jeriškém hippodromu s rozkazy, aby byli po jeho smrti popraveni a celá země se tak naplnila smutkem.⁷¹ Před smrtí ještě pozměnil závěť, v níž rozdělil království mezi své syny Archeláa, Antipu a Fillipa. Zemřel na přelomu března a dubna 4 př. n. l. (před svátkem Pesach 11.4.). Jeho tělo bylo nesené v pohřebním průvodu na zlatých márách posázených drahokamy, tělo, oblečené v purpuru, leželo na purpurové podušce, na hlavě měl diadém a nad ním zlatý věnec, po pravici mu spočívalo žezlo. Průvod směřoval do Héródia, kde byl pohřben. Smutek podle židovského zvyku trval 7 dní.⁷²

1.5 Společnost a náboženství

Z Josephových spisů jsme informováni o třech velkých myšlenkových směrech určující společenské a náboženské poměry tehdejší doby. Jedná se o „hnutí“ farizejů, saduceů a essenců. Saduceové tvořili pozemkovou a kněžskou aristokracii, oddanou hasmonejskému nacionalismu. Josephus říká, že byli oddáni psanému zákonu (*tóře*), nevěří na osud nebo převtělování a na lidech záleží volba mezi dobrem a zlem.⁷³ Byli pravděpodobně velmi zasaženi na počátku Héródovy vlády (viz výše) a ve *Starožitnostech* či *Válce* nejsou po dobu jeho vlády vůbec zmiňováni. Héródés sám si vytvářel svou vlastní vrstvu věrných saduceů z diasporních kněží, nespojených se starými strukturami.⁷⁴

Farizejci se rekrutovali z nižších společenských vrstev, především z řad nižších kněží a širokého proudu rabínského judaismu a jistě se nejednalo a názorově jednolitou skupinu, jak

⁷⁰ BJ 1,647-655; AJ 17,149-163.

⁷¹ BJ 1,659-660; AJ 17,168-181; Příběh o zajetí předních mužů je pravděpodobně opět smyšlený a jedná se o *topos*, Rocca si všímá, že podobný příběh je totiž vyprávěn o židech v Alexandrii ve 4. Makabejské. Viz Rocca 2008a, str. 350.

⁷² BJ 1,665-673; AJ 17,188-200; Místo úmrtí není uvedeno, podle událostí popisovaných těsně před jeho skonem se tak mohlo stát v Jerichu, ovšem udávaná délka pohřebního průvodu – 70 stadí (v AJ nikoliv BJ) naznačuje spíše Jeruzalém. Dataci znesnadňuje Josephem zmiňované zatmění slunce, může se totiž jednat buď o zatmění 15.9. 5 př. n. l. nebo 13.3. 4 př. n. l. Rozpětí možného data úmrtí tak činí několik měsíců. Viz např. Kokkinos 1998, str. 372-3.

⁷³ BJ 2,164-165; AJ 18,16-17.

⁷⁴ Rocca 2008a, str. 251-2; Richardson 1996, str. 252-4; Zeitlin, S. 1969: *The Rise and Fall of Judaeon State*. Vol. II. Philadelphia, str. 101.

nám předkládá Josephus. Ten se zmiňuje o jejich zaujetí zákonem, víře v osud a boží zásahy, nesmrtelnost duše a posmrtné tresty.⁷⁵ Héródés měl dobré vztahy pouze s některými z nich, jmenovitě s Pollionem a Sameou (Hillel a Šamaj) a vyjmutí z přísahy věrnosti se týkalo as jen jejich škol. Kolem nich mohl Héródés vytvořit druhý pilíř elity věrné pouze jemu. Tyto vrstvy byly politicky v zásadě pasivní, ovšem oceňující období míru a prosperity. Proti jiným, radikálnější, názorovým proudům neměl ale problém tvrdě zasáhnout (viz aféra s orlem).⁷⁶

Poslední skupinou bylo mnišské společenství essenců, Josephus jim věnuje velmi mnoho prostoru⁷⁷, charakterizuje je uzavřenost vnějším problémům (byť jistý zájem o charitu se u nich dá sledovat⁷⁸) a především nezájem o oficiální náboženství a politiku. Héródés jim byl očividně dobře nakloněn a vyjmul je z přísahy (viz výše), ale žádné další spojné body či známky kontaktu nemáme.⁷⁹

V novozákonních textech⁸⁰ se setkáváme s označením „héródovci“, nevíme, zdali již za Héróda existovala nějaká takováto „strana“ či ji máme chápat v kontextu Ježíšovy doby. Josephus zmiňuje héródovce jako jeho straníky pouze za války s Antigonem.⁸¹ Teoreticky by se mohlo jednat o třetí pilíř jeho nové aristokracie – příbuzní, Idumejci či jiní různého postavení, kteří se pragmaticky spojili s Héródem.⁸²

Héródovo panování znamenalo zásadní obrat pro pozici velekněze Chrámu, jenž je faktickou náboženskou autoritou pro všechny židy na světě. Do jeho doby držel úřad dědičně Hasmonejec, nyní měl Héródés jako král pravomoc libovolně velekněze jmenovat a odvolávat, když už se nemohl veleknězem sám stát. Velekněz již neměl žádnou politickou moc, a jelikož si Héródés vybíral kandidáty především z diaspory, měl zaručeno, že nebudou spojeni se starou elitou a věrni budou pouze jemu (viz výše) a i v náboženské sféře byl teď omezen *sanhedrinem* (viz dále). Formální nadřazení krále bylo vyjádřeno uchováváním kněžských rouch v Antonii⁸³. Měli bychom si také všimnout, že Josephus často připomíná zbožnost jako primární motivaci pro uskutečnění některých Héródových stavebních

⁷⁵ BJ 2,162-163; AJ 18,12-15.

⁷⁶ Rocca 2008a, str. 251, 254-261; Richardson 1996, str. 255-6; Zeitlin 1969, str. 44.

⁷⁷ BJ 2,119-161; AJ 18,18-22.

⁷⁸ Např. BJ 1,134.

⁷⁹ Richardson 1996, str. 256-9.

⁸⁰ Mt 22,16; Mk 3,6; 12,13.

⁸¹ BJ 1,326; AJ 14,450.

⁸² Rocca 2008a, str. 259; Richardson 1996, str. 260; Zeitlin 1969, str. 102-3.

⁸³ AJ 15,403-4.

projektů.⁸⁴ Podrobněji to bude probráno později, důležité je zmínit, že jeho zbožnost se neomezovala pouze na židovství, ale vztahoval ji i na pohanské poddané či sousedy.⁸⁵

1.6 Státní správa a dvůr

Administrace království v zásadě kopírovala systém zděděný z dob nadvlády Peršanů a helénistických panovníků. Nejnižší úrovní byly samostatné vesnice – *kommai*, v jejichž čele stál jmenovaný *kommogrammateos* či *kommarchés*⁸⁶. Na starost měl především výběr daní a soupis obyvatelstva.⁸⁷

Výše stály *toparchiai* spravované *stratégem* či *toparchem*, popř. by měl *stratégos* na starost správu vojenských zařízení, *toparchés* by byl civilní správce. Není úplná shoda nad tím, zdali existovaly vyšší správní celky sdružující více *toparchií*, tzv. *meris* či *meridarchie*. Podle Schäfera byly židovské oblasti (Judea, Idumea, Galilea a Perea) rozděleny na *toparchie*, zatímco převážně nežidovské regiony byly organizovány jako městské oblasti – *meris*.⁸⁸ Rocca se spíše kloní k názoru, že nebyl rozdíl ve správě židovských a nežidovských oblastí a *meridarchie* byly jen vyššími správními celky.⁸⁹

Héródés kombinoval prvky helénistického i židovského pojetí panovníka, byl vojevůdcem, hlavním soudcem a suverénem. Do konfliktu s židovskou koncepcí se dostal v momentě, kdy se chtěl stát i nejvyšším zákonodárcem a vydal zákon odporující židovské tradici.⁹⁰ Nicméně v rámci helénistické *philantropie* přenechal určité pravomoce, alespoň formálně, lidu.⁹¹ Z městských institucí je zmiňovaná jeruzalémská *bulé*, stojící vedle *xystu*, v horním městě.⁹² *Bulé* měla pravděpodobně pouze omezené municipální funkce jako správu tržišť, vodovodů apod. a její politický vliv byl tak omezený. Jeruzalém. Asi i zbylá města postrádala atributy klasických řeckých *polis* a byla nějakým způsobem podřízena králi.⁹³

⁸⁴ BJ 1,400-428; AJ 15,380-7.

⁸⁵ Rocca 2008a, str. 252-3; 286-7; 315; Richardson 1996, str. 241-2. Richardson, P. 2004: Building Jewish in the Roman East. Leiden, str. 235-6.

⁸⁶ Schäfer, P. 2003: Dějiny Židů v antice. Praha, str. 89.

⁸⁷ BJ 2,571; Rocca 2008a, str. 197.

⁸⁸ Schäfer 2003, str. 89-90.

⁸⁹ Rocca 2008a, str. 198-202.

⁹⁰ AJ 16,1-5.

⁹¹ Rocca 2008a, str. 250.

⁹² BJ 5,144.

⁹³ Rocca 2008a, str. 264-5, 272. Schäfer *ibid.* Tcherikover, V.A. 1964: Was Jerusalem a „polis“? IEJ 14, str. 61-78.

Dále je zmiňována *ekklésia*⁹⁴, pravděpodobně ad hoc shromáždění svobodných mužů bez nějakých reálných pravomocí. U Josepha jsou v zásadě dva případy, kdy se s *ekklésií* setkáme – Héródovy promluvy k lidu a soud se spiklenci. Jednalo se spíše o platformu, kde mohl král komunikovat s lidem.⁹⁵

Postavení *synedria/sanhedrinu* není úplně jasné. Jedná se bezpochyby o soudní dvůr, zmiňován je při Héródově soudu a odsouzení Hyrkana.⁹⁶ Zdá se, že byl jakousi hlavní náboženskou autoritou, ovládanou farizeji, ovšem pod bedlivým dohledem krále. Teprve v pozdějších dobách získal své postavení, jaké známe z rabínských zdrojů.⁹⁷

V rámci správy celého království měl zvláštní důležitost královský dvůr. To byl primární kontext, v němž se tvořila a uskutečňovala královská ideologie. Byl administrativním centrem a středobodem královny moci. Modelem pro fungování dvora byly jak biblická tradice Davida a Šalamouna, tak především helénistické monarchie a Hasmonejci.⁹⁸

Jádro dvora tvořila Héródova rodina, jménem známe sourozence Salomé a Feróru, strýce Josefa⁹⁹ a synovce Achiaba. Dále jeho ženy: Dóris (asi 47-38, pak 14/13-5), Mariammé I. (37-29), neznámá sestřenice a neteř (od 30/29; 28), Malthaké (od 27), Kleopatra (od 28/25), Mariammé II. (od 24), Pallas (od 22), Faidra (od 20), Elpis (od 18). A děti, mezi nimi nejdůležitější jeho nástupci – Antipatros, Alexandros, Aristobúlos, poté Archeláos, Phillip a Antipás.¹⁰⁰

Dále to byli vysocí úředníci, tedy *toparchové*, *stratégové* a *epitropos*, rekrutující se z řad králových přátel (*philoí*), nejdůležitější byli Ptolemaios, *epitropos*¹⁰¹, a Nikoláos z Damašku, velvyslanec, rádce a řečník¹⁰². Také je třeba zmínit vojenskou družinu, či tělesnou stráž, složenou z Thráků, Germánů a Galatů¹⁰³. Pozoruhodnou skupinu tvořil tzv. „kroužek intelektuálů“, hosté (*xenoi*) nějakou dobu působící na Héródově dvoře, v různých

⁹⁴ AJ 15,381; 16,393; BJ 1,550.

⁹⁵ Rocca 2008a, str. 266.

⁹⁶ BJ 1,210; AJ 14,167-168; resp. AJ 15,173.

⁹⁷ Rocca 2008a, str. 271.

⁹⁸ Rocca 2008a, str. 65-66.

⁹⁹ Popraven viz BJ 1,443; AJ 15,87.

¹⁰⁰ BJ 1,562; AJ 17,19-22. Rocca 2008a, str. 76-77. Richardson 1996, str. 235.

¹⁰¹ AJ 16,191; 321.

¹⁰² BJ 1,637-8; AJ 16, 29-57; 299; 17,99.

¹⁰³ BJ 1,672; AJ 17,198.

funkcích. Mezi ně patřil například už zmiňovaný Nikoláos, historik, dále Strabón z Amaseie, rétor Eirenaios, Euarátos z Kóu, Krinagorás z Mytiléné, lékař Olympos apod.¹⁰⁴

1.7 Hospodářství a králové příjmy

Hospodářství Judeje bylo založeno především na produkci zemědělských plodin – obilí, oliv (olej), vína (víno, ocet) a fíky. Specifikem jižní Levanty je pěstování datlí, balzámu (*Commiphora gileadensis*), myrrhy (*Commiphora myrrha*) a henny (*Lawsonia inermis*). V živočišné výrobě byly ponejvíce zastoupeny ovce, kozy a holubi, významný byl i rybolov (nejen mořských, ale též i sladkovodních ryb v Galilejském jezeře). Nerostné bohatství sestávalo hlavně ze soli, bitumenu a asfaltu těžného v okolí Mrtvého moře. Z řemeslné výroby mělo význam sklářství a imitace nabatejské malované keramiky a východní terry sigillaty vyráběné v Jeruzalémě. Pro židy měla zvláštní význam produkce kamenných nádob (kámen neabsorbuje rituální nečistotu).¹⁰⁵

Zásadní význam pro ekonomiku Judeje měl tranzitní obchod s kořením a jinými luxusními produkty z Arabie Felix společně s vlastní produkcí Judeje. Dále se vyváželo sklo, ale především zemědělské produkty jako olej, víno a obilí. Héródovo zapojení na Kypru může mít spojení se zdejšími dílnami na výrobu východní terry sigillaty. Přímý obchod s Itálií máme doložený nápisy na amforách nalezených na Masadě, jedná se např. o *garum*, jablka z Cumae, víno či *hammoniacum*.¹⁰⁶

Hlavními zdroji příjmů královské pokladny byly daně. Pravděpodobně se jednalo o *phoros*, daň z půdy¹⁰⁷ a daň z hlavy, dále fungovaly nepřímé daně – cla, mýta, z prodeje/nákupu, registrační poplatky za zboží před vývozem/dovozem nebo daň ze soli z Mrtvého moře.¹⁰⁸

Nemalou část tvořil příjem z královských pozemků, především pak z pěstování balzámu a dalších luxusních plodin, na něž měl monopol. Dále to byly zmiňované měděné doly na Kypru a funkce nájemce daní v Sýrii (viz výše). Z některých narážek v Josephovi také

¹⁰⁴ Rocca 2008a, str. 84-88; Roller 1998, str. 54-57.

¹⁰⁵ Rocca 2008a, str. 229-234. Zeitlin 1969, str. 267-8.

¹⁰⁶ Rocca 2008a, str. 236-8. K Masadě viz Cotton, H. M., Geiger, J. 1989: Masada II: The Latin and Greek Documents. Jerusalem, str. 133-179. *Hammoniacum* viz Plinius NH 17,107.

¹⁰⁷ Možná fungující v dvojí podobě jako daň z nemovitosti a jako odvod části úrody. Viz Schäfer 2003, str. 91.

¹⁰⁸ Pokorný, P. 1993: Řecké dědictví v Orientu. Praha, str. 133. Rocca 2008a, str. 203; 206. Schäfer 2003, str. 91-2.

vyplývá, že se Héródés zabýval finančnictvím a poskytováním půjček¹⁰⁹. Celkem se odhaduje Héródův roční příjem na 1 050-2 000 talentů.¹¹⁰

1.8 Nabatejci, Iturejci, bezpečnostní rizika

Arabské kmeny, označované jako Nabatejci, sídlily v Zajordánsku a severní části Arabského poloostrova. Původní nomádké/semi-nomádké obyvatelstvo se postupně usazovalo a kolem poloviny 2. st. př. n. l. se začíná formovat pevnější státní útvar. Mimo omezeného zemědělství a pastoralismu se věnovali především obchodu, jelikož ovládali podstatnou část obchodních tras z jihu Arabského poloostrova. Na přelomu 2./1. st. př. n. l. začíná územní expanze státu, především severním směrem do Auranitis a Trachónitis. Král Aretás III. kolem r. 85 načas dobývá Damašek, čímž je dosaženo maximálního postupu severním směrem. Kolem poloviny 1. st. př. n. l. silně expandují do Negevu a na Sinaj, po trase obchodní cesty z Petry do Gazy. V té době už je Nabatejské království typickým helénizovaným státním útvarem.¹¹¹

Vztahy mezi Héródem a Nabatejci byly po většinu času pozitivní či neutrální, hlavně i proto, že jeho matka Kypros pocházela z nabatejské královské rodiny. Dobré vztahy s Araby měl už jeho otec Antipatros¹¹², patrně spojený s Aretou III. svazkem pohostinného přátelství. Po Antipatrově smrti se vztazy začaly zhoršovat, při Héródově útěku z Parthy obsazeného Jeruzaléma se mu od Arabů nedostalo žádné pomoci.¹¹³ Ovšem během vlády M. Antonia, který daroval Kleopatře některá území Judeje a Nabateje, Héródés všechny tyto pronajal zpět, pro sebe i pro Araby.¹¹⁴ Následující válka v letech 32/31 byla do značné míry opět způsobena Kleopatrou, Héródés však válku vyhrál.¹¹⁵ Po Aktiu a novém uspořádání v oblasti a nástupu nového krále Obody III. se předpokládá, že důvody pro nepřátelství skončily.¹¹⁶

Další válka s Nabatejci v letech 12-9 byla opět z velké části zapříčiněna částečně vnějšími okolnostmi (povstání v Trachónitis) a osobním nepřátelstvím Syllaia k Héródovi. Syllaos, první ministr Obody III., umožnil iturejským vzbouřencům podnikat útoky na

¹⁰⁹ Např. AJ 16,279.

¹¹⁰ Rocca 2008a, str. 208-210. Dále např. Roller 1998, str. 120-2.

¹¹¹ Richardson 1996, str. 63-4. Shatzman 1991, str. 277-9.

¹¹² BJ 1,159; 181; AJ 14, 14-18; 81.

¹¹³ BJ 1,274-6; AJ 14,370-3.

¹¹⁴ BJ 1,361-2; BJ 15,106-7.

¹¹⁵ BJ 1,365-385; AJ 15,108-160.

¹¹⁶ Richardson 1996, str. 67. Shatzman 1991, str. 284-291.

Héródovo území z nabatejské pevnosti Rhaepta. Celá krize nakonec skončila smírem, když byl Syllaios v Římě odsouzen a Iturejci poraženi.¹¹⁷

Iturejci, podobně jako Nabatejci, byli arabským semi-nomádkým kmenem obývajícím dnešní jižní Sýrii, pohoří Antilibanon a údolí Biqa'a. Jižní Sýrie, především oblast Trachonitis, dnes nazývané al-Leja, je nehostinné lávové pole, z velké části pokryté bazaltovými balvany, nevhodné pro zemědělskou výrobu kromě pastevectví. Oblast však požívala zvláštní důležitosti, jelikož skrze ni probíhá *Via Regis*, spojující jižní Arábii s Damaškem a zbytkem Levanty. V kombinaci s chudým regionem a (semi-)nomádkým žijícím obyvatelstvem zde tak existovaly podmínky pro vznik sociálního banditismu. Héródés se s nimi mohl poprvé setkat po svém jmenování římským *stratégem* Coele-Syrie, kdy jistě zužitkoval svoje zkušenosti s potíráním vzbuřenců v Galileji.¹¹⁸ Za Antonia bylo toto území odevzdáno Kleopatře, po Aktiu se jejím *tetrarchou* stal Zenóodoros, který nejenže banditismus nepotíral, ale sám ho podporoval a profitoval na něm. Tak došlo k předání území Héródovi z rozhodnutí Augusta (r. 20), opět za účelem obnovení bezpečnosti na cestách.¹¹⁹

Z řečeného v této kapitole můžeme vyvodit následující možné bezpečnostní hrozby v různých dobách Héródovy vlády:

1. Rebelové/bandité (židovští/nežidovští) – zvláště v prvních letech vlády se musel vypořádat s opozicí věrnou Hasmonejcům, později měl časté problémy s banditismem v okrajových oblastech.
2. Cizí armády (Nabatejci/Kleopatra) – mezi lety 37-31 se mohla situace pro Héróda vyvíjet značně nepříznivě kvůli nepřátelství, které k němu chovala Kleopatra. Co se týče Nabatejců, musíme si zaprvé uvědomit, že oba útvary byly klientskými státy Říma a tudíž jejich možnosti zahraniční politiky a expanze byly limitovány politikou a zájmy Říma, za druhé obě entity měly společné ekonomické a hospodářské zájmy. Přes Héródovo království vedly pro Nabatejce významné obchodní cesty a Héródés měl s tamější královskou rodinou vazby jak osobní¹²⁰, tak obchodní.

¹¹⁷ AJ 16,271-285; 335-355.

¹¹⁸ BJ 1,213; resp. 204-5; AJ 14,158-162.

¹¹⁹ BJ 1,398-400; AJ 15,343-348. Richardson 1996, str. 68-71; 250-1. Shatzman 1991, str. 297.

¹²⁰ Mimo příbuzenství s Nabatejci skrze svou matku, uzavřel manželství mezi svým synem Antipou (budoucím tetrarchou Galileje a Pereje) s dcerou Arety IV.

3. Řím – opět mluvíme o počátcích Héródovy vlády, zde si musíme uvědomit, že Héródes byl vládcem pouze z vůle Říma, pokud by se jim jakkoliv znelíbil, popř. by se v občanských válkách postavil na špatnou stranu, mohla přijít vojenská akce vedená Římany.¹²¹

¹²¹ Shatzman 1991, str. 226.

2 Herodův stavební program

Tato kapitola má za úkol podat systematický přehled Héródových stavebních počinů. V první části jednotlivé projekty zařadíme typologicky, následovat bude popis projektů v jednotlivých typech seřazených abecedně, v případě fortifikací bude zohledněno navíc geografické hledisko a jejich vnitřní typologie. V třetí části zhodnotíme základní charakteristiky jednotlivých typů a nakonec ve čtvrté části se budeme věnovat chronologii celého programu. Tato podrobná analýza urbanistických řešení, architektury a architektonických prvků, použité výzdoby, stavebních metod a jiných se stavbami souvisejícími fakty, společně s časovou posloupností stavebního programu, bude východiskem pro interpretaci jednotlivých projektů v jejich dobovém kontextu, jemuž se bude podrobně věnovat následující kapitola.

2.1 Typologie

Všechny Herodovy stavební projekty se dají rozdělit do následujících kategorií:

1. Urbanismus – zakládání nových měst, obnova starších, výstavba veřejných budov.
2. Paláce – městské, venkovské, paláce-pevnosti (částečně se překrývá s kategorií fortifikace). Paláce jako rezidence i administrativní centra.
3. Sakrální stavby – zde je nejdůležitější přestavba Chrámu a Chrámové hory v Jeruzalémě v kontextu judaismu v období Druhého chrámu, dále chrámy dedikované Augustovi.
4. Fortifikace – spadají sem pevnosti různých velikostí a účelu, pevnosti/paláce, městská opevnění a vojenské kolonie. Tato kategorie se tím pádem překrývá s urbanistickými projekty i paláci.

2.2 Urbanismus

Héródova činnost týkající se přestaveb starých a zakládání nových měst patří mezi jeho největší a nejdůležitější stavební počiny vůbec, byť jsou zastíněné jinými méně obvyklými nebo těmi působícími svou estetickou krásou.

Budeme se věnovat především plánování městské zástavby a uliční síti, veřejným stavbám, hlavně divadlům, hippodromům a amfiteátrům, veřejným prostranstvím (*agora/forum*). V této části vynecháme paláce, sakrální stavby a fortifikace, jelikož těm jsou věnovány samostatné oddíly.

Nepočítaje vojenské kolonie a města, kde z literárních a archeologických pramenů zatím nemůžeme potvrdit Héródovo zapojení do urbanistického vývoje lokality, víme o 6 městech, jež přestavěl, založil nebo zkrášlil veřejnými budovami, jde o: Agrippias (Anthedón), Antipatris (Afek), Caesarea, Fasaélis, Jeruzalém a Sebasté (Samaria). Na závěr dodám několik poznámek k rozvoji „sub-urbánních“ sídlišť za Héródovy vlády.

2.2.1 Agrippias

Původní Anthedón se nachází na středomořském pobřeží poblíž Gazy na lokalitě dnes známé jako Khirbet Teda. Město bylo dobyto Alexandrem Jannaiem¹²², poté přestavěno za Gabinia¹²³. Hodně utrpělo během války 40-37 př. n. l. a asi i během zemětřesení 31 př. n. l.¹²⁴ Héródem bylo přestavěno a přejmenováno někdy ke konci jeho vlády, možná po smrti M. Agrippy r. 12 př. n. l., aby tak uctil svého přítele.¹²⁵ Lokalita nebyla nikdy zkoumána, tudíž nevíme jak rozsáhlá byla Herodova přestavba/znovuzaložení města.¹²⁶

2.2.2 Antipatris

Antipatris leží na starobylém Tel Afek v místech, kde končí pobřežní nížina a začíná Judská vrchovina, asi 18 km na východ od pobřeží a cca 45 km na SZ od Jeruzaléma na důležité S-J komunikaci. Pravděpodobně bude totožné s městy Pegai a Arethúsou zmiňovanými v souvislosti s Pompeiem.¹²⁷ Héródés město vystavěl asi až po dedikaci Caesareje r. 10 př. n. l.¹²⁸

¹²² AJ 13,395.

¹²³ BJ1,166; AJ 14,88.

¹²⁴ BJ 1,416.

¹²⁵ BJ 1,87, 118; AJ 13,357.

¹²⁶ Roller 1998, str. 129.

¹²⁷ BJ 1,156; AJ 13,261, 14,75.

¹²⁸ AJ 16,142-3.

Josephus explicitně nezmiňuje žádné stavby, ovšem archeologické výzkumy ukázaly mnohé o Héródově městě. To zabíralo asi $\frac{2}{3}$ telu (cca 6 ha) a oproti helénistickému městu bylo rozšířeno na sever, vystavěno bylo na hippodamejském plánu s hlavní S-J třídou – *cardem* o šířce 8 m (10 m s chodníky) lemovanou obchody. Zvláštností jsou kruhové prohlubně před obchody, objevující se pouze v této fázi, sloužící pravděpodobně pro usazení skladovacích nádob a vystavení zboží k prodeji. Na S konci *carda* se nacházelo *forum*, nejspíše přístupné skrze *tetrapylon*. Portiky podél *carda* a odeon v J části telu jsou spíše pozdější severovské přístavby.¹²⁹

2.2.3 Caesarea

Caesarea, či též Caesarea Maritima, byla jeden z největších a nejnáročnějších Héródových projektů. Nachází se cca 90 km SZ od Jeruzaléma, 35 km J od Haify. Založena byla na místě staršího helénistického přístavu jménem Stratónova věž. Tu dobyl Alexander Jannaios¹³⁰, za Pompeiova uspořádání byla obnovena a připojena k provincii Syria.¹³¹ Héródés obdržel Stratónovu věž od Oktaviána krátce po svém potvrzení v pozici krále Judeje r. 30 př. n. l.¹³² S přestavbou města začal teprve až po dokončení Samarie-Sebasté a pravděpodobně též po hladomoru, tedy v letech 24/23 př. n. l.¹³³

2.2.3.1 Plán města

Caesarea zaujímá přibližně půlkruhovitou dispozici a byla založena na pravidelném hippodamejském plánu (viz Obr. 3). Z této doby se dají rekonstruovat 4 S-J *cardines* a 12 V-Z *decumani*. *Cardo maximus* probíhal buď podél pobřeží, kde by ovšem byl v jižní části blokován hippodromem a divadlem, nebo více na východ, za platformou Augustova chrámu. *Decumanus maximus* začínal v přístavní oblasti na sever od chrámu. Rozměry *insulae* se různí, v severní části města měří asi 120×80 m, v jižní jsou spíše čtvercové cca 80×90 či 65×90 m. Šířka ulic se pohybuje mezi 4,2-4,9 m. Pravidelný rytmus *insul* je narušován jednak

¹²⁹ Kochavi, M. 1981: The History and Archaeology of Afek-Antipatris, BA 44, str. 75-86. Kochavi, M. Beck, P. Eitan, A. 1993: Aphek. In: Stern, E. (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 62-72. Netzer 2006, str. 225. Roller 1998, str. 131. Sperber, D. 1998: The City in Roman Palestine. New York, str. 161.

¹³⁰ AJ 13,395.

¹³¹ BJ 1,157; AJ 14,76.

¹³² 15,216-217.

¹³³ Viz výše pozn. 52.

platformou chrámu, která je orientována na ose s přístavem nikoliv k systému ulic, a také hippodromem a divadlem, jež přímo leží na jednom *cardu* a blokuje hypotetickou bránu stojící v hradbách v rané fázi výstavby. Polohu *agory* se nedaří určit, obvykle se klade na S, V či SV od chrámu.¹³⁴

2.2.3.2 Veřejné stavby

Z veřejných staveb máme archeologicky doložené již zmiňovaný hippodrom, divadlo a možná amfiteátr. Josephus sice zmiňuje, že: „(město) ozdobil okázalými paláci a velkými veřejnými budovami...“¹³⁵ Nevíme ale jaké budovy má přesně na mysli, můžeme se domnívat, že to mohly být *búle* či basilika. Jejich případné objevení by hodně osvětlilo politické postavení města v Héródově království a mohlo vyřešit spor, zda-li města za Héróda požívala status podobný řeckým *polis*.¹³⁶

Divadlo (Obr. 5) se nachází blízko jižního konce města, asi 150 m od pobřeží, s *auditorium* hledícím směrem k moři. *Cavea* má $\varnothing = 85$ m, *orchestra* 30 m. Postaveno je částečně na řecký a částečně na římský způsob – využívá svahu klesajícího k pobřeží, v němž je část *cavey* vytesána a zároveň ji staví do výšky z kamene. Kapacita se odhaduje na 4-5 000 diváků. *Scaena* měří na délku 50 m, široká je 9,5 m. *Scaenae frons* se většinou považuje za pozdější přístavbu, někteří ji ale označují za „helénistický typ“ – uprostřed stojí 14 m dlouhá exedra se 2 průchody, členěná je páry sloupů na vysokých podstavcích, po stranách konkávní, celková šířka cca 4,5 m. *Orchestra* byla v této době pokryta malovanou omítkou s geometrickými motivy.¹³⁷

Hippodrom (Obr. 5) ležel na sever od divadla na pobřeží. Celkové rozměry jsou 310×68 m (aréna 303×50,5 m). Hlediště stálo na východní, západní a jižní straně (v místě oblouku a propojení s palácem – viz níže). Výška hlediště nad arénou byla 1,7 m, šířka 9,25

¹³⁴ Holum, K.G. Hohlfelder, R.L. Bull, R.J. Raban, A. 1988: King Herod's Dream: Caesarea on the Sea. New York, str. 87. Levine, L.I. 1975: Roman Caesarea: An archaeological-Topographical Study. Jerusalem, str. 6-7. Patrich, J. 2008: Caesarea. The Combined Caesarea Expedition's Excavations. In: Stern, E. (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 1665-1684. Raban, A. et alii. 1993: Caesarea. In: Stern, E. (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 270-291. Netzer 2006, str. 96-7. Sperber 1998, str. 151.

¹³⁵ AJ 15,331.

¹³⁶ Von Hesberg, H. 1996: The Significance of the Cities in the Kingdom of Herod. In: Fittschen, K. Foerster, G. (eds.) Judaea and the Graeco-Roman World in the Time of Herod in the Light of Archaeological Evidence, Göttingen, str. 16-17.

¹³⁷ Holum et alii 1988, str. 82, 85. Levine 1975, str. 23. Raban et alii 1993 *ibid.* Netzer 2006, str. 112-115. Roller 1998, str. 140. Sperber 1998, str. 166.

m. Na západní straně tvořily substrukturu 2 zdi o šířce 4,5, resp. 3,75 m, 2m prostor mezi nimi byl zaklenut betonovými klenbami. Na V straně byla šířka zdí 1,4 a 1,75, meziprostor široký 6,1 m byl vyplněn zeminou. Vchod nebyl odhalen, pouze v jižní části se nachází asi 3,5 m široký průchod, asi *porta triumphalis*.¹³⁸

Amfiteátr leží za městskými hradbami na SV asi 750 m od pobřeží. Hlavní S-J osa měří 95 m, vedlejší 62 m. Amfiteátr nebyl nikdy archeologicky zkoumán a jeho zařazení do Héródovy doby je nejisté. Jelikož Josephus zmiňuje amfiteátr ležící u moře na jih od přístavu¹³⁹, zdá se pravděpodobnější, že měl na mysli spíše hippodrom, odpovídající jeho popisu.¹⁴⁰

2.2.3.3 Přístav

Nejodvážnější a technicky nejkomplicovanější stavbou v Caesareji byl bezpochyby Sebastos – přístav pojmenovaný na Augustovu počest (Obr. 6).¹⁴¹ Nacházel se v severní polovině města mezi 2 skalními výběžky, kde dříve bývalo hlavní kotviště Stratónovy věže. Ta měla ještě jedno severní kotviště, jenž se pravděpodobně využívalo i v Héródově době. To leželo nedaleko S brány (viz dále). Odkryto bylo asi 30 m dlouhé a 5 m široké nábřeží z nepravidelných masivních bloků kamene kladených vedle sebe jako vazáky.¹⁴²

Vlastní Sebastos tvořily 3 nádrže vymezené tzv. jižním a severním vlnolamem/hrází. Jižní vlnolam začíná na jižním *kurkarovém*¹⁴³ výběžku, asi 200 m směřuje k západu, poté se otáčí k severu a pokračuje dalších cca 300 m. Celková délka, počítáme-li i výběžek, je cca 600 m. Šířka se udává 70 m, přibližně odpovídající Josephovu údaji 200 stop.¹⁴⁴ Základy hráze byly kladeny na vyčištěné mořské dno do základových příkopů (cca 80 cm hlubokých) vyplněných šterkem, vnitřní jádro bylo postaveno z bloků *kurkaru*, vnější strany byly obloženy betonovými kvádry typicky o objemu 30-125 m³. Šalování betonových kvádrů bylo chráněno 1,4 m vysokou šterkovou bermou. Vnitřní stranu vlnolamu lemovalo nábřeží dlážděné bloky *kurkaru* (1,8×0,7×0,6 m) kladených jako vazáky, široké bylo asi 10-12 m.

¹³⁸ Netzer 2006, str. 116-117. Rocca 2008a, str. 331.

¹³⁹ AJ 15,341.

¹⁴⁰ Holum et alii 1988, str. 87. Levine 1975, str. 29. Raban et alii *ibid.* Roller 1998, str. 140-1.

¹⁴¹ BJ 1,403; AJ 17,87.

¹⁴² Raban et alii *ibid.*

¹⁴³ Kurkar je místní druh vápencového pískovce.

¹⁴⁴ BJ 1,412; AJ 15,335.

Zbytek šířky hráze můžeme rekonstruovat podle Josephových slov s věžemi, sklady a prostory pro námořníky.¹⁴⁵ Na jih od této hráze byl ještě „podpurný“ vlnolam cca 25-30 m vzdálený od jižního, stavěný podobnou technikou, při dně široký 10-14 m, na vrcholu asi 4 m. Dnes se dá sledovat jeho průběh asi 130 m, kde končil přesně nevíme. Asi i v minulosti byl celý pod vodou jako dnes a jeho účelem bylo pomáhat „bourat“ vlny před vlastní hrází.¹⁴⁶

Severní vlnolam, vystupující cca 180 m ze S výběžku (celkem cca 240 m), byl zkonstruován totožnou technikou, pouze u vjezdu do přístavu, jež byl otočen k severu, byly odlity výrazně mohutnější betonové bloky, největší z nich má rozměry 11,5 m (š)×15 m (d)×2,4 m (v). Na vnitřní jádro bylo též použito větších bloků *kurkaru* (až 7×1,3×1,3 m), ty byly navíc spojeny olověnými svorníky. Tato opatření měla nejspíše posílit konstrukci hrází proti účinkům nepříznivého počasí v tomto exponovaném místě.¹⁴⁷

Vjezd do přístavu, jak jsme již zmínili, byl situován na S straně hrází, široký byl cca 20-30 m. Na konci J hráze se nachází velké množství kamenné suti s bloky o rozměrech až 2×3×5 m, může se jednat o bázi věže Drusion, sloužící jako maják.¹⁴⁸ Nedaleko vjezdu, asi 8 m od J hráze, se nacházely dva čtvercové kamenné podstavce (6×6 a 4×3 m) 6 m vzdálené od sebe a vysoké dnes 3-4 m. Třetí báze stála asi 7 m na S od S hráze. Toto mohou být pozůstatky bází soch stojících po obou stranách vjezdu do přístavu.¹⁴⁹

Střední nádrž byla od vnější nádrže oddělena molem, jehož zbytky se našly asi 30 m od S konce moderního vlnolamu. Podobné fragmenty kamenných bloků byly nalezeny i cca 80 m na S od téhož místa. Na východě byla oddělena od vnitřní nádrže kruhovou helénistickou věží Stratónovy tvrze ($\varnothing = 13$ m), ta stála asi 100 m na Z od původní linie pobřeží, možná byla ještě zdí či molem propojena s pobřežím.¹⁵⁰

Východní nábrží pod Augustovým chrámem bylo dlážděno mramorem na *kurkarových* základech. Součástí chrámové platformy byly zaklenuté sklady, zároveň sloužící

¹⁴⁵ AJ 15,337-8.

¹⁴⁶ Hohlfelder, R. Oleson, J.P. Raban, A. Vann, R.L. 1983: Sebastos: Herod's Harbor at Caesarea Maritima, BA 46, str. 133-143. Holum et alii 1988, str. 90, 98. Netzer 2006, str. 99. Oleson, J.P. Hohlfelder, R.L. Raban, A. Vann, R.L. 1984: The Caesarea Ancient Harbour Excavation Project: Preliminary Report on the 1980-1983 Seasons, JFA 11, str. 281-305.

¹⁴⁷ Hohlfelder et alii 1983, str. 13-143. Holum et alii, 1988 str. 101. Oleson et alii *ibid.*

¹⁴⁸ BJ 1,412; AJ 15,336

¹⁴⁹ BJ 1,413; AJ 15,338. Holum et alii 1988, str. 99. Raban et alii *ibid.* Oleson et alii *ibid.* Roller 1998, str. 137.

¹⁵⁰ Holum et alii 1988, str. 100. Raban et alii *ibid.* Oleson et alii *ibid.*

jako základ platformy, o rozměrech 4,95 m(š)×31,3 m (d)×4,95 m (v). Pod chrámem jich stálo 7, další bloky pokračovaly jižním směrem, tyto ovšem mohou být přístavbami z 1. st. n. l.¹⁵¹

2.2.3.4 Zásobování vodou

Zásobování vodou zajišťoval v této době pramen 'En Shuni, cca 6 km SV od města. Vydatnost pramene mohla být až 900 m³/hod. Akvadukt nejprve směřoval k JZ jako zahluběný tunel cca 0,6-0,65 m široký a 0,8-1,5 m vysoký. Na obloucích překonal řeku Nahal Taninim a obrátil se k Z, nedaleko dnešního města Jisr az-Zarqa' procházel 400 m dlouhým tunelem skrze *kurkarový* hřeben. Za ním se točí k JZ a J. Asi 60 m před městem ústí do *castellu*, odkud byla voda dále rozváděna. Výška obloukové konstrukce je 4 m, \emptyset oblouků taktéž 4 m, vlastní kanál měří 0,7×1,1 m. Celková délka je cca 8 km.¹⁵²

2.2.4 Fasaélis

Tato lokalita se nachází 22 km severně od Jericha na západním kraji údolí Jordánu, přímo pod horou na níž leží pevnost Alexandreion, v blízkosti vydatných vodních pramenů. Jméno pochází od Héródova bratra zabitého Peršany r. 40 př. n. l. a mohl by proto být jedním z Héródových nejstarších projektů. V Josephových spisech je ale zmiňováno společně s Antipatridou, tudíž se datuje do posledních let jeho vlády.¹⁵³

Město bylo zbudováno na pravidelném plánu pod svahy vrchoviny mimo zemědělskou půdu. Hlavní ulice (*cardo*) se dá sledovat asi 4 km. Viditelných je i několik vedlejších ulic v délce až 300 m, šířka ulic je 3-5 m. Jedna z *insul* (65×70 m) je pokládána za palác, pravděpodobně je viditelná i *agora/forum* o rozměrech 26,5×102 m. V SV části města stály lázně. Zdejší architektura nejeví známky monumentality, viditelné pozůstatky jsou z neopracovaného místního kamene. Voda byla přiváděna akvaduktem z 9 km vzdáleného 'Ayn Fasa'il.¹⁵⁴

¹⁵¹ Holum et alii 1988, str. 89. Raban et alii *ibid.* Netzer 2006, str. 100. Roller 1998, str. 139.

¹⁵² Levine 1975, str. 30-34. Netzer 2006, str. 101. Olami, Y. Peleg, Y. 1977: The Water Supply System of Caesarea Maritima, IEJ 27, str. 127-137. Roller 1998, str. 142.

¹⁵³ BJ 1,418; AJ 16,143-5.

¹⁵⁴ Roller 1998, str. 192, 209. Netzer 2006, str. 226.

2.2.5 Jeruzalém

Jestliže nejsme o některých lokalitách dobře informováni kvůli nedostatečným archeologickým výzkumům, tak Jeruzalém (Obr. 4) představuje jiný problém – jako kontinuálně obývané, několikrát zničené a přestavěné město nám neposkytuje prostor pro důkladný výzkum na velkých plochách. Jsme proto odkázáni na omezenější izolované výzkumy, ovšem i s jejich pomocí toho víme o Jeruzalému Héróda Velikého málo.

Jeruzalém byl hodně poškozen během Pompeiova dobývání, po němž byly navíc strhnuty hradby města.¹⁵⁵ Ta byla později znovu postavena Hyrkanem a Antipatrem.¹⁵⁶ Od Josepha jsme informováni pouze o velkých stavebních projektech – Antonia, 3 věže, palác, Chrámová hora. Přestože tento fakt Josephus výslovně nezmiňuje, Héródés pravděpodobně rozšířil město na S a obehnal jej tzv. druhou hradbou.

2.2.5.1 Plán města

Vzhledem k velmi členité topografii města a hlubokých kořenech zdejšího osídlení se nezdá pravděpodobné, že by tzv. Horní a Dolní město (obehnané první zdí) bylo postaveno na pravidelném hippodamejském plánu. Héródova přestavba těchto částí města není nikde zmiňovaná a archeologicky doložená.¹⁵⁷ Naopak Josephus zmiňuje „úzké uličky města“ při bojích v Jeruzalémě na počátku povstání r. 66.¹⁵⁸

Co se týče „nového“ rozšíření města ani zde není situace jasná. Jediná sekce uličního systému z tohoto období byla odkryta v JZ rohu Chrámové hory a je jednoznačně spojitelná s Héródovou přestavbou Hory. Ulice, jdoucí paralelně se Z stranou Chrámové hory, byla sledována 75 m na S od JZ rohu Hory. Ulice je 8,5 m široká, dlážděná velkými pravoúhlými deskami, konstrukce stála na 3 řadách oblouků, jelikož ulice byla částečně postavena na zasypaném údolí *Tyropoeon*. Pod ulicí (1,5 m) na Z straně vedl odpadní kanál, přibližně uprostřed ulice, 6 m pod dlážděním, vedl 3 m vysoký akvadukt odvádějící vodu z ulic během dešťů. Po obou stranách ulice stály obchody, všechny mají shodné rozměry 3,4×2,8 m. Nad řadou obchodů přiléhajících k Z zdi hory byl umístěn 3 m široký chodník. Asi 50 m od JZ

¹⁵⁵ BJ 1,142-154; AJ 14,54-76.

¹⁵⁶ BJ 1,201; AJ 14,82, 156.

¹⁵⁷ Avi-Yonah, M. 1976: Jerusalem of the Second Temple Period. In: Yadin, Y. (ed.) Jerusalem Revealed: Archaeology in the Holy City 1968-74, Jerusalem, str. 9-13.

¹⁵⁸ BJ 2,329.

rohu Hory se ulice větví na 2 – jedna pokračuje podél Z di Hory, druhá se otáčí k SZ (stále sleduje údolí *Tyropoeon*), kde pravděpodobně stoupá k Damašské bráně (viz dále). Severní pokračování ulice podél západní di bylo potvrzeno obnovenými vykopávkami v místě starých Warrenových výzkumů. V jedné sekci se zde našly i 2 stojící dórské sloupy, zda-li patřily ke kolonádě či nějaké budově se ale nepodařilo určit. Ulice pokračuje i jižním směrem a nejspíše navazuje na dlážděnou ulici začínající u Šíloašské nádrže na J Dolního města. B. Mazar předpokládá, že tato ulice, procházející celým městem, mohla spojovat „horní“ a „dolní“ tržiště – *agoru*.¹⁵⁹

Podél J strany Hory probíhala další ulice, 6,6 m široká, po 11 m začne stoupat po schodech k Dvojitě a Trojitě bráně v J straně Hory. Základy této ulice jsou opět založeny na klenbách. Prostory pod těmito klenbami byly též využívány jako obchody. Paralelně na J straně ulice se nachází „náměstí“ 75×13 m, vytvořené jako umělá platforma s 2,5 m silnou podpůrnou di na jižním okraji.¹⁶⁰

Součástí uličního systému byly i 2 mosty spojující Chránovou horu s městem. Robinsonův oblouk stojí 12 m na S od JZ rohu Hory, 17,5 m nad úrovní ulice. Délka oblouku je 13,5 m, šířka 15,2 m, na Z straně, 12,5 m od Z di hory, byl podporován pilířem o šířce 3,6 m. Jeho spodní část byla vybavena prostory pro obchody a tvořila Z stranu ulice. Za pilířem se schodiště na oblouku stáčelo na jih a sestupovalo po sérii 6 oblouků v délce 35 m na úroveň „náměstí“. Druhý stával na dnešním Wilsonově oblouku, stojícím cca 150 m na S od JZ rohu Hory, taktéž překračující 13,5 m širokou ulici. Tento most propojoval Horu přímo s Horním městem, tato komunikace vedla pravděpodobně podél první hradby a *xystu* ke 3 velkým věžím v Z sekci hradby.¹⁶¹

¹⁵⁹ Mazar, B. 1978: Herodian Jerusalem in the Light of the Excavations South and Southwest of the Temple Mount, *IEJ* 28, str. 230-238. Mazar, E. 2002: *The Complete Guide to the Temple Mount Excavations*. Jerusalem, str. 37-39. Bahat, D. 2000: *The Western Wall Tunnels*. In: Geva, H. (ed.) *Ancient Jerusalem Revealed*, Jerusalem, str. 177-191. Bahat, D. 1996: *The Illustrated Atlas of Jerusalem*. Jerusalem, str. 42, 49. Geva, H. Avigad, N. 1993: *Jerusalem*. In: Stern (ed.) *NEAEHL*, Jerusalem, str. 717-757. Netzer 2006, str. 172.

¹⁶⁰ Mazar *ibid.*; 1976: *The Archaeological Excavations Near the Temple Mount*. In: Yadin, Y. (ed.) *Jerusalem Revealed: Archaeology in the Holy City 1968-74*, Jerusalem, str. 25-40. Mazar 2002, str. 47-48. Netzer 2006, str. 174.

¹⁶¹ Mazar 1978 *ibid.* Mazar 2002, str. 34-36. Netzer 2006, str. 172-3. Bahat 1996, str. 41, 44-46. Chancey, M.A. Porter, A.L. 2001: *The Archaeology of Roman Palestine*, *NEA* 64, str. 163-203. Geva, Avigad 1993 *ibid.*

2.2.5.2 Veřejné stavby

Josephus zmiňuje stavbu divadla a amfiteátru při založení pětiletých her na Augustovu počest.¹⁶² Hippodrom je zmiňován pouze v letech následujících po Héródovi a není tak úplně jisté, zda-li ho postavil.¹⁶³ Archeologicky se z těchto staveb nic nedochovalo a nevíme nic bližšího o jejich umístění, kromě několika zmínek v Josephově textu. Hippodrom je tak umístěn na jih od Chrámové hory¹⁶⁴, amfiteátr měl ležet „v pláni“ za městem.¹⁶⁵ V Ummajovských palácích na jih od Hory se v sekundárním kontextu našly kamenné fragmenty, jenž bývají interpretovány jako divadelní sedadla. Spekuluje se proto, že divadlo mohlo ležet poblíž. Existuje i názor, že divadlo bylo postaveno ze dřeva, jak bylo v římském světě do té doby obvyklé.¹⁶⁶

Na jižní straně Chrámové hory, před Dvojitou a Trojitou bránou, stávala velká veřejná budova, identifikovaná s jedním ze tří náboženských soudů.¹⁶⁷ Dochovala se západní zeď se zdívkem typickým pro Héródovu dobu a fragmenty architektonické výzdoby. Nedaleko byl nalezen značně poškozený nápis, možná odkazující ke „starším“, kteří seděli u soudu.¹⁶⁸

S Héródem je spojována i tzv. „*opus reticulatum*“ budova, nacházející se cca 250 m na sever od Damašské brány. Jedná se o kruhový objekt ($\varnothing = 33$ m) s vnější stranou obloženou kameny a vnitřní stranou vybudovanou technikou *opus reticulatum*. Uvnitř se nacházela další kruhová struktura ($\varnothing = 12,4$ m) postavená stejným způsobem. Bývá identifikována s Héródovým „náhrobkem“ či „monumentem“ zmiňovaným Josephem.¹⁶⁹

2.2.5.3 Zásobování vodou

Jeruzalém zůstával nadále zásobován z Gíchonského pramene na V svahu Města Davidova, voda byl přiváděna do Šíloašské nádrže. Ještě před Héródem vznikl tzv. „Etam

¹⁶² AJ 15,267-8.

¹⁶³ BJ 2,44; AJ 17,255.

¹⁶⁴ *ibid.*

¹⁶⁵ Viz pozn. 160.

¹⁶⁶ Levine, L.I. 2002: Jerusalem: Portrait of a City in the Second Temple Period, 538 B.C.E-70 C.E. Jerusalem, str. 204-6. Netzer 2006, str. 134-5. Patrich, J. 2002: Herod's Theater in Jerusalem: A New Proposal, IEJ 52, str. 231-239. Reich, R. Billig, Y. 2000: Excavations Near the Temple Mount and Robinson's Arch, 1994-1996: Appendix: A Group of Theater Seats from Jerusalem. In: Geva, H. (ed.), Ancient Jerusalem Revealed, Jerusalem, str. 340-353. Roller 1998, str. 178. Rocca 2008a, str. 326-7.

¹⁶⁷ San. 11,2.

¹⁶⁸ Mazar 2002, str. 27-8.

¹⁶⁹ BJ 5,108; 507. Bahat 1996, str. 50. Levine 2002, str. 209. Netzer 2006, str. 132.

system“ – jeho hlavní komponent, 3 velké rezervoáry tzv. „Šalamounovy nádrže“, se nacházejí 11,5 km na J od města a shromažďují vodu dešťovou i vodu z blízkých pramenů. Ta je poté odváděna kanálem do města. Délka tohoto systému je cca 22 km, jelikož kanál a 2 tunely sledují vrstevnice a mají velmi malý spád. Héródés pravděpodobně vybudoval jižní rozšíření systému u w. ‘Arrub. Voda ze 3 pramenů je nejprve svedena do rezervoáru (20 000 m³), poté pokračuje kanálem a 3 tunely o rozměrech 50×50 cm, opět po vrstevnicích, do Šalamounových nádrží. Celková délka tohoto systému je asi 45 km.¹⁷⁰

V městě samotném poté fungovalo několik velkých vodních rezervoárů. Josephus zmiňuje Struthion u Antonie, Amygdalon, „Hadí“ a Šalamounovu nádrž.¹⁷¹ Amygdalon je možná totožný s Birket Hammam el-Batrak na S od Héródova paláce, Hadí může být Birket es-Sultan na Z od města a teoreticky mohl být napojen na akvadukt. Šalamounova nádrž byla identifikována s nádrží na JV svahu Davidova města. K nádržím z tohoto období se řadí ještě Birket ‘Isrā’il za SV rohem Hory, vůbec největší nádrž měřící 100×38×30 m. Na sever od něj stávala dvojice nádrží tzv. Bethesda nebo též Probatica.¹⁷²

2.2.6 Sebasté

Starobylá Samaria – hlavní město králů Izraele bylo za Pompeiova uspořádání připojeno k Sýrii.¹⁷³ Gabinius město obnovil a přestavěl¹⁷⁴, společně s Héródovým povýšením na *stratéga* Coele-Syrie obdržel i správu Samařska.¹⁷⁵ Během války s Antigonem mu zůstalo město věrné a zatímco probíhaly obléhací práce u Jeruzaléma, oženil se zde s Mariammou.¹⁷⁶ Héródova přestavba města proběhla mezi lety 27-22 př. n. l., spojeno s ní bylo usídlení vojenských veteránů a přejmenování města na Augustovu počest.¹⁷⁷

¹⁷⁰ Mazar, A. 1976: The Aqueducts of Jerusalem. In: Yadin, Y. (ed.) Jerusalem Revealed: Archaeology in the Holy City 1968-1974, Jerusalem, str. 79-84. Wilkinson, J. 1974: Ancient Jerusalem: It's Water Supply and Population, PEQ 106, str. 33-51.

¹⁷¹ BJ 5,108; 145; 476-8.

¹⁷² Wilkinson *ibid.* Levine 2002, str. 214-215. Bahat 2002, str. 48-9.

¹⁷³ BJ 1,156; AJ 14,75-6.

¹⁷⁴ BJ 1,166; AJ 14,87-8.

¹⁷⁵ BJ 1,213.

¹⁷⁶ BJ 1,299, 344; AJ 14,467.

¹⁷⁷ BJ 1,403; AJ 15,292-8, 342.

2.2.6.1 Plán města

Prostor města (Obr. 1), zabírající plochu cca 65 ha, nebyl dostatečně zkoumán, máme proto o něm jen kusé informace z několika málo zkoumaných prostor. Sebesté má složitou topografickou situaci, leží na vrcholu strmého kopce a tak nebylo možné udržet pravidelnou pravoúhlou síť ulic. Centrem města byl nejvyšší vrchol – akropolis (cca 220×110 m), ležící přibližně uprostřed města. *Decumanus* byl zkoumán na jih od akropole, neprobíhá přímo V-Z směrem, ale sleduje spíše vrstevnice, tudíž od Z brány jde k JV, pod akropolí se lomí a zatáčí na SV. Šířka *decumanu* je cca 16 m. O S-J komunikacích víme ještě méně. *Agora/forum* se nachází východně od akropole na terase 72,5×128 m. Keramický materiál nalezený ve výplni terasy neumožňuje přesně datovat stavbu, možná je Gabiniovská i Héródovská datace. Paralelně s jižní stranou *agory/fora* probíhala dlážděná, 4 m široká ulice.¹⁷⁸

2.2.6.2 Veřejné stavby

Josephus opět nezmiňuje žádnou veřejnou budovu mimo Augustův chrám a datování dvou budov spadajících do této doby – *stadia* a baziliky, podobně jako v případě *agory/fora*, osciluje mezi Gabiniem a Héródem, případně Severovci.

Stadion (Obr. 5) se nachází v SV části města, v malém údolí inkorporovaném do města. Trasa hradby se na V i Z straně od *stadia* prudce otáčí k severu, což naznačuje, že buď je stadion starší a teprve za Héródovy přestavby byl začleněn do města nebo Héródés dopředu plánoval stavbu *stadia* v tomto místě. Rozměry jsou 205×67 m, prostor je obehnaný dórským portikem o šířce 5 m, vnitřní strany zdí byly pokryty freskami.¹⁷⁹

Bazilika (68×32,6 m) stojí na Z kratší straně *agory/fora*, dispozice je trojlodní, v severní části stála nika (ø = 4 m) s vyvýšeným podiem a 4 sedadly. Bazilika je spíše severovského data, ale existují názory na její Héródovský či dokonce Gabiniovský původ.

¹⁷⁸ Crowfoot, J.W. Kenyon, K.M. Sukenik, E.L. 1966: *The Buildings at Samaria*. London, str. 32, 52-5, 67. Chancey, Porter *ibid.* Netzer: 2006 str. 82-4. Parrot, A. 1958: *Samaria: The Capital of the Kingdom of Israel*. London, str. 103, 111-2. Reisner, G.A. Fisher, C.S. Lyon, D.G. 1924: *Harvard Excavation at Samaria 1908-1910: Volume I Text*. Cambridge, str. 167, 208, 211. Roller 1998, str. 212. Sperber 1998, str. 150-1, 158. Nahman, A. 1993: *Samaria*. In: Stern (ed.) *NEAEHL*, Jerusalem, str. 1300-1310.

¹⁷⁹ Crowfoot et alii 1966, str. 41-44. Netzer 2006, str. 92. Roller 1998, str. 212.

Crowfootův tým se spíše domníval, že nějaká velká veřejná budova z Herodovy doby stála v SZ rohu *agory/fora*.¹⁸⁰

2.2.7 Suburbánní sídliště

Některé menší sídelní jednotky dosahují v tomto období pozoruhodného rozvoje a jsou do nich uváděny instituce *polis*, především v kulturní a společenské oblasti – divadla, *gymnasia* apod. Příkladem mohou být lokality Jericho, Héródeion a Machairús, jež byly hlavními městy *toparchií* (stav Machairu není jistý). Některá, jako např. Machairús, byla opevněná.¹⁸¹

V Jerichu byl za Héróda vybudován tzv. „multifunkční komplex“ (Obr. 5), leží 1,5 km na S od Héródova paláce na lokalitě s moderním názvem Tell es-Samarat. Jedná se o platformu cca 70×70 m postavenou z nepálených cihel a obloženou kamenem, vysoká je 10-12 m. V jižní části se nachází *cavea* o $\varnothing = 35$ m s 26 řadami sedadel. Na vrcholu platformy v prostoru za poslední řadou sedadel stál peristylový dvůr 67×30 m. V prostoru před *caveou* nestála *scaene frons* nýbrž cca 1,5 m vysoká a 80 m široká platforma, za ní kratší strana hippodromu (395×82 m) obehnaného možná portikem. Pravděpodobně máme co do činění s divadlem/hippodromem/amfiteátre zmiňovaným u Josepha na sklonku králova života.¹⁸²

Jericho zažívalo i zásadní ekonomický rozvoj, jak dokládá 45ha ohrazený pozemek, kde se pěstoval balzám, datle a kaki¹⁸³, stojící těsně u paláce. Asi 150 m na S od paláce se nachází výrobní areál, spojený pravděpodobně s produkcí balzámu.¹⁸⁴

2.3 Paláce

Héródes pro svoji potřebu přestavěl mnohé Hasmonejské paláce či postavil nové, o některých (Jeruzalém, Betharamphtha) nevíme téměř nic, některé (Sepphoris) se objevují v písemných pramenech, ale objeveny ještě nebyly. Budu zde tedy mluvit především o

¹⁸⁰ Crowfoot et alii 1966, str. 56. Sperber 1998, str. 159. Chancey, Porter *ibid.* Reisner et alii 1924, str. 213-4.

¹⁸¹ Rocca 2008a, str. 324.

¹⁸² BJ 1,654, 666; AJ 17,161, 174-8, 193-4. Netzer 2006, str. 74-80. Roller 1998, str. 173-4.

¹⁸³ Druh ovoce stromu *Diospyros kaki* z čeledi ebenovitých.

¹⁸⁴ Kenyon, K. Foerster, G Netzer, E. 1993: Jericho. In: Stern (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 674-697. Chancey, Porter *ibid.*

lokality Alexandreion, Caesarea, Doq, Héródeion, Hyrkaneion, Jericho, Kypros, Machairús, Masada a Sebasté.

2.3.1 Alexandreion

Nachází se na vrcholu Qarn Sartaba (výška 728 m nad okolím) na Z straně údolí Jordánu, cca 30 km na S od Jericha. Postaveno za Hasmonejců¹⁸⁵, zničeno Gabinem¹⁸⁶, z kraje Héródovy vlády obnoveno¹⁸⁷. Jedno z míst, kde hostil Agrippu.¹⁸⁸

Přístup k paláci se nacházel na Z straně hory a procházel po úzkém sedle. Vrchol hory byl zarovnan, na této platformě byla objevena budova 19,2×19,2 m s peristylovým dvorem (9,6×9,6 m). Na S platformy byly objeveny zbytky lázní, Z strana pravděpodobně sloužila jako základna pro další patro. Nalezena byla mozaiková i štuková výzdoba.¹⁸⁹

Zásobování vodou zajišťoval kanál sbírající vodu z vádí na Z od Alexandria. Celkem se zde nachází 14 cisteren s kapacitou cca 5 000 m³.¹⁹⁰

2.3.2 Caesarea

Zdejší Héródův palác leží na *kurkarovém* mysu, přibližně 450 m jižně od přístavu, mezi hippodromem a městskou hradbou. Svou polohou na cca 100 m dlouhém a 55 m širokém mysu je znám též jako tzv. „Promontory palace“.¹⁹¹

Palác se sestával ze dvou částí, dolního paláce (Obr. 7) na samotném výběžku a horní části položené výše směrem k vnitrozemí. Centrem dolního paláce byl ve skále vytesaný bazén 35×18 m, původně asi 2,4 m hluboký, omítnutý šedou hydraulickou omítkou. Zda-li

¹⁸⁵ AJ 13,417.

¹⁸⁶ BJ 1,161; AJ 14,83.

¹⁸⁷ BJ 1,308; AJ 14,419.

¹⁸⁸ AJ 16,13.

¹⁸⁹ Netzer 2006, str. 204-5. Rocca, S. 2008b: The Forts of Judaea 168 BC-AD 73. Oxford, str. 32. Roller 1998, str. 129-131. Tsafir, Y. Magen, I. 1993: Sartaba-Alexandrium. In: Stern (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 1318-20.

¹⁹⁰ Garbrecht, G. Peleg, Y. 1994: The Water Supply of the Desert Fortresses in the Jordan Valley, BA 57, str. 161-170.

¹⁹¹ Netzer 2006, str. 106. Roller 1998, str. 140.

byl sladkovodní nebo napuštěn slanou vodou není jasné. Pozůstatky kanálu na JV straně mysu nenapovídají odkud přiváděly vodu.¹⁹²

2,6 m od okraje bazénu na západní, severní a jižní straně byl obkroužen 4,2 m hlubokým peristylem. Za ním, na J a S straně stálo vždy po jedné řadě menších místností. Hlavní místnosti se nacházely ve V a Z části stavby. Centrální a největší (11,2×8,2 m, P1) na východě ležela na stejné ose jako bazén. Výzdoba se sestávala z mozaiky 5,2×2,5 m s geometrickým motivem imitujícím *opus sectile*, zdi byly omítnuté prostou bílou omítkou. Po obou stranách této místnosti ležely 2 další o rozměrech 7,5×5,1 m, taktéž s mozaikovou výzdobou. Místnost v SV rohu budovy sloužila jako přístupové schodiště. V západní části Netzer rekonstruuje, podle zachovaných základů zdí, T-halu s několika bočními místnostmi, taktéž ležící na hlavní ose bazénu, symetricky s místností P1. Podobné rozmístění 2 *triclinií* se vyskytuje např. v První a Druhém jerišském paláci (viz dále).¹⁹³ Nejzápadnější výběžek mysu byl proměněn v přibližně polokruhovou terasu, od hlavní osy ovšem vychýlenou směrem k jihu. Na jižní straně budovy stála podobná, ale menší terasa.¹⁹⁴

Centrem horní části (Obr. 8) paláce byl velký peristylový dvůr (64×42 m), na jehož severní straně stála budova (64×24 m), na SV se dotýkající jižní stěny hippodromu. V její západní části se nacházela velká bazilikální hala (15×17 m), okolo níž na východ, sever a západ obíhal koridor. Ve 3 m široké sekci na S straně haly bylo pod podlahou instalováno *hypocaustum*. Architektura na V a J straně peristylového dvora je špatně dochována, a proto nelze říci nic podrobného o jejím charakteru. Horní část paláce patří do pozdější fáze výstavby v Caesareji (po dolní část i po hippodrom). Tento komplex bývá interpretován jako veřejná část paláce v protikladu k soukromému charakteru dolního paláce, mimo jiné i díky zmínce ve Skutcích apoštolů¹⁹⁵, kde bývá identifikován s Héródovým *praetoriumem*.¹⁹⁶

¹⁹² Levine, L.I. Netzer, E. 1986: Excavations at Caesarea Maritima: 1975, 1976, 1979 – Final report. Jerusalem, str. 158. Netzer 2006, str. 107. Raban et alii *ibid.*

¹⁹³ Levine, Netzer 1986, str. 150-157. Netzer 2006, str. 108-9. Raban et alii *ibid.* Roller *ibid.*

¹⁹⁴ Levine, Netzer 1986, str. 159-160. Roller *ibid.*

¹⁹⁵ Sk 23,35.

¹⁹⁶ Netzer 2006, str. 110-111. Porath, Y. 2008: IAA Excavations in Caesarea In: Stern, E. (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 1656-1665. Rocca 2008a, str. 110. Roller *ibid.*

2.3.3 Doq

Tato pevnost/palác se nachází na Z straně údolí Jordánu, na skále vypínající se cca 300 m nad okolím přímo nad Jerichem. Josephus ji zmiňuje pouze před Héródem¹⁹⁷, nicméně díky své strategické poloze poblíž jedné z cest do Jeruzaléma mohla být využívána dále.

Lokalita nebyla zkoumána, na povrchu viditelné pozůstatky se skládají z příkopu podél Z strany, 9 cisteren na V straně o objemu 2 100 m³, fragmentů zdí a íónských hlavic na vrcholu.¹⁹⁸

2.3.4 Héródeion

Palácový komplex (Obr. 13, 17), pojmenovaný po sobě, nechal postavit 12 km JV od Jeruzaléma, v místech, kde svedl bitvu s perskými pronásledovateli při svém útěku z města r. 40 př. n. l.¹⁹⁹ S výstavbou začal podle Josepha po výpravě Aelia Galla do Arabie a svatbě s Mariammou II., dcerou velekněze Šimona, tzn. v letech 25/24 př. n. l.²⁰⁰

Podobně jako v Caesareji i zde celý komplex sestává ze dvou jednotek – Horního a Dolního Héródeia, dohromady tvořících ucelený architektonický celek o rozloze cca 18 ha. Horní Héródeion (Obr. 14, 16) je postaveno na uměle zvýšeném kopci (sklon svahu 32°), vypínajícím se přibližně 35 m nad okolní terén. Na vrcholu kopce, v prostoru vymezeném kruhovým opevněním o $\varnothing = 63$ m (viz dále), se nacházel palác. Východní část zabíral korintský peristylový dvůr (12,5×33 m), v severní a jižní části peristylu se nacházely 2 půlkruhové exedry s 2 sloupy. Středem západní poloviny paláce byl křížový dvůr s několika místnostmi okolo. Nejdůležitější bylo *triclinium* (10,6×15,15 m) na JZ, na druhé straně dvora pak lázně bohatě zdobené geometrickými mozaikami, freskami 2. pompejského stylu a štukem. Do paláce se vstupovalo po monumentálním kamenném schodišti (š. = 6,5 m) na SV svahu kopce, těsně pod vrcholem bylo zahloubeno a ústilo přímo do dvora. Po obou stranách schodiště, asi 15 m pod vrcholem, se nacházely celkem 3 cisterny (cca 2 500 m³). Voda sem

¹⁹⁷ AJ 13,228-234.

¹⁹⁸ Netzer 2006, str. 206. Roller 1998, str. 144,160. Garbrecht, Peleg *ibid.*

¹⁹⁹ BJ 1,265-6; AJ 14,355-360.

²⁰⁰ AJ 15,323-325

byla dopravována pravděpodobně pomocí tažných zvířat, jelikož se cisterny nacházejí moc vysoko nad trasou akvaduktu.²⁰¹

V nedávné době došlo v prostoru na SV svahu kopce po stranách schodiště k zásadním, leč stále nepublikovaným objevům. O něco níže pod vrcholem byly odkryty základy stavby, postavené z velkých hladce opracovaných bloků kamene. Mezi fragmenty architektonické výzdoby byly objeveny i části sarkofágu zdobeného rozetami. Tato stavba byla identifikována jako hrobka krále Héróda.²⁰²

Druhým objevem bylo malé divadlo o něco níže pod hrobkou. V jeho horní části byly odkryty banketní prostory vyzdobené freskami stylově spadajícími mezi přechod 2. a 3. pompejského stylu s figurální výzdobou, jež je v kontextu judaismu, nezobrazující z náboženských důvodů obrazy lidí a zvířat, naprosto unikátní záležitostí. Zhotovení těchto fresek bývá dáváno do souvislosti s návštěvou M. Agrippy r. 15 př. n. l. Divadelní komplex byl krátce před Héródovou smrtí zanesen umělým násepem.²⁰³

Dolní komplex se rozkládal na S od Horního Héródeia. Centrální jednotkou byla velká zahrada (145×110 m), v jehož Z části se nachází velký bazén (69,2×45,5 m). V jeho středu leží kruhový ostrůvek ($\varnothing = 13,2$ m, $v = 3,2$ m), na němž pravděpodobně stál monopterní pavilón. Zahrada byla na V, Z a S ohraničena iónskými portiky ($\text{š} = 5,5$ m, celková délka 250 m). Za V a Z portikem stály ještě 2 haly (105×10 m). Uprostřed Z portiku se nacházela místnost s osmiúhelníkovým půdorysem. Celá plocha tohoto komplexu byla postavena na zarovnané terase 1,5-4,5 m nad úrovní okolního terénu.²⁰⁴

Na SZ rohu tohoto komplexu se nacházejí 2 cca 15 m široké paralelně jdoucí terasy. Na jedné stály budovy o rozměrech 40×3 m, pravděpodobně zaklenuté a podle vzhledu a nálezů zásobnic interpretované jako sklady. Dále na SV od skladů byly na 3 terasách identifikovány další stavby, mezi nimi stáje, lázně, dvory apod. Celková plocha tohoto tzv. servisního křídla se odhaduje na 315×115 m.²⁰⁵

²⁰¹ Netzer, E. 1993: Herodium. In: Stern, E. (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 618-626. 2006 str. 186-8. Rocca 2008a, str. 121. Roller 1998, str. 166.

²⁰² Tomb of King Herod discovered at Herodium by Hebrew University archaeologist. 8.5. 2007. Dostupné z: http://www.huji.ac.il/cgi-bin/dovrut/dovrut_search_eng.pl?mesge117861762132688760 [cit. 30.6. 2012]

²⁰³ Royal box uncovered at Herodium reveals further evidence of luxurious lifestyle of famed King of Judea. 16.9. 2010. Dostupné z: http://www.huji.ac.il/cgi-bin/dovrut/dovrut_search_eng.pl?mesge128462389632688760 [cit. 30.6. 2012]

²⁰⁴ Netzer, E. 1981: Greater Herodium. Jerusalem, str. 11-21. 1993 *ibid.* 2006, str. 190. Roller 1998, str. 166-7.

²⁰⁵ Netzer 1981, str. 22-27, 45-50. 1993 *ibid.* 2006, str. 192.

V JZ rohu komplexu s bazénem stály lázně s *palaistrou* (24×14 m), ze 3 stran obklopenou portiky, v pozdější fázi zde také fungoval oválný bazén. Kromě tradiční dispozice lázeňských místností se zde můžeme setkat i se suchou horkou místností zvané *laconicum*. Samozřejmostí je výzdoba sestávající z mozaik s geometrickými a florálními motivy.²⁰⁶

Na JZ se bazénového komplexu dotýkal tzv. „Dráha“²⁰⁷, 350 m dlouhá a 25 metrů široká terasa na severním svahu Horního Héródeia. Na západním konci dráhy, asi 50 m na Z od JV rohu bazénového komplexu, stála tzv. monumentální budova (B28) s přílehlými místnostmi (Obr. 15). Jedná se o stavbu z kamenných kvádrů o rozměrech 14,9×14 m, kratší stranou se 3 průchody se otvírající k dráze. Stěny jsou velmi silné (S a J 2,6 m, V a Z 0,9 resp. 1,8 m) a předpokládá se tak, že nesly mohutnou střechu.²⁰⁸ Vnitřní zaklenutá hala (12,2×8,8 m) byla členěna půlkruhovými pilastry na vysokých bázích a pravoúhlými nikami. Z vnitřní výzdoby se nic nedochovalo. V pozdější době byly do zdí zabudovány rozvody trubek. Na sever od haly se rozkládal dvůr se schodištěm spojujícím dráhu s bazénovým komplexem, na jihu byly menší servisní prostory. Jelikož původní interpretace této budovy jakožto Héródovy hrobky padla, můžeme ji dát do souvislosti s *triclinii* v jiných Héródových palácích. Před budovou se nacházel mělký bazén o rozměrech 12×3 m.²⁰⁹

Poněkud výše ve svahu nad dráhou stála velká palácová budova (A101) o rozměrech 130×55 m. Jižní část byla postavena v částečně odděleném svahu, který byl zpevněn podpůrnou zdí, severní část byla založena na 3 zdech, formující 2 dlouhé zaklenuté haly (možná sklady). Další, 4. zeď, držela výplň zeminy, zarovnávací plochu budovy. Na sever, směrem ke dráze, vystupovala půlkruhovitě zakončená struktura, možná nějak propojená s dráhou, či fungující jako balkón. Mimo těchto základů se dále nic nedochovalo.²¹⁰

Netzer si všímá, že jednotlivé komponenty celého komplexu tzv. „Většího Héródia“ jsou postaveny na několika hlavních osách (Obr. 13) – S-J osa spojuje středy Horního Héródeia a paláce A101, bazénový komplex leží na V-Z ose společně s údolím na Z od něj, další V-Z osa prochází dráhou a budovou B28. Další osa, diagonální (přibližně JZ-SV), spojuje východní věž Horního Héródeia, budovu B28 a pavilón uprostřed velkého bazénu. To

²⁰⁶ Netzer 1993 *ibid.* 2006, str. 194.

²⁰⁷ V anglické literatuře „The Course“.

²⁰⁸ Do objevení Héródovy hrobky u schodiště Horního Héródeia, byla právě tato budova vážným kandidátem na jeho mauzoleum, v souladu s hrobovou architekturou tohoto období se zde rekonstruovala pyramidová střecha. Viz Netzer 1981, str. 43-5.

²⁰⁹ Netzer 1981, str. 35-40. 1993 *ibid.* 2006, str. 195-7.

²¹⁰ Netzer 1981, str. 31-4. 1993 *ibid.* 2006, str. 195.

ukazuje na promyšlený plán výstavby celého komplexu a pravděpodobně i snahu o monumentalizaci prostoru.²¹¹

2.3.5 Hyrkaneion

Hyrkaneion se nachází v Judské poušti 14 km JV od Jeruzaléma na vrchu jménem Khirbet el-Mird. Taktéž se jedná o Hasmonejskou pevnost zničenou Gabiniem²¹², Héródem následně přebudovanou a využívanou jako vězení a hřbitov jeho odpůrců.²¹³ Jedno z míst, kde hostil Agrippu.²¹⁴

Lokalita byla pouze omezeně zkoumána, na vrcholu byla objevena struktura 25×40 m založená na klenbách, prostor pod ní byl využíván pro cisterny. Dále byly nalezeny zbytky peristylové dvora s místnostmi po 3 stranách, na J straně vrcholu se nalézala podpurná zeď a glacis. Nalézalo se zde celkem 16 cisteren o objemu cca 16 000 m³.²¹⁵

2.3.6 Jericho

V místě starších Hasmonejských paláců Héródés nechal postupně zbudovat 3 „zimní“ paláce (Mapa 4). Všechny jsou postaveny blízko u sebe po obou stranách w. Qelt, necelý kilometr od paláce Kypros a několik km jižně od Jericha.

První palác (Obr. 9) byl pravděpodobně zbudován v období krátce poté, co se stal Héródés králem. Jedná se o obdélnou budovu (87×46 m) na jih od w. Qelt. Centrem paláce byl velký peristylový dvůr (42×35 m) ze 3 stran obklopený místnostmi. Podél S zdi paláce probíhal koridor spojující servisní části paláce a dvoje lázně, na západ od vchodu římské lázně s *laconicem* a na východ od něj tzv. řecko-judský typ (1 schodišťovitý bazén spolu s 1 vodním rezervoárem – *mikweh* a *otzar*) známý ze starších Hasmonejských paláců. Jižní část paláce byla dvorem rozdělena na 2 části – v západní se nacházelo velké bazilikální *triclinium* (18×12,5 m), kolem něhož se rozkládal dvůr ve tvaru písmene U s průchody do dalších

²¹¹ Netzer 2006, str. 199-201. Formulace této hypotézy přišla před objevem hrobky a divadelního komplexu, které se těmto vytyčeným osám vymykají.

²¹² BJ 1,167; AJ 14,89-90.

²¹³ BJ 1,664; AJ 15,366; 17,187.

²¹⁴ AJ 16,13.

²¹⁵ Patrich, J. 1993: Hyrcania. In: Stern, E. (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 639-641. Netzer 2006, str. 212. Roller 1998, str. 170.

pokojů, patrně pokojů pro hosty. Ve východní části stála T-hala (12×7-9 m) propojená s dalšími místnostmi okolo, zde pravděpodobně byly soukromé prostory krále.²¹⁶

Palác byl postaven z nepálených cihel na kamenné podezdívce, a tak se jeho výzdoba nedochovala, mozaikové podlahy nebyly taktéž žádné objeveny. Palác není otevřen okolní přírodě a jeho vztah k okolí zůstává neznámý.²¹⁷

Druhý palác (Obr. 10) byl vybudován na místě staršího Hasmonejského paláce, zničeného nejspíše zemětřesením r. 31 př. n. l., na severní straně w. Qelt. Původní zahrada s dvojitým bazénem (nyní spojeným v 1, 32×18 m) byla ponechána. Hlavní křídlo (58×33 m) se nacházelo JV od bazénu na vyvýšené terase, středem byl peristylový dvůr (34×28 m) ze 3 stran obklopen místnostmi. V severní části se nacházela exedra *distylos in antis* (5,8×5,4 m) s průchody do 2 bočních místností, v SZ rohu byl vstup do zahrady. V ose jižní části leželo *triclinium* (10×7 m) zdobené freskami 1. pompejského stylu, okolo něj se nacházely další místnosti, asi soukromé ložnice. Toto *triclinium* se otevíralo na jihu do sloupové haly (28×5 m), sloužící jako terasa s výhledem. Do jižního křídla (60×35 m) byly zabudovány 2 starší bazény, jeden na východě (20×12,5 m) s peristylem okolo, druhý (7×7 m) na západ od prvního v zahradě. V jižní části zahrady ležely lázně s latrínou (25×6,7 m).²¹⁸

Třetí palác (Obr. 11) byl zbudován na obou březích w. Qelt a skládal se z několika komponent. Severní křídlo (84×37 m, Obr. 12) bylo přístupné z jihu skrze portiko (jenž pokračovalo dále na západ do volné krajiny/zahrad), zde také stál most spojující oba břehy wádí. Na východ od vchodu se nalézal korintský peristylový dvůr (20,5×14,5 m), v jehož východní partii byly sloupy vyšší a širší.²¹⁹ Na východ od dvora se nalézala T-místnost (13,5×8,2-11 m). Na západ od vstupu se rozkládal iónský peristylový dvůr (19×19,5 m) zdobený freskami. Severní strana byla bez sloupů a tvořila ji exedra o poloměru 4,5 m, pravděpodobně kupolovitě zakončená. V exedře byl průchod do zadní místnosti, zdobené freskami imitující architekturu. Nezápadnější část paláce tvořilo monumentální bazilikální *triclinium* (28,9×18,9 m), podlaha byla vyvedena technikou *o. sectile* s geometrickým vzorem na ploše 23×9,5 m s centrálním mozaikovým panelem o rozměrech 5×7,5 m. I tato místnost

²¹⁶ Netzer, E. 1975: The Hasmonean and Herodian Winter Palaces at Jericho, IEJ 25, str. 89-100. Netzer, E. 1978: The Winter Palaces of the Judaean Kings at Jericho at the End of Second Temple Period, BASOR 228, str. 1-12; 2006, str. 45-8.

²¹⁷ Netzer 2006, str. 49.

²¹⁸ Netzer, E. 1999: Die Paläste der Hasmonäer und Herodes' des Grossen. Mainz am Rhein, str. 35-9; 2006 str. 50-4.

²¹⁹ Tzv. rhodský peristyl, viz Vit. VI,7,3.

byla zdobena freskami, stejně jako štukem. V prostoru mezi dvory byly 2 menší *triclinia* orientované k západnímu resp. východnímu dvoru. Na sever od východního dvora se rozkládaly lázně s *laconicem*.²²⁰

Na jižním břehu wádí se rozkládala zahrada (145×40 m) částečně zapuštěná do svahu, jejíž jižní fasáda byla členěna 48 nikami s polosloupky a jakoby divadelní *caveou* uprostřed. Na východě a západě byla vymezena 2 sloupovými halami (37×10 m) stojícími 2 metry nad povrchem zahrady a zdobenými freskami a štukem. Na východ od ní se nacházel velký bazén (92×40 m), orientovaný delší stranou paralelně s nedalekým svahem, jež sloužil nejspíše jako hlediště. Mezi zahradou a bazénem probíhala cesta ze severního břehu, končící na malém umělém pahorku, na němž stál pavilón (20,5×19,2 m), jehož vnitřní prostor byl kruhový ($\phi = 15,1$ m) se 4 půlkruhovými exedrami v rozích. Spodní patro, částečně zapuštěné v zemi, obsahovalo malé lázně a vodní nádrž, horní patro pak fungovalo jako *triclinium*. Vnitřní výzdoba se sestávala z *o. sectile* a fresek.²²¹

Charakteristickým prvkem tohoto paláce je rozsáhlé využití betonového zdiva *o. reticulatum*, můžeme jej nalézt v lázních, půlkruhové exedře v západní dvoře, v jižním pavilónu a zahradě. Velké využití se dočkala i metoda *o. quadratum* – v některých místnostech severního křídla a v jižním pavilónu.²²² Na rozdíl od jiných paláců je též silně propojen s okolní krajinou, otevírá se do prostoru, využívá možnosti místní topografie (wádí, vyvýšeniny) k dotvoření celku.²²³

2.3.7 Kypros

Tento palác se nachází na vrcholu Tell el-‘Aqaba vypínající se nad údolí Jordánu, na J straně w. Qelt, nedaleko Jericha a tamějších paláců. Původně Hasmonejskou pevnost Héródés přestavěl a přejmenoval po svojí matce²²⁴, dále se v písemných pramenech neobjevuje.

Vrchol hory (Obr. 18) je rozdělen na 2 části – horní (SZ), dnes s rozlohou cca 30×35 m (původně možná až 40×45 m, erozí zničeno), kde se nacházely lázně. V *tepidariu* a *frigidariu* se našly zbytky malované výzdoby a mozaik, v *caldariu* se mimo *hypocaustu*

²²⁰ Netzer 1975 *ibid.* 1978 *ibid.* 2006, str. 58-64.

²²¹ Netzer 1975 *ibid.* 1978 *ibid.* 2006, str. 65-9.

²²² Netzer 1999, str. 51-2.

²²³ Netzer 2006, str. 54. Roller 1998, str. 173.

²²⁴ BJ 1,417; AJ 16,143.

našlo též *opus sectile* (Obr. 43). Dolní část byla přibližně dvakrát větší oproti horní. V SV části se též nacházely lázně, v *apodyteriu* byla odkryta velká mozaika s geometrickými motivy a malovaná výzdoba zdí. V SV rohu byly objeveny fragmenty korintských hlavic, naznačující existenci *triclinia* či peristylu.²²⁵

Voda byla přiváděna 14 km dlouhým akvaduktem z pramenů 'Ayn Fara a 'Ayn el-Fawar. Vzdálenost překonává po 10 mostech a 5 tunelech. Pod vrcholem se nachází 4 cisterny o objemu 2 000 m³, další cisterny (4 000 m³) byly v prostoru paláce.²²⁶

2.3.8 Machairús

Dnešní Muqawir či Qal'atu l-Mishnaqa se nachází asi 6 km východně od Mrtvého moře na horském hřebenu. Palác byl postavena již za Alexandra Jannaia²²⁷, během bouřlivého období mezi lety 62-40 př. n. l. byl několikrát zničen a obnoven.²²⁸ Héródés ho v blíže neurčené době obnovil, jakožto důležitou pevnost v Pereji na hranici s Nabatejci. Pravděpodobně zde mohlo být sídlo *stratéga* oblasti či Feróry, tetrarchy Pereje.²²⁹

Vrchol hory (Obr. 19) o ploše cca 0,45 ha byl 3 m širokým koridorem rozdělen přibližně na 2 stejně velké poloviny. V západním křídle se nacházel peristylový dvůr (28,5×24 m). Na jih od něj stály dvě haly (9,5×9,5 m, resp. 14,5×9,5 m), možná *triclinia*. Východní křídlo sestávalo z prostého dvora (24×13,5 m), na jehož severní straně stálo několik skladů, zatímco na JZ byly lázně. Vstup do paláce se nacházel na východě, kde 15 m vysoký most spojoval vrchol se sedlem a zároveň přiváděl vodu z wádí na východě.²³⁰

2.3.9 Masada

Pevnost tohoto jména leží nedaleko JZ okraje Mrtvého moře, v místech, kde Judská vrchovina prudce spadá do riftového údolí, v němž Mrtvé moře leží, asi 50 JV od Jeruzaléma.

²²⁵ Netzer, E. 1993: Cyprus. In: Stern (ed) NEAEHL, Jerusalem, str. 315-317. Netzer 2006, str. 207-211. Roller 1998, str. 182-3.

²²⁶ Garbrecht, Peleg *ibid.*

²²⁷ BJ 7,171.

²²⁸ BJ 1,160-3; AJ 14,83-4; 95-7.

²²⁹ Rocca 2008a, str. 188. Roller 1998, str. 185. Shatzman 1991, str. 261.

²³⁰ Netzer 2006, str. 213-6. Peleg, O. 2008: Jordan – The Classical period. In: Stern, E. (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 1857-1871. Roller 1998, str. 186

Jedná se vlastně o skálu (Obr. 20) přibližně kosočtvercového půdorysu, na západní straně oddělenou od horského masivu cca 90 m hlubokým údolím. Východní strana se vypíná téměř 400 m nad hladinu Mrtvého moře, vrchol je ve výšce cca 55 m.n.m. Podle Josephova popisu v sedmé knize *Války* byla Masada opevněna už za velekněze Jónatana²³¹, ovšem z doby před Héródem nebyla zjištěna žádná architektura, možná pouze 2 nádrže na vrcholu. Masada sehrála určitou roli v neklidných dobách před rokem 40 př. n. l. a Héródés ji nejspíše získal už roku 42.²³² Při útěku z Antigonem ovládaného Jeruzaléma zde zanechal svou rodinu a 800 svých bojovníků, jejichž osvobození bylo první věcí, kterou po svém návratu vykonal.²³³ Začátek Héródovy stavební aktivity spadá do období konsolidace moci po roce 37 př. n. l. a na základě vykopávek Y. Yadina se dělí do tří fází (Obr. 21).

V první fázi byly na vrcholu hory zbudovány 4 palácové stavby – jádro tzv. západního paláce a budovy č. 11, 12, 13 ve střední části hory, v severní části pak budovy č. 7 a 9. Dále také 2 pravoúhlá kolumbária u Z okraje hory a 2 cisterny a bazén v jižní části a tzv. „řecko-judské“ lázně v blízkosti SV okraje.²³⁴

Západní palác (Obr. 22) leží v blízkosti západního přístupu na horu, přibližně uprostřed hory. Mírně nepravidelná pravoúhlá budova (28×23,5-24,5 m) měla prostý dvůr (12,2×10,2 m), přístupný skrze strážnici a „čekárnu“ s lavicemi ze severní strany. V jižní straně se nacházela exedra *distylos in antis* (7,1×6,9 m) s průchody do 2 bočních místností – východní (č. 521, 8,8×6 m) přístupná 3 průchody a jižní jednotky s předsíní. Ve východní části stála místnost (č. 456, 7,9×5 m) rozdělená stylobatem se 2 sloupy na dvě poloviny. V jižní polovině byla odkryta mozaika (3,5×3,5 m) s geometrickým vzorem. Schody v severní polovině naznačují, že tato část nesla další patro a byla zastřešená. V SV rohu paláce stály skromné řecko-judské lázně, taktéž zdobené mozaikou.²³⁵

Malé palácové budovy č. 11, 12 a 13 (obr. 23), byť podstatně menší než západní palác (č. 11 15,5×13,5 m, č. 12 20,5×20,5 m, č. 13 19,5×14,7 m), v zásadě dodržují vnitřní dispozici místností západního paláce. Tzn. vstup ze S strany skrze strážnici do dvora, v jižní části exedra *distylos in antis*, s průchody do bočních místností a východní soukromou částí paláce. Na rozdíl od západního paláce se v nich nenacházely lázně. Společné prvky těchto 4

²³¹ BJ 7,285, asi totožný s Alexandrem Jannaiem.

²³² BJ 1,236-8; AJ 14,295-6.

²³³ BJ 1,264-7; 293-4; AJ 14,358-364; 396-9.

²³⁴ Netzer, E. 1991: Masada: The Yigael Yadin Excavations 1963-1965: Final Reports. III., The Buildings Stratigraphy and Architecture. Jerusalem, str. 649. Netzer 2006, str. 21. Roller 1998, str. 189.

²³⁵ Netzer 1991, str. 235-9; 245-250. 1999 str. 73-7. 2006, str. 21-4.

paláců byly identifikovány jako banketní prostory (*distylos in antis* s okolními místnostmi – *oikos/andron*), v případě západního paláce a místnosti č. 521 pak jako trůnní sál, východní prostory (Z palác č. 456 s *distylem*) jako soukromá rezidence (možná *gynaikonitis*).²³⁶

Budova č. 7 v severní části Masady byla také nepravidelného půdorysu (31,5×32,2×25,2×23,8 m) s centrálním dvorem (15×12,5 m) a několika vchody. Okolo dvora se rozkládalo několik místností různých velikostí a různě mezi sebou navzájem propojených. Č. 9, stojícím mezi č. 7 a západním palácem, s rozměry 38,7×30 m, mělo taktéž prostý dvůr (19,9×15,8 m) se vchodem na východě. Dvůr byl ze tří stran obklopen 9 jednotkami skládající se z předsíně (4,4×6,1 m) a 2 menších místností (2,75×2,7 m). V SZ a JZ rohu byly 2 velké místnosti 7,9×7,9 m podpírané 4 sloupy. Tyto budovy pravděpodobně sloužily administrativě (č. 7) a ubytování posádky (č. 9) či též jako sklady nebo stáje.²³⁷

V druhé fázi byl postaven rozsáhlý komplex v severní části hory (severní palác, lázně, sklady), 1. rozšíření západního paláce a systém zásobování vodou na SZ svahu Masady.²³⁸

Severní palác (Obr. 24) je postaven v nejsevernějším bodě Masady na 3 vybíhajících skalních terasách. Horní terasa je ve stejné úrovni jako vrchol hory, střední je o 20 m níže a spodní terasa o dalších 13 m pod střední. Na horní terase se před vlastním palácem rozkládal nepravidelný dvůr přístupný ze SZ skrze bránu 96 (tzv. Vodní brána). Vstup do paláce ležel na východě skrze dvůr a servisní místnosti. Hlavní část terasy měřila 22×12 m s centrální halou (rekonstruovanou jako *distylos in antis*) s 2 místnostmi po obou stranách, vyzdobené mozaikami a freskami. Dominantou terasy byl půlkruhový balkón, 19 m široký s max. poloměrem 12,2 m s cca 2 m hlubokou sloupovou halou okolo. Na Z se po schodech sešlo na střední terasu. To byla čtvercová platforma (17×17 m), uprostřed níž byly objeveny 2 kruhové základové zdi (ø 15, resp. 12 m), rekonstruuje se zde proto peripterální *tholos*. V jižní stěně terasy byla pravoúhlá exedra (d = 5,3 m) členěná nikami, v JV rohu stála malá budova s cisternou a bazénem. Z JZ vedlo schodiště na nejspodnější úroveň, postavenou z velké části na uměle zpevněné a zarovnané terase (18×18 m). Ve středu se nacházel pavilón (10,3×9 m), jehož střechu nesly korintské štukem dodělávané sloupy na soklech spojených nízkou balustrádou zdobenou freskami 2. pompejského stylu, mezi sloupy byl volný prostor umožňující výhled do krajiny (Obr. 44). Prostor okolo pavilónu byl zastřešen portiky

²³⁶ Foerster, G. 1995: Masada: The Yigael Yadin Excavations 1963-1965: Final Reports. V., Art and Architecture. Jerusalem, str. 162, 165. Netzer 1991, str. 319, 335, 344, 600; 2006, str. 24.

²³⁷ Foerster 1995, str. 217. Netzer 1991, str. 5, 201-2, 589-590, 626; 2006, str. 26.

²³⁸ Netzer 1991, str. 651; 2006, str. 27.

s polosloupou a balustrádou. V JV části se nacházely malé římské lázně s mozaikovými podlahami. Spodní a střední terasy bývají interpretovány jako velkolepá *triclinia* s doprovodným vybavením (lázně, exedra ve střední terase je možná knihovnou), v horní terase by pak byly soukromé ložnice krále. Celkově je tento palác více reprezentativnější, ceremoniální než západní, působící více soukromým dojmem.²³⁹

Na jižní straně velkého dvora před severním palácem stály největší lázně římského typu na Masadě. Komplex sestával z *palaistry* (17,9×8,5 m) pokryté černo-bílou mozaikou, v S stěně se nacházela pravoúhlá exedra, stěny *palaistry* i exedry byly zdobeny freskami. Vlastní lázeňská budova (20,4×11,7 m) postrádala *laconicum*. *Apodyterium* a *tepidarium* bylo zdobeno *o. sectile* a freskami 2. pompejského stylu, zaklenuté *caldarium* mělo štukovanou výzdobu a také *o. sectile*. Lázně jsou orientovány na stejnou osu jako severní palác.²⁴⁰

Centrální sklady (plocha cca 70×80 m) na Z sousedí s č.7 a ze 3 stran obklopují velké lázně. Hlavní komunikační osou skladů byly 2 koridory – V-Z oddělující „krátké“ a „dlouhé“ sklady a periferní koridor. Dlouhých skladů v jižní části komplexu je celkem 11 o rozměrech 26-27×4-4,5 m, krátkých je 4 (20×4 m) + 2 nepravidelné. Výška všech byla shodně 4 m. Ze skladů vedly 2 východy na dvůr před severním palácem a jeden (pravděpodobně hlavní) existoval na jihu. V této fázi se také vydělil dvůr na severní straně č. 7 a původní Vodní brána byla přenesena sem.²⁴¹

Západní palác byl v této době rozšířen o tzv. východní a západní služební křídlo. Východní (34,5×22,6 m) se dvorem (19,4×10,9 m) je připojeno k jádru na jeho severní straně a z původní fasády západního paláce ponechává pouze malou sekci u vchodu. Západní křídlo (20×15,5 m) s malým dvorem (9×7 m) je spojeno s jádrem pouze v krátké sekci na SZ rohu jádra. Přístupné je pouze z jádra (narozdíl od východního křídla) a nachází se pod ním rozměrná cisterna. K východnímu vchodu paláce bylo přistavěno několik menších místností.²⁴²

V této době došlo také ke zbudování systému cisteren na SZ svahu hory. 80 m pod vrcholem bylo vytesáno 8 cisteren (celkový objem 21 500 m³), o 40 m níž jsou další 4

²³⁹ Foerster 1995, str. 183. Netzer 1991, str. 103-110, 115, 134-168, 575-587; 2006, str. 29-31.

²⁴⁰ Foerster 1995, str. 194-9. Netzer 1991, str. 76-93; 2006, str. 32-3.

²⁴¹ Netzer 1991, str. 26, 31, 37-53; 2006, str. 33.

²⁴² Netzer 1991, str. 264-282; 2006, str. 34.

(celkem 14 500 m³). Napájeny jsou kanálem přivádějícím vodu z wádí na jih a západ od Masady. Voda z cisteren byla následně dopravována na vrchol v nádobách tažnými zvířaty.²⁴³

V třetí fázi byla vybudována kasematová hradba (viz dále), rozšířen hlavní komplex skladů a západní palác. Troje skladiště byla připojena k budově č. 7. Ty byly přístupné pouze skrze strážnici vedoucí na dvůr před č. 7. Tento omezený a hlídáný přístup naznačuje, že zde bylo uskladněno něco cenného nebo se jednalo o sklad zbraní. K jižní straně skladů byly připojeny další 2, na JV byl zbudován ohrazený dvůr (22×12 m) s exedrou *distylos in antis* zdobenou freskami s 2 bočními místnostmi. Na jih od dvora byla postavena budova č. 8 (19,5×17,6 m) s podobnou dispozicí jako jádro západního paláce. Tyto 2 jednotky sousedící s hlavním vchodem do skladů byly pravděpodobně nějak spojeny se správou a chodem administrativy, také se mohlo jednat o rezidenci vysokého úředníka. V JZ rohu skladů byla zřízena strážní věž, mezi ní a jižním vstupem do skladů se rozkládal kamenolom. Tyto změny výrazně oddělily severní část Masady od zbytku hory a vytvořily tak jakousi „akropoli“.²⁴⁴

Západní palác byl rozšířen o tzv. střední křídlo (15,5×11,2 m) u severní zdi západního služebního křídla a na něj navazující křídlo strážnice (19×17 m), také konstruované s exedrou *distylos in antis*, ale jelikož je propojeno s kasematovou zdí a středním křídlem, jedná se spíše opět o úřad/rezidence nějakého funkcionáře. K jižní a západní straně jádra bylo připojeno celkem 7 skladišť, ale jen 2 z nich byly přímo propojené s jádrem.²⁴⁵

2.3.10 Sebasté

Na akropoli za jižní, západní a východní stranou okrsku Augustova chrámu se nachází opevněná plocha označovaná jako „královský hrad“ či „fortified compound“ (Obr. 2). Na JZ od chrámu, pouze 2 m od podia, stojí tzv. „budova s peristylem“ o rozměrech 32,5×24,4 m, uprostřed stál dórský peristylový dvůr (13,5×12,5 m), v SV části budovy byly umístěny lázně. Stěny dvora, místností a sloupy byly ozdobeny štukem a freskami 2. stylu (Obr. 45). Na S od budovy se nalézalo schodiště vedoucí do *Z portica* chrámového okrsku, na Z od budovy pak probíhala rampa zvedající se též k dvoraně před chrámem.²⁴⁶

²⁴³ Netzer 1991, str. 644; 2006, str. 35.

²⁴⁴ Netzer 1991, str. 172-180, 184-197; 2006, str. 38.

²⁴⁵ Netzer 1991, str. 286-305; 2006, str. 39.

²⁴⁶ Barag, D. 1993: King Herod's Royal Castle at Samaria-Sebasté, PEQ 123, str. 3-18. Netzer 2006, str. 90-1. Reisner et alii 1924, str. 180-5.

Na Z od této budovy a pouze 2 m na J od podia chrámu stála tzv. „budova s apsidou“ o rozměrech 25×34,4 m. Centrální hala (12,5×11 m) byla na J zakončena apsidou (8,8 m šířka, 6,25 m hloubka), po obou stranách haly i apsidy se nacházelo po 2 menších místnostech.²⁴⁷

Na SZ a SV straně akropole se nacházely sklady, svými rozměry (délka 30-55 m, šířka 4-12,5 m) a provedením vykazují podobnost se sklady na Masadě. Vstup do celého areálu na akropoli byl z východu, nedaleko SV skladů, po 7,5 m široké dlážděné rampě s 2 strážnicemi po stranách.²⁴⁸

2.4 Sakrální stavby

Héródés je znám především svou přestavbou jeruzalémského Chrámu, zničeného během První židovské války r. 72. Nevěnoval se ale pouze židovskému kultu a jako jeden z prvních aktivně podporoval císařský kult. Augustovi postavil celkem 3 chrámy – v Caesareji, Sebasté a Páneiu.

2.4.1 Augustovy chrámy

Stavbu první císařské svatyně započal Héródés poměrně brzo, již v roce 27 př. n. l. při přestavbě Sebasté a založení zdejší vojenské kolonie.²⁴⁹ Vznik dalšího chrámu je spojen se založením Caesareje.²⁵⁰ Poslední chrám dal postavit po Augustově návštěvě v Sýrii r. 20 př. n. l., kdy Héródovi odkázal území u pramenů Jordánu.²⁵¹

2.4.1.1 Caesarea

Chrám v Caesareji (Obr. 29) byl položen přímo naproti přístavu, na nízkém *kurkarovém* útesu. Hlavní osou je orientován k ose přístavu a je tak odchýlen od pravoúhlé uliční sítě. Na této vyvýšenině byla postavena platforma 100×90 m s 1,52 m širokými

²⁴⁷ Barag *ibid.* Netzer *ibid.* Reisner et alii 1924, str. 180.

²⁴⁸ Barag *ibid.* Netzer 2006, str. 89.

²⁴⁹ BJ 1,403; AJ 15,298.

²⁵⁰ BJ 1,414; AJ 15,339.

²⁵¹ BJ 1,398-9, 404; AJ 15,354, 363-4.

podpůrnými zdmi, podpírající zarovnanou plochu chrámového okrsku. Platforma se zvedala 13 m nad úroveň moře. Důkaz o existenci portiku kolem okrsku neexistuje, ale bývá tak rekonstruován podle paralel s jinými chrámy. Směrem k přístavu vystupovaly z platformy 2 „křídla“ 21×9,5 m, v prostoru mezi nimi (80×21 m) se nacházelo 10 m široké monumentální schodiště. Zbylý prostor rekonstruuje Netzer jako terasovitou zahradu, ale důkazů pro toto tvrzení je málo. Další schodiště na jižní straně platformy navazovalo na jedno z *cardines*.²⁵²

Základy chrámu se nalézají 17 m od konce monumentálního schodiště, rozměry těchto základů jsou 46,4×28,6 m. Z dochovaných zbytků zdí se soudí, že zde stál peripterální *hexastylos*, pravděpodobně korintský, ovšem nepanuje shoda, zda-li tyto základy jsou pozůstatky podia nebo *krepidy*.²⁵³

2.4.1.2 Sebasté

Stejně jako v Caesareji byl i chrám v Sebasté (Obr. 28) vybudován na monumentální platformě v nejvyšším bodě města na akropoli. Platforma (83×72 m) měla za cíl především rozšířit prostor dvorany před chrámem na sever. Základem byly 2 paralelní zdi podél V, S a Z hranice okrsku. Na S straně byly 3 m silné, na V a Z jsou užší (2,2 m), vnitřní zeď měří 1,4 m. Prostor mezi zdmi (cca. 6,5 m široký) byl podélně rozdělen pilíři (interkolumnia 2,55 m) a tvořil *cryptoporticus*. Prostor ohraničený těmito zdmi byl poté vyplněn zeminou a zarovnán. Vstup do areálu po monumentálním schodišti se předpokládá na S straně, ale ta je velmi špatně zachovalá. *Cryptoporticus* mohlo sloužit jako základ pro dvojité portiko podél S, V a Z strany platformy, obklopující dvůr 62×53/51 m.²⁵⁴

Chrám stál na jih od platformy na 4,5 m vysokém podiu, s přístupem po 21,8 m širokém schodišti. Podium má rozměry 34,9×23,95 m s 6,95 m hlubokým portikem. Chrám se většinou rekonstruuje jako korintský *hexastylos* italského typu, s *celou* 24,35×12,45 m. Podél S, V a Z strany chrámu stojí sloupořadí, jižní strana je bez sloupů a je tvořena zadní stěnou *cely* s vybíhajícími *antae* do stran.²⁵⁵

²⁵² Levine 1975, str. 19. Netzer 2006, str. 103, 105. Patrich 2008, str. 1667. Roller 1998, str. 138-9.

²⁵³ Netzer *ibid.* Patrich *ibid.*

²⁵⁴ Avigad, N. 1993: Samaria-Sebaste. In: Stern, E. (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 1300-1310. Barag *ibid.* Crowfoot et alii 1966, str. 123-4. Netzer 2006, str. 85-88. Reisner et alii 1924, str. 170-2. Roller 1998, str. 211.

²⁵⁵ Avigad *ibid.* Barag *ibid.* Netzer *ibid.* Reisner et alii 1924, str. 174, 177. Roller *ibid.*

2.4.1.3 Páneion

Páneion, nebo též Paneas, se nachází na Z úpatí hory Hermon, v údolí Nahal Hermon, pravobřežního přítoku Jordánu. Svatyně se nachází na skalní terase (20 m široká) nad řekou, poblíž přírodní jeskyně s vodním pramenem. Už od helénistické doby zde existovala venkovní Panova svatyně, u níž postupně vyrostlo několik menších staveb.²⁵⁶

Augustův chrám bývá často identifikován s iónským tetrastylovým chrámem řeckého typu – tzn. na *krepidě*, stojícím přímo před vstupem do jeskyně (Obr. 30). Zachovaly se 2 paralelní kamenné zdi, 10,5 m od sebe, na vnitřních stranách stěn se nacházely niky. Ve štítu se podle mincí tetrarchy Fillipa rekonstruují trofeje podobné reliéfům z Piazza della Consolazione.²⁵⁷

Druhou možností identifikace je terasa na západ od jeskyně. Na podobné skalní terase nad řekou (20×120 m) byly do skály vytesány základy haly měřící 12×15 m (Obr. 31). V některých partiích haly se dochovaly zbytky zdíva, díry v pravidelných rozestupech ve zdech naznačují, že mohly být obloženy mramorem. Před halou, kolmo k její hlavní ose, probíhaly paralelně k sobě 2 zdi stavěné technikou *opus reticulatum*, s rozstupem 2,3 m. Netzer zde navrhuje rekonstruovat chrám *distylos in antis*, s *o. reticulatum* zdmi tvořícími základ portika a monumentálního schodiště z níže položené terasy.²⁵⁸

2.4.2 Jeruzalémský chrám

Jelikož byl Héródův chrám úplně zničen během Židovské války a do dnešních dnů se zachovaly pouze obvodové zdi hory a některé architektonické fragmenty, bude popis Chrámové hory založen hlavně na literárních památkách, především Josephovy BJ 1,401-2, 5,184-237, AJ 15,380-423 a traktátu Middot z Mišny, další literatura bude citována pod čarou.

Chrámová hora (Obr. 25) se nachází ve V části Jeruzaléma, mezi údolím Kidrón (V) *Tyropoeon* (Z). Obdobně jako u předchozích chrámů postavených Herodem i Jeruzalémský chrám byl založen na monumentální platformě, rozšiřující plochu Chrámové hory. Podpurné stěny této platformy měří na Z 485 m, na S 315 m, na V 460 m a na J 280 m. Východní zeď

²⁵⁶ Ma'oz, T.U. 1993: Banias. In: Stern, E. (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 136. Roller 1998, str. 190.

²⁵⁷ Ma'oz *ibid.* str. 140. Rocca 2008a, str. 318. Roller 1998, str. 190-1.

²⁵⁸ Netzer 2006, str. 219-221. Roller 1998, str. 192.

Hory byla postavena již Hasmonejci, Héródés ji pouze rozšířil, jak dokládá tzv. „Šev“²⁵⁹, 32 m na S od JV rohu Hory, kde můžeme pozorovat jasný rozdíl mezi Héródovským a starším zdivem. Základy podpůrných zdí byly zasazeny 31,5 m pod *rachavou*²⁶⁰ v JZ rohu, 41,5 m v JV rohu a 35 m v S rohu. Zdi jsou silné 4,5-5 m. Rozměry bloků se pohybují v rozmezí 1,5-4 m dlouhé (0,8-1,1 m u vazáků), přičemž největší základové bloky měří až 12 m, a 0,75-1,4 m vysoké. Zdivo je někdy poskládáno tradičním způsobem běhouny-vazáky, někdy je proloženo sekcemi pouze z běhounů či vazáků. Každá řada ustupovala 2-5 cm směrem do Hory. Bloky mají 8-15 cm široké hladké okraje s plochou bosází. V JV rohu Hory, kde je výplň platformy nejhlubší byl v rámci „odlehčení“ konstrukce vybudován *cryptoporticus*, dnes známý jako „Šalamounovy stáje“. Přibližně do výšky *rachavy* nebylo zdivo nijak zdobené, nad touto úrovní se rekonstruuje ještě 15 m vysoká zeď s pilastry zakončenými korintskými hlavicemi a vlysem s geometrickými a florálními motivy, jehož fragmenty byly nalezeny v destrukci na ulici pod Horou. Vstupy na Horu byly zajištěny branami, na Z – Barclayovou a Warrenovou z úrovně ulice podél Hory a po mostech přes Robinsonův a Wilsonův oblouk, na J Dvojitou a Trojitou, doplněné monumentálním schodištěm.²⁶¹

Podél S, V a Z strany měla stát portika, rekonstruovaná jako dvojitá s plochou střechou.²⁶² Jižní stranu zabírala *Stoa basileia*, podle Josephova popisu²⁶³ se rekonstruuje jako trojlodní bazilika s otevřenou severní stranou (Obr. 27), s délkou asi 185-193 m. Zbylý prostor na obou koncích J strany byl využit jako vstupní prostor. Celková šířka se dohaduje na 33 m, jelikož se dává do souvislosti s jižním rozšířením Hory (viz výše), střední loď byla asi 13,5 m široká, boční cca 9 m. Střední loď měla dvojnásobnou výšku než boční, cca 15 m.²⁶⁴

Vlastní chrámový okrsek (cca 14 ha, Obr. 26) byl rozdělen hierarchicky do série dvoran s různou mírou „svatosti“ a omezení vstupu. Vnější dvůr – *rachava* byl přístupný židům i nežidům. Následoval „dvůr uvnitř vnějšího dvoru“ od *rachavy* oddělený 3 lokte vysokou balustrádou (*soreg*) s 12 branami, přístupný pouze židům. Mezi zdí *hiera* a *soregem* následoval další přechodný prostor – rampa kolem *hiera* přístupná po 14 schodech, funkčně již součástí Dvora žen. Za zdí *hiera* se nacházel Dvůr žen, Dvůr Izraele, Dvůr kněží a vlastní chrám se servisními prostory (*azarah*). Dvůr žen byl čtvercový (cca. 135×135 loket) se 4

²⁵⁹ V anglické literatuře „The Seam“.

²⁶⁰ Rachavah – vnější chrámový okrsek, cca. 737 m.n.m.

²⁶¹ Bahat 2003, str. 43. Mazar 1976; 1978 *ibid.* Mazar 2002, str. 27-32. Netzer 2006, str.161-3, 172-5.

²⁶² BJ 5,190-1.

²⁶³ AJ 15,411-6.

²⁶⁴ Bahat 2003, str. 42. Mazar 2002, str. 33-4. Netzer 2006, str. 166-9.

čtvercovými místnostmi v rozích, stál na východě *hiera*. Do Dvora Izraele vedlo 12 schodů, jednalo se vlastně o úzký pás (cca 62×5 m) oddělený od nejnižšího Dvora kněží nízkou balustrádou, do toho dvora měli přístup pouze rituálně čistí dospělí muži. Tato jednotka měla rozměry asi 200×200 loket.²⁶⁵

Ve východní části *azary* se nacházel oltář a vodní nádrž, v centrální a Z stál samotný chrám. Kromě východní brány (do Dvora žen) zde stálo ještě 6 dalších (po 3 na S a J). V prostoru mezi nimi byly služební prostory (4 po každé straně), Netzer je např. rekonstruuje jako portika *tristylos in antis*.²⁶⁶

Chrám se skládal ze tří částí – vestibulu (‘*ulam*), svatyně (*hechal*) a nejsvětější svatyně (*debir*). Vestibul byl stejně široký jako svatyně (60 loket), ale po stranách vybíhala ještě 2 křídla po 20 loktech, celková šířka tedy 100 loket, výška 90-100 loket s portálem 70×25 loket. Zadní trakt budovy – svatyně, místnosti podél jejích zdí a schodiště do vyšších pater, byl 60 loket široký a 80 loket dlouhý. Vlastní svatyně asi dosahovala stejné výšky jako vestibul, ostatní části byly nižší. Chrám byl zvenku bohatě zdoben pláty zlata, římsami, florálním vlysem (vinná réva) a bohatě tkanou oponou zakrývající portál.²⁶⁷

2.4.3 Machpela, Mamre

V Idumeji, v jižní části Judské vrchoviny, stojí 2 stavby asociované s Héródem – první je okrsek postavený nad hrobkami patriarchů v Hebronu, druhou je podobná struktura v Mamre, 3 km na S od Hebronu, v místě tradičně spojovaném s Abrahámovým dubem.

Okrsek v Hebronu popisuje Josephus²⁶⁸ bez jediné zmínky o Héródovi, jeho stavební aktivitě se připisuje na základě podobnosti stavebních technik a vzhledu se zdí kolem Chrámové hory. Jedná se o strukturu postavenou na SZ a JZ na platformě až 17,5 m vysoké s rozměry 59×34 m, s 2,7 m silnými zdmi. Vnější strana zdí je členěna pilastry (1,1 m šířka, 0,25 m vystupující, Obr. 32). Vnitřní plocha okrsku byla dlážděná, v dnešní době se zde nacházejí kenotafy patriarchů, původní uspořádání prostoru není známo.²⁶⁹

²⁶⁵ Netzer 2006, str. 140-2, 160. Richardson, P. 2004: Building Jewish in the Roman East. Leiden, str. 284-6, 294-6.

²⁶⁶ Netzer 2006, str. 153-5.

²⁶⁷ Netzer 2006, str. 143-152.

²⁶⁸ BJ 4,529-531.

²⁶⁹ Jacobson, D.M. 1981: The Plan of Ancient Haram el-Khalil in Hebron, PEQ 113, str. 73-80. Netzer 2006, str.

Okrssek v Mamre měří 65×49 m, obehnán je zdí vysokou 2,5 m, vnější strana byla rozdělena pilastry ve stejném stylu jako v Hebronu. Vchod (5,3 m široký) stál na jižní straně okrsku.²⁷⁰

2.5 Fortifikace

V Herodově království můžeme rozlišit tři hlavní typy fortifikací a jednu specifickou podkategorii. Jedná se o tyto:

1. Městská opevnění (hradby, brány, věže)
2. Velké pevnosti (pevnosti-paláce) a akropole měst
3. Malé pevnůstky, strážní věže²⁷¹
4. Podkategorií jsou vojenské kolonie.²⁷²

2.5.1 Judea

Jediným v této době známým opevněným městem v judských toparchiích byl Jeruzalém. Zůstává otázka, zda-li hlavní města *toparchií* (tedy Jericho, Ammaus, Lydda, Thamna, Gophna, Akrafa, Betleptepha) byly opevněny popř. osazeny vojenskými posádkami. Archeologické a literární prameny jsou v této věci nedostačující.²⁷³

Pevnosti v judských toparchiích byly koncentrovány především v oblasti Jericha a na JV od Jeruzaléma (Mapa 2). Jménem známe Doq, Héródeion, Hyrkánii a Kypros, v oblasti Jericha se nachází ještě pátá pevnost známá pouze pod místním jménem Nuseib Uweishira. Z městských akropolí zde uvedeme jeruzalémskou Antonii

2.5.1.1 Jeruzalém

Fortifikace v Jeruzalémě se sestávaly ze tří hlavních prvků – městských hradeb, pevnosti Antonie a opevněného paláce v horním městě.

228-9. Roller 1998, str. 162-3.

²⁷⁰ Netzer 2006, str. 231. Roller 1998, str. 164. Magen, I. 2008: Mamre. In: Stern, E. (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 939-942.

²⁷¹ Shatzman používá termíny „road-forts“ a „country forts“, Shatzman 1991, str. 267.

²⁷² Rocca 2008a, str. 155.

²⁷³ Shatzman 1991, str. 232.

Jeruzalémský palác se nacházel na západním okraji města v blízkosti hradby, na jih od tří věží (viz dále). Vykopávky na středověké Citadele a v Arménské zahradě odhalily síť zdí 1 m širokých a 3-4 m vysokých, kdy prostor mezi nimi byl vyplněn zeminou. Celkem bylo odhaleno 3 S-J zdi v délce cca 300 m a jednu V-Z (cca 60 m) vymežující rozsah výplně na jihu. Tato umělá terasa bývá vykládána jako základ pro komplex Héródova paláce. Palác měl být obehnán hradbou vysokou 30 loket, zpevněnou věžemi v pravidelných intervalech.²⁷⁴ Je zajímavé, že tři věže stojící v první hradbě na sever od paláce do něj nebyly začleněny. Tvoří tak jakýsi oddělený „palác“ či „akropolis“.²⁷⁵ I z tohoto opevnění se nic nedochovalo.²⁷⁶

Větší část města byla obkroužena tzv. první hradbou, ta obepínala z východu pahorek Ofel (Davidovo město), u Šíloašského rybníka se stáčela k západu, kde stoupala na horní pahorek (horní město), zde přibližně kopírovala dnes viditelnou osmanskou zeď a za Arménskou čtvrtí se stočila k severu. V místě dnešní citadely se stáčela k východu a končila přibližně v dolní třetině západní strany Chrámové hory. Její součástí mělo být na 60 věží.²⁷⁷ Postavena byla bezpochyby již za nadvlády helénistických panovníků a Hasmonejci a Héródos ji jen udržoval a přestavoval, jak dokládá např. několik fází přestaveb odhalených výzkumy na dvoře Citadely a okolí. Výzkum západní hradby odhalil, že pravděpodobně v Héródově době byla tato zeď posílena několik metrů silným *proteichismatem*, jež mělo asi za úkol i podpírat tíhu výplně terasy, na níž byl postaven Héródův palác.²⁷⁸

Průběh druhé hradby zmiňuje Josephus jen stručně²⁷⁹. Začínala u brány Gennath v severní straně první zdi a končila u Antonie. Její přesný průběh se rekonstruuje obtížně, obecně se soudí, že šla od Antonie na sever až do míst dnešní osmanské hradby, zde sledovala její západní kurz a u Damašské brány se stočila k jihu. Částečně se její trasa dá sledovat podle kamenolomů u Damašské brány, jež byly pravděpodobně za hradbou, a podle popisu Ježíšovy

²⁷⁴ BJ 5,177.

²⁷⁵ Rocca 2008b, str. 28. Shatzman 1991, str. 222.

²⁷⁶ Amiran, R. Eitan, A. 1976: Excavations in the Jerusalem Citadel. In: Yadin (ed.) Jerusalem Revealed: Archaeology in Holy City 1968-1974, Jerusalem, str. 52-4. Bahat, D. Broshi, M. 1976: Excavations in Armenian Garden. In: Yadin (ed.) Jerusalem Revealed: Archaeology in Holy City 1968-1974, Jerusalem, str. 55-6. Roller 1998, str. 180.

²⁷⁷ BJ 5,142-5; 158.

²⁷⁸ Avi-Yonah 1976. Bahat 1996: str. 41. Broshi, M. Gibson, S. 2000: Excavations Along the Western and Southern Walls of the Old City of Jerusalem. In: Geva, H. (ed.), Ancient Jerusalem Revealed, Jerusalem, str. 147-155. Geva, H. Excavations at the Citadel of Jerusalem, 1976-1980. 2000: in: Geva, H. (ed.), Ancient Jerusalem Revealed, Jerusalem, str. 156-167. Shatzman 1991, str. 218.

²⁷⁹ BJ 5,146.

„zahradní hrobky“²⁸⁰ (jméno Gennath je odvozeno od zahrad), také situované za hradbou. Jelikož měla mít pouze 14 věží, nemohla být příliš dlouhá.²⁸¹

O charakteru druhé zdi nevíme nic, jelikož se nic nedochovalo. Pokud připustíme, rozměry se dají odvodit od tzv. třetí zdi, vymezuující severní jeruzalémské předměstí Bezethu za Héródova vnuka Agrippy II., tzn. výška 20 loket plus navíc 2 lokte cimbuří a 3 lokte bašty, šíře 10 loket.²⁸² Jediným možným pozůstatkem Héródovy doby jsou základy Z věže římské fáze Damašské brány.²⁸³

Součástí první hradby byly tři neobvyklé věže postavené Héródem (Obr. 35), jimž věnuje Josephus zvláštní pozornost.²⁸⁴ Jejich jména jsou Hippikos, Fasaél a Mariammé. Největší, Fasaél, má mít rozměry 40×40 loket základnu a 40 loket výška plného zdiva (bez žádných vnitřních prostor), na této základně byl postaven peristyl²⁸⁵ s cimbuřím, uprostřed sloupoví se měla zdvihát další věž s královským příbytkem a lázněmi, celkem vysoká 90 loket. Hippikos měla mít základnu 25×25 loket, výška plného zdiva 30 loket, nad tím byla uložen 20 loket hluboká cisterna. Vyšše byly opět apartmány, zakončené cimbuřím, 25+5 loket, celkem 80 loket výška. Mariammé byla nejmenší s rozměry 20×20×20 loket, na této platformě byly opět postaveny královské komnaty, celkovou výšku uvádí Josephus 55 loket.

Pozůstatky těchto věží byly identifikovány v SZ rohu první hradby, v místě pozdějšího středověké citadely. Plně vyzděná „platforma“ jedné z věží se stala základnou pro středověkou tzv. Davidovu věž.²⁸⁶ Héródovský původ naznačuje jak stavební technika – plně vyzdění zmiňované Josephem a opracování kamenných bloků typické pro Héródovu dobu, tak rozměry – S strana má délku 21,4 m, V 17,1 m, nejnižší úrovně zdiva mají přibližně 22,6×18,3 m. Pokud tyto míry převedeme na lokty docházíme k mírám v rozmezí 41-37×32,5-29,5 lokte²⁸⁷ a logicky by se tak nabízelo identifikovat tuto stavbu s Fasaélem. Nicméně data poskytovaná Josephem nejsou určitě přesná, jistí si můžeme být pouze poměry mezi jednotlivými věžemi, a pokud vezmeme v úvahu i další podrobnosti Josephova

²⁸⁰ J 19,41.

²⁸¹ Avi-Yonah *ibid.* Bahat 1996, str. 41. Rocca 2008b, str. 20.

²⁸² BJ 5,154-5; Shatzman 1991, str. 220.

²⁸³ Geva, H. Avigad, N. 1993: Jerusalem. In: Stern, E. (ed.). NEAEHL, Jerusalem, 1993. str. 717-757.

²⁸⁴ BJ 5,161-175.

²⁸⁵ BJ 5,167 – $\sigma\tau\omicron\alpha$; Rocca 2008b, str. 28.

²⁸⁶ Netzer 2006, str. 127. Rocca 2008a, str. 163. Roller 1998, str. 180.

²⁸⁷ Při hodnotě 1 loket = 52,5/57,6 cm.

popisu²⁸⁸, zdá se pravděpodobné, že se může jednat o Hippikos, pochybnosti však přetrvávají.²⁸⁹

2.5.1.2 Antonia

Pevnost Antonii máme v Josephově díle celkem podrobně popsanou²⁹⁰, jeho svědectví je o to důležitější, jelikož se z Antonie zachovalo velmi málo.

Antonia stála v SZ rohu Chrámové hory na sklaní vyvýšenině, která je dnes identifikována se základy školy al-Omariyeh, přimykající se k S hranici Chrámové hory. Tato plošina má rozměry 120×45 m a pevnost se tak konvenčně rekonstruuje s těmito rozměry.²⁹¹ Objevily se i nesouhlasné hlasy, Netzer např. říká, že stavba Antonie předcházela přestavbu Chrámové hory a není proto důvod, aby pevnost byla omezována na jihu, v době stavby ještě neexistujícími portiky kolem Hory. Cohen si dále všímá, že dnešní hranice hory narušují některé starší cisterny vytesané ve skalním podloží pod Antonii, což je další argument pro rozšíření plochy Antonie na jih, teoreticky až na čtvercovou dispozici cca 120×120 m. Některé pasáže v Josephových spisech navíc podporují rekonstrukci Antonie zasahující do prostoru *rachavy* (Obr. 25, 34).²⁹²

Podle Josephova popisu a průzkumů samotné skály a jejího okolí můžeme Antonii zařadit mezi *tetrapyrgia* – pevnost na pravoúhlém půdorysu s věžemi v rozích. Na sever od skály byl objeven 50 m široký příkop oddělující Antonii od hřebene zvedajícího se na sever. Samotná skála byla obehnána glacis, na vrcholu následovalo 3 lokte vysoké *proteichisma* a za ním vlastní pevnost. Výšku hradeb udává Josephus 40 loket (cca 20 m), věží 50 loket (cca 25 m) a hlavní JV věže 70 loket (cca 35 m). JV věž se dá pravděpodobně dát do paralely ke třem věžím v první hradbě a východní věži na Héródeiu (viz dále) – spodní část byla tvořena plným zdivem a nad touto základnou stála několikapatrová nástavba. Z této věže mohly vést

²⁸⁸ Popis věží začíná Hippikem (BJ 5,163), leží naproti věže Psephinos a začíná u ní třetí zeď (BJ 5,133-4; 147; 161), z dalších podrobností (BJ 5,144; 284) vyplývá, že Hippikos byl nejzápadnější věží. Tím pádem by však zbytky druhých dvou věží (na západ od Davidovy věže) nemohly být pozůstatky Fasáelu a Mariammy.

²⁸⁹ Geva, H. 1981: The Tower of David – Phasaël or Hippicus? IEJ 31, str. 57-65. Bahat 1996, str. 41.

²⁹⁰ BJ 5,238-247; AJ 15,403-409.

²⁹¹ Např. Bahat 1996, str. 46. Shatzman 1991, str. 222. apod.

²⁹² Benoit, P. 1976: The Archaeological Reconstruction of the Antonia Fortress. In: Yadin, Y. (ed.) Jerusalem Revealed: Archaeology in Holy City 1968-74, Jerusalem, str. 87-9. Cohen, E.W. 1979: The Appenidx to Antonia Rock in Jerusalem, PEQ 111, str. 41-52. Netzer 2006, str. 124. K Josephovy viz. např. BJ 5,242-244.

průchody do severního a západního portiku Hory. Vnitřní část, jak bylo naznačeno výše, se skládala jak z palácové, tak z kasárenské části.²⁹³

2.5.1.3 Doq, Hyrkánia, Kypros, Nuseib Uweishira

Ze čtyř uvedených pevností pouze Kypros byla archeologicky zkoumána. Ovšem kvůli její poloze na samotném vrcholu kopce, kde byla vystavena silným erozním vlivům, se do dnešní doby nezachoval plný průběh opevnění. Předpokládá se, že některé sekce zdí na S straně můžou být pozůstatky hradeb, stejně tak silné zdi budovy v SV rohu dolní části pevnosti mohly být součástí opevnění.²⁹⁴

Dnes viditelné pozůstatky pevnosti Doq se skládají z příkopu na Z oddělující pevnost od hlavního hřebenu skal, cisterny, základové platformy na vrcholu a fragmentů íónských hlavic.²⁹⁵ U Hyrkánie lze pouze na jižní straně vrchu pozorovat pozůstatky opěrné zdi svahu a glacis.²⁹⁶ Nuseib Uweishira se nachází 3 km na jih od pevnosti Doq, na S straně w. Qelt přímo naproti Kypru, leží na stejném skalním hřebeni na Z straně údolí Jordánu jako zbylé dvě pevnosti. Navrhovaná identifikace souvisí s hasmonejskou pevností Threx/Taurus²⁹⁷, zničenou Pompeiem nebo Gabiniem. Zda-li tato pevnost fungovala i nadále nelze na základě dnešních znalostí říci, lokalita nebyla zkoumána.²⁹⁸

2.5.1.4 Héródeion

Polohu a podrobný popis lokality jsme zmiňovali v části věnované palácům. Zde se zaměříme pouze na charakter opevnění Horního Héródeia.

Základem Horního Héródeia (Obr. 14, 16) byly 2 koncentrické zdi o šířce 2,1 m, obepínaly prostor o $\varnothing = 63$, resp. 51 m a vzdálené od sebe 3,4 m. Spodní dvě patra byla zúžena vestavěnými klenbami, nad nimi se rekonstruuje celkem 5 pater, zvedajících se asi 24-25 m nad plochu dvora a cca 10-11 m nad vrchol vnějšího náspu. Do této zdi byly zabudovány 4 věže, 3 z nich stejně vysoké jako zeď, polokruhovitěho průřezu o $\varnothing = 16,3$ m (r

²⁹³ Cohen *ibid.* Netzer 2006, str. 124-5. Roller 1998, str. 176. Shatzman 1991, str. 222.

²⁹⁴ Netzer, E. 1993: Cypros. In: Stern, E. (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 315-317. Netzer 2006, str. 210-211.

²⁹⁵ Netzer 2006, str. 206. Roller 1998, str. 144, 160.

²⁹⁶ Patrich, J. 1993: Hyrcania. In: Stern, E. (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 639-641.

²⁹⁷ Strabón 16,2,40.

²⁹⁸ Netzer 2006, str. 207. Shatzman 1991, str. 229.

= 8,15 m). Horní patro věží vidí Netzer z estetických důvodů jako otevřenou sloupovou verandu, v paralele s horní terasou S paláce v Masadě, popř. s obyčejnými okny. Na vrcholu zdi a věží pravděpodobně stálo cimbuří.²⁹⁹

Východní kruhová věž o $\varnothing = 18,3$ m byla, podobně jako 3 věže v první hradbě Jeruzaléma, do výše 20 m nad podloží stavěna s plným zdivem. Nad touto základnou se dodnes dochovaly zbytky 2 malých cisteren (4,5×3,4 m) a 2 místností (3,4×2,2 m). Josephus neuvádí přesný údaj týkající se výšky této věže, z paralel v Jeruzalémě a v Antonii odhaduje Netzer původní výšku nástavby na 50 loket, celkem tedy cca 38-41 m nad úroveň dvora. Vezmeme-li v úvahu i vnitřní palácové křídlo, máme před sebou další příklad *tetrapyrigia*, velmi blízkého jeruzalémské Antonii.³⁰⁰

2.5.1.5 Malé pevnosti a věže

První známou lokalitou je Giv'at Shaul, nacházející se asi 5 km Z od Jeruzaléma na staré cestě spojující Jeruzalém a Emmaus (Nikopolis). Jedná se o typickou „strážní věž“, malou pevnůstku postavenou na důležité komunikaci. Může nám posloužit jako ukázka domácích fortifikačních tradic. Věž o půdorysu 10×9,25 m je částečně zahloubená, postavená z velkých kamenných bloků. Spodní patro je rozděleno na 4 místnosti a schodiště, vchod byl patrně po žebříku do prvního patra. Postavena byla patrně již za Hasmonejců, ale využívána byla i Héródem.³⁰¹ Další je Hurvat Mesad, nachází se na té samé cestě, 16 km na Z od Jeruzaléma, blízko města Abu Ghosh. Postavena byla za Héróda, s věží, dvorem, s místnostmi po třech stranách a cisternou. Bylo použito typické héródovské zdivo o síle až 1,3 m, celková plocha pevnůstky je 1600 m².³⁰²

²⁹⁹ Chancey, Porter *ibid.* Netzer, E. Herodium. In: Stern, E. (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 618-626; 1981 str. 84, 91-93, 98; 2006 str. 183. Rocca 2008b, str. 32-3.

³⁰⁰ Netzer 1981, str. 80-3, 96; 1993; 2006 str. 186. Rocca *ibid.* Roller 1998, str. 166. Shatzman 1991, str. 231.

³⁰¹ Tzaferis, V. A 1974: Tower and Fortress Near Jerusalem, IEJ 24, str. 85-94. Shatzman 1991, str. 226.

³⁰² Fischer, M. H. 1985: Maşad (Kh. A-Qasr) 1977-1980, 1984, IEJ 35, str. 198-200. Shatzman 1991, str. 226-7.

2.5.2 Samaří a Galilea

Do Héródovské doby se dá zcela určitě zasadit opevnění Sebasté. Z dalších měst byla pravděpodobně opevněna galilejská Jótapata, Gischala a pravděpodobně Sepphoris³⁰³, ale zdejší fortifikace vznikly pravděpodobně již za Hasmonejců.³⁰⁴

Z dalších fortifikací máme pro Héródovu dobu doloženou pevnost Alexandreion a „královský hrad“ v Sebasté. Z literárních pramenů víme ještě o třech pevnostech v Galileji³⁰⁵ a jedné na „hoře Libanon“³⁰⁶, jejich identifikace však není podle dnes dostupných dat možná.

Avšak co se týče opevnění, utrpělo Alexandreion podobně jako jiné výšinné lokality erozí, tudíž se nedochovalo mnoho dokladů o charakteru opevnění. V dnešní době je viditelný příkop oddělující vrchol od západního přístupu přes sedlo spojující pevnost se zbytkem vrchoviny.³⁰⁷

Pomineme-li zvláštní status Samaří-Sebasté jako důležitého urbánního centra a kolonie veteránů, nacházíme v těchto dvou regionech již jen jednu kolonii vysloužilců – Gabai.

2.5.2.1 Sebasté

Městská hradba kolem Sebasté měla podle Josepha měřit 20 stadií³⁰⁸. V tomto údaji se Josephus nespletl, celková délka opevnění je přibližně 3 700 m. Hradba většinou sleduje průběh vrstevnic a časté jsou dlouhé, rovné úseky, identifikováno bylo 30 věží rozestavených v intervalu 40-50 m. Šíře zdi se pohybuje kolem 3,2 m, prostor mezi vnější a vnitřní zdí byl vyplněn hlínou a štěrkem³⁰⁹, opracování kamenů ukazuje, že byly extenzivně využívány starší helénistické fáze hradby, ale setkáme se i s klasickým héródovským zdívem.³¹⁰

³⁰³ Chancey, Porter *ibid.* Netzer 2006, str. 223. Shatzman 1991, str. 259.

³⁰⁴ Rocca 2008a, str. 181.

³⁰⁵ BJ 1,238-240; AJ 14,313.

³⁰⁶ Rocca 2008a, str. 181.

³⁰⁷ Tsafirir, Y. Magen, I. 1993: Sartaba-Alexandrium. In: Stern, E. (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 1318-20. Rocca 2008b, str. 32.

³⁰⁸ BJ 1,403; cca. 3 900 m.

³⁰⁹ Podobné zdívu *emplekton* římského typu.

³¹⁰ Crowfoot et alii 1966, str. 40. Netzer 2006, str. 84. Rocca 2008a, str. 182. Roller 1998, str. 211. Shatzman 1991, str. 255.

Věže byly jak pravoúhlé (typicky 8-9×7 m) tak kruhové (ø až 11 m) s vnitřním prostorem rozděleným na 4 místnosti. Západní brána měla 2 kruhové věže o průměru 12 m, prostor mezi nimi, o délce 13,2 m, byl zastavěn zdí s průchodem o šířce 5,5 m.³¹¹

2.5.2.2 *Sebasté – „Královský hrad“*

Za „královský hrad“ či „fortified compound“ se označuje část akropole, přimykající se na východě, jihu a západě k okrsku Augustova chrámu. Vnitřní uspořádání a struktury jsme popsali výše v podkapitole o palácích. Opevnění se dochovalo nejvíce na Z straně areálu. Jsou zde pozůstatky 3 věží a hradby, propojené na SZ s vnější stranou chrámového okrsku. Věže jsou čtvercové, ta v JZ rohu měří 18,5×16,5 m, věž ve středu zdi 10,3×8,8 m. Jižní stranu opevnění nejspíše vymezovala zeď budovy s apsidou, sloužící také jako podpůrná zeď terasy, na níž budova stála, jejíž 2 pravoúhlé místnosti flankující apsidu (7,5×5,5 m) mohly sloužit jako věže. Asi 20 m na východ od budovy s apsidou se rekonstruuje další věž (5×4 m), o několik metrů východněji další (10,5×9,5/8,5 m). 20 m na jih od této věže (5 m pod terasou) probíhá další zeď s bránou a přístupovou rampou. S strana chrámového okrsku s věžemi v SV a SZ rohu byla nejspíše také součástí opevnění.³¹²

2.5.2.3 *Malé pevnosti a věže*

V Samařsku můžeme nalézt velké množství menších pevností, např. Kafr Sur, er-Rass, Kh. Firdusi, ‘Ofarim apod. Velká část z nich byla postavena již za Hasmonejců, ale v Héródově době byla většina z nich opravována a používána. Opět se jedná o pevnůstky s typickou dispozicí – věž s *proteichismatem* a dvůr s místnostmi podél jedné či více stran.³¹³

Terénní průzkum Samařska provedený Shimonem Darem³¹⁴ odhalil 962 věží v 6 různých velikostech. Jejich funkce však není zcela jasná, mohly sloužit jako vojenské strážnice, ale není vyloučeno ani civilní využití.

³¹¹ Netzer 2006, str. 84-85. Shatzman *ibid.*

³¹² Barag 1993, str. 3-18. Netzer 2006, str. 92. Reisner et alii 1924, str. 169-170.

³¹³ Rocca 2008a, str. 183-4.

³¹⁴ Rocca 2008a, str. 184.

2.5.2.4 Gabai

Gabai, nebo též Gaba, byla kolonie založená jízdními veterány z Herodova vojska. Lokalizace této kolonie se potýká s mnohými problémy. Podle Josephových údajů a Plinia³¹⁵ by se měla nacházet v západní Galileji, někde na úpatí hory Karmel. Bezproblémová identifikace se známým místem ale neexistuje, kandidáty jsou Tell Shosh, Et-Haritiyye a Sha'ar ha-‘Amaqim. Rollerová se například kloní k Et-Haritiyye, jelikož leží na důležité cestě a jedná se o město založené v římské době, nejsou zde přítomny žádné starší fáze.³¹⁶

2.5.3 Pobřežní oblast

Z archeologických dokladů víme jistě pouze o jednom městě, jež bylo za Héróda opevněno, a to nově založená Caesarea. Zdá se, že ostatní nežidovská města (Joppa, Anthedón, Dora, Gaza, Azótus apod.) neopevňoval, podobně jako Hasmonejci.³¹⁷ Na druhou stranu např. římský geograf 1. st. n. l. Pomponius Mela píše o Gaze jako o opevněném městě³¹⁸ a Josephův popis dobývání Jopy Herodem r. 39 a Cestiem Gallem na počátku Židovské války naznačuje, že i toto město bylo opevněno.³¹⁹ Zda-li se tato opevnění dají spojit s Héródovým jménem je však věc druhá.

Z kategorie velkých pevností známe v pobřežní oblasti pouze jeden příklad a to lokalitu Hurvat ‘Eleq.

2.5.3.1. Caesarea

Josephus překvapivě ve svých spisech explicitně nezmiňuje, že by Héródes obkroužil město novými hradbami při jeho založení. Pravděpodobně tedy využil části staršího opevnění Stratónovy tvrze, které rozšířil a přestavěl. Archeologické sondáže severní strany hradby s branou skutečně potvrdily, že základy Héródových hradeb jsou již helénistické.³²⁰

³¹⁵ BJ 3,35; AJ 15,294; NH 5,74.

³¹⁶ Rocca 2008a, str. 182. Roller 1998, str. 181. Shatzman 1991, str. 258.

³¹⁷ Rocca 2008a, str. 184.

³¹⁸ Mela 1,55.

³¹⁹ BJ 1,292; 2,507-9; resp. AJ 14,396.

³²⁰ Holum et alii 1988, str. 79. Meshel, Z. 1964: Notes and News: Caesarea, IEJ 13, str. 146-8. Rocca 2008a, str. 165. Sperber 1998, str. 155.

Rekonstruovaná délka hradeb je 1 900 m, z leteckého pohledu připomíná průběh hradby půlkruh, skutečný průběh byl spíše polygonální. Šířka se pohybuje v rozmezí 1,8-2,2 m. Severní brána byla flankována 2 kruhovými věžemi $\varnothing = 12,5$ resp. 12 m, vzdálenými od sebe 12 m. Na západ od brány stála polygonální věž. Na jižní straně opevnění, pravděpodobně v místě původně zamýšlené brány, stála kruhová věž o $\varnothing = 9$ m.³²¹

2.5.3.2 *Hurvāt 'Eleq*

Tato lokalita se nachází na jižním úpatí hřebenu hory Karmel, v blízkosti jednoho ze zdrojů zásobující Caesareu pitnou vodou ('En Sur), asi 7,5 km na SV od města. Pevnost (Obr. 36) zabírá pravoúhlou plochu 62×77,5 m s věžemi v rozích hradby a jednou vloženou věží uprostřed každé strany. Jediná brána, na jihu, je flankována 2 věžemi. Vnitřní zástavba se skládala z několika budov, na SZ stála několikapatrová věž s *proteichismatem*.³²²

2.5.3.3 *Malé pevnosti a věže*

Pobřežní oblastí procházela důležitá komunikační a obchodní cesta tzv. *Via Maris* a mohli bychom předpokládat existenci menších pevností a strážních věží. Nicméně naše znalosti poskytnuté archeologií jsou omezené. Pevnost s věží a dvorem z této doby byla možná na lokalitě Tel Michal, asi 6,5 km na S od ústí řeky Jarkon. Další podobná asi stála na S straně města Antipatris.³²³

2.5.4 *Gaulanitis, Batanea, Trachonitis, Auranitis*

Naše znalosti o těchto regionech ve věci fortifikací jsou značně kusé, opevněným městem byla určitě Gamala na Golanských výšinách, avšak její hradba pochází nejspíše už z helénistického období.³²⁴ Z literárních pramenů víme, že specifické bezpečnostní problémy si vyžádaly umístění vojenských kolonistů.

³²¹ Netzer 2006, str. 99. Rocca 2008a, str. 166; 2008b, str. 23. Roller 1998, str. 143. Shatzman 1991, str. 249.

³²² Rocca 2008b, str. 37.

³²³ Rocca 2008a, str. 185. Kochavi, M. Beck, P. Eitan, A. Aphek. In: Stern, E. (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 62-72.

³²⁴ AJ 13,394; BJ 1,105; 166.

2.5.4.1 Vojenské kolonie

První kolonii založil Héródés krátce po vzpouře domácího obyvatelstva v Trachonitis r. 12 př. n. l., kde usídlil 3 000 Idumejců.³²⁵ Osudy této kolonie nejsou jasné, asi byla zničena během další vlny vzpoury kolem r. 10.³²⁶ Přesná lokace, charakter sídlištních/pevnostních prvků či vnitřní uspořádání není blíže známo.

Druhá kolonie byla založena na pomezí Bataneje a Trachonitis, pravděpodobně v době krátce po ukončení povstání kol. r. 10/9 př. n. l. Usídlilo se zde na 500 babylónských židů (jízdňích lučištníků) s rodinami a 100 *syngeneis*³²⁷ vedených mužem jménem Zamaris. Podle Josepha se kolonie skládala z několika pevností a vlastního (neopevněného?) sídliště, pod jménem Bathyra. Také je nepřímou naznačeno, že kolonie měla vlastní samosprávu řídicí se plně židovským právem, osadníci dále měli být osvobozeni od všech daní.³²⁸

V dnešní době bohužel nemůžeme s jistotou identifikovat místo Bathyry, možnými adepty jsou lokality Basir, asi 60 km na V od Galilejského jezera, a Nawa, asi 30 km na V od Galilejského jezera.³²⁹

2.5.5 Perea

Ani data vztahující se k tomuto regionu nejsou úplná, o městských fortifikacích nevíme, nežidovská města (Gadara, Hippos) pravděpodobně opevněna nebyla. U jiných měst, jako Amathús nebo Esebon, zatím nebyly archeologicky doloženy. Na druhou stranu známe 3 velké pevnosti-paláce, z nichž jedna byla archeologicky zkoumána (Machairús). Z literárních pramenů víme i o vojenských koloniích, u nich však narážíme na podobné problémy jako v jiných případech.

³²⁵ AJ 16,271-285.

³²⁶ AJ 16,292.

³²⁷ Termín naznačující buď bližší příbuzenské vztahy či jinou formu osobních vazeb na Zamarida nebo jde o rozlišení jízdňích a pěších vojáků. Viz např. Roller 1998, str. 132. Shatzman 1991, str. 175. G.M. Cohen si spíše myslí, že se jedná o řemeslníky zajišťující „civilní“ provoz komunity. Viz Cohen, G.M. 1972: The Hellenistic Military Colony: A Herodian Example, Transactions and Proceedings of the American Philological Association 103, str. 83-95.

³²⁸ AJ 17,23-28.

³²⁹ Netzer 2006, str. 222. Roller 1998, str. 133. Shatzman 1991, str. 178.

2.5.5.1 *Betharamphtha/Betharamtha, Héródeion (Perejské)*

O paláci a pevnosti na místě zvaném Betharamphtha se dozvídáme teprve po Héródově smrti, kdy vzbouřenci vypálili několik paláců v Pereji a údolí Jordánu.³³⁰ Většinou se identifikuje s Tell er-Ramah na východním konci údolí Jordánu, 18 km na V od Jericha při w. Hesbon. Tato lokalita nikdy nebyla zkoumána.³³¹

Héródeion, toho jména druhé, „hrad v horách proti Arábii“, zmiňuje Josephus pouze jednou ve *Válce*³³², a často bylo spojováno s Héródeiem v Judeji. Možná leželo na lokalitě Khirbet es-Samra (el-Hebbesa), asi 10 km na SV od ústí Jordánu do Mrtvého moře, nedaleko Betharamphthy. Povrchové průzkumy zde odhalily umělé terasy, několik cisteren a možná zbytky citadely v SV rohu.³³³

2.5.5.2 *Machairús*

Héródés pravděpodobně příliš nepozměnil dispozici a řešení fortifikačních prvků zděděných z původní hasmonejské pevnosti, přestože zásadní přestavba byla nutná po dramatických událostech před začátkem Héródovy vlády. Zdi byly široké 1,75-2 m, Z a JZ věže o rozměrech 18×11 resp. 18×14 m byly patrně ponechány ze starší pevnosti. Je zde hojně vidět využití staršího zdiva. Na severovýchodě navazovalo opevnění na hradbu dolního města. Zdejší hradba byla široká 2-2,5 m, odkryty byly 2 věže o rozměrech 8×10 a 10×14 m. Machairús tak byl zároveň městskou akropolí podobnou typu *tetrapyrgion*, jako např. Antonia v Jeruzalémě.³³⁴

2.5.5.3 *Vojenské kolonie*

Podle Josepha usídlil Héródés do Pereje neupřesněný počet jezdců-veteránů. Jelikož neuvádí přesný název lokality, ale pouze výraz „Esebonitis“, vztahující se k regionu okolo

³³⁰ AJ 17,277; BJ 2,59.

³³¹ Netzer 2006, str. 226. Roller 1998, str. 183-4.

³³² BJ 1,419.

³³³ Roller 1998, str. 168.

³³⁴ Rocca 2008b, str. 33. Roller 1991, str. 186. Shatzman 1991, str. 265.

města Esebon, můžeme předpokládat, že sídliště vojenských usídlenců bylo více. Další podrobnosti o koloniích, osadnících apod. informace nepodává.³³⁵

V dnešní době nemáme žádné sídliště či pevnost, jež by se dala spojit s touto Héródovou kolonií. V samotném Esebonu (starověkém Heshbonu), nacházejícím se asi 25 km V od Jordánu v Moábské planině, archeologické výzkumy nepotvrdili opevnění města. Město však patrně bylo někdy po roce 37 př. n. l. přestavěno a na jižní straně lokality byly objeveny základy čtvercové pevnosti (*tetrapyrgia?*), možná využívané i za Héródova panování.³³⁶

2.5.6 Idumea

Idumea byla administrativně rozdělena do dvou toparchií – En-Gedi a Beth Guvrin. Zda-li tato města byla opevněna nevíme, s jistotou víme pouze o lokalitě Tel 'Ira, jejíž hradba ovšem pochází už z doby železné.³³⁷ Z dalších typů fortifikací jsou zde hojně zastoupeny malé pevnosti a strážní věže, velké pevnosti-paláce zastupuje monumentální Masada.

2.5.6.1 Masada

Poloha a podrobnější popis lokality byl podán v podkapitole o palácích. Masada samotná dlouhou dobu nebyla opevněna, její přirozená poloha je totiž dostačujícím obranným prvkem. V 1. a 2. fázi jediné pevnostní prvky představovaly brány-strážnice. Kasematová hradba zde byla vztyčena teprve v průběhu 3. stavební fáze (kol. r. 15).

Kasematová hradba je dlouhá 1,290 m a tvoří ji 70 místností o standardní šířce 4 m, délka je různá (typicky kol. 10 m), ale může se pohybovat až kolem 35 m. Šířka vnější zdi je 1,4 m, vnitřní 0,95 m. Předpokládaná výška hradeb se pohybuje v rozmezí 4-8 m v závislosti na podmínkách v daném úseku hory. V hradbě bylo zbudováno 27 věží v intervalech 35-90 m.³³⁸ Vnitřní rozměry jsou 6×4 m a byly nejspíše 2-3 patrové. Vnitřní zdi věží jsou oproti hradbě zdvojené (pravděpodobně kvůli ochozu umožňujícímu průchod po hradbě). Na jižním

³³⁵ AJ 15,294-5.

³³⁶ Gerty, L.T. 1993: Heshbon. In: Stern, E. (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 626-630. Netzer 2006, str. 227. Roller 1998, str. 160. Shatzman 1991, str. 181.

³³⁷ NEAEHL. 1993. str. 642; 645.

³³⁸ Josephus udával více – 37 věží, viz BJ 7,280-295. Jinak jeho popis v zásadě odpovídá. Roller 1998, str. 188.

konci hradby byla zbudována „citadela“ 26×11,1 m, vysoká 3-4 patra s centrálním koridorem a řadou 3 místností otvírajících se do něj. Hradba byla omítnuta bílou vápennou omítkou.³³⁹

V SZ sekci byly odkryty 2 místnosti (25,5×4 m, resp. 23×4 m) stojící paralelně vedle sebe, svými rozměry připomínající skladiště. Nedaleko se nalézá budova o rozměrech 15×12 m s předsíní a hlavní halou podepřenou 5 sloupy, většinou interpretovaná jako stáje.³⁴⁰

Vstup do Masady byl zajištěn několika branami – na SZ vznikla ve 2. fázi tzv. „Water Gate“ otevírající se na dvůr před S palácem, ve 3. fázi byla brána přesunuta blíže k budově č. 7 na dvůr č. 174. Dále stály brány na SV, kde končí tzv. „Hadí stezka“, na Z straně hradby otvírající se do prostoru před křídlo strážnice Západního paláce a na jižní straně hory, zajišťující přístup k cisternám vně hradeb. Jejich dispozice bývá stejná – jednopřechodová místnost s lavicemi podél zdí, někdy jsou propojeny s další místností. Podlaha bývá dlážděná, stěny v některých případech vyzdobeny freskou imitující kamenné panely.³⁴¹

2.5.6.2 Malé pevnosti a věže

Příklady typických čtvercových pevnůstek (Obr. 37) se dvorem a věží s *proteichismatem* můžeme nalézt v severní části Idumeje v okolí Hebronu – např. Rujm el-Hamiri, Rujm ed-Deir a Khirbet el-Qasr.³⁴²

V jižní části Idumeje můžeme sledovat průběh starověkých cest podle rozložení těchto pevnůstek (Mapa 3). Tak např. linie Hebron – Rujm el-Hamiri – Tel 'Arad - Hurvat 'Uzza. Tel 'Arad se nachází asi 28 km na JV od Hebronu, na JZ výběžku telu se nachází původně již helénistická věž o rozměrech 12×12 m, v Héródově době byla přistavěna pevnůstka s dvorem. H. 'Uzza leží o 10 km dál na JV od Aradu. S rozměry 34×42 m však postrádá typickou věž s *proteichismatem*.³⁴³

³³⁹ Netzer 1991, str. 385, 485-6, 605-6; 2006, str. 36. Rocca 2008b, str. 36. Yadin 1975, str. 141.

³⁴⁰ Netzer 1991, str. 395-404, 412.

³⁴¹ Netzer 1991, str. 436, 504, 562, 617, 619, 640-1; 2006, str. 37. Rocca *ibid.*

³⁴² Rocca 2008b, str. 30.

³⁴³ Aharoni, Y. Amiran, R. Ilan, O. Aharoni, M. Arad. In: Stern, E. (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 75-57, 1497. Shatzman 1991, str. 242.

Asi 10 km JV od Tel 'Ira se nachází Tel 'Aro'er, v této době sídliště na cestě přes Negev do Petry v Arábii nejspíše stálo na úplném okraji Héródova království. Na JV části 50 m vysokého telu se nacházela věž o rozměrech 12,7×11,4 m.³⁴⁴

V západní části Idumeje můžeme najít pevnůstku na Tel Be'ersheva, s velkou pravděpodobností vzniklé v době Héródově. Dále na západ byla zkoumána fortifikace na Tel el-Far'ah (jižní), 20 km Z od Be'ershevy a 24 km na JV od Gazy v blízkosti Nahal Besor. V severní části telu byla odkryta pevnůstka 20×15 m s centrálním dvorem a místnostmi po třech stranách. Tím se uzavírá cesta Tel Arad – Tel el-Far'ah (jižní), která končila v Gaze.³⁴⁵

2.6 Charakteristiky projektů

Před vlastní stručnou charakteristikou stavebních projektů se chci krátce věnovat jménům, která Héródés vybral pro některé svoje stavby. Dají se rozdělit do těchto kategorií:

1. Jména patronů či jejich rodinných příslušníků (M. Antonius, Augustus/Sebastos/Caesar, M. Agrippa, Drusus)
2. Rodinní příslušníci (Antipatros – otec, Kypros – matka, Fasáel – starší bratr, Mariammé – manželka)
3. Jeho vlastní jméno

Výjimkou je pojmenování věže Hippikos podle jinak neznámého Héródova přítele. Podrobněji se jim budeme věnovat v následující kapitole v souvislosti s Héródovou zbožností a legitimací jeho vlády.

2.6.1 Města

Podíváme-li se souhrnně na Héródovy urbanistické projekty jsou na první pohled jasně patrné některé skutečnosti (viz Tab. 1). V urbanistickém plánování se vydal ve stopách řecké (pravidelný hippodamejský plán měst) a římské tradice (zvláštní důraz kladený na hlavní ulice *cardo* a *decumanus*, přestože např. dokladů o porticích podél ulic je poskrovnu). V některých případech (Caesarea, Fasáelis, tedy v nově založených městech a v Antipatridě) se těchto

³⁴⁴ Biran, A. Tel Aroer. In: Stern, E. (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 89-92. Shatzman 1991, str. 244.

³⁴⁵ Gophna, R. Tel el-Far'ah (South). In: Stern, E. (ed.) NEAEHL, Jerusalem, str. 441-4. Shatzman *ibid.*

principů řídí velmi přesně, v dalších městech (Jeruzalém, Sebasté) je vidět snaha přizpůsobit je tamějším podmínkám, především topografické situaci a staršímu osídlení. K řeckému a římskému způsobu plánování měst patří přirozeně i rozvržení *agory/fora*, jichž se podařilo identifikovat a prozkoumat velmi málo³⁴⁶, navíc umístění *for* Sebasté i Antipatridy předchází Héródovu dobu, jak se dá usuzovat z jejich umístění mimo geografický střed města.

Dále můžeme vidět silný zájem o různé druhy sportovních a kulturních institucí (hippodrom, stadion, divadlo), v jejichž uvádění do jižní Levanty je Héródés průkopník.³⁴⁷ Ve třech největších městech země (Jeruzalém, Caesarea, Sebasté) můžeme nalézt alespoň jeden příklad těchto budov. Podobně jako v urbanistice se i zde projevují smíšené řecké a římské vlivy. S těmito institucemi jsou spojeny atletické a múzické soutěže založené po vzoru řeckých her, oslavující Héródova patrona Augusta a dedikaci Caesareje.³⁴⁸

Na rozdíl od řeckých *polis* a římských *civitas* je zde patrná absence veřejných budov (*búleuterion/curia*, bazilika), zaviněná buď nedostatečnými archeologickými daty nebo odlišným politickým uspořádáním měst. Výjimkou je pouze *Stoa basileia* na chrámovém nádvoří v Jeruzalémě, soudní dvory v blízkosti Dvojité a Trojité brány a veřejná část paláce v Caesareji, která svým propojením se symbolem královské moci odkazuje na přímou podřízenost měst králi a jejich omezenou autonomii, eventuelně nejistě datovaná bazilika v Sebasté.³⁴⁹ Zosobněním moci a přítomnosti vladaře byly v městském kontextu paláce (viz dále), z dalších budov bychom mohli zmínit možná budovu „*opus reticulatum*“ v Jeruzalémě. Některými je považována za Héródův kenotaf, postavený ještě za jeho života, strukturou (2 koncentrické zdi) připomínající konstrukci Augustova mauzolea v Římě. Někdo ji naopak považuje za kenotaf krále Davida.³⁵⁰

Pozornost byla věnována i zásobení vodou, bez něhož se v této oblasti nemůže rozvíjet žádné město. Vodu přiváděl i z velké dálky (Caesarea), často využívav římských postupů a technologií (nadzemní akvadukty, *castelly*). Jiné systémy rozšířil o nové zdroje a cisterny, či je opravil (Jeruzalém, Sebasté). Héródés se též zasloužil o hospodářský rozkvět měst. Ekonomický a strategický význam přístavu Sebastos v Caesareji netřeba příliš rozebírat,

³⁴⁶ Von Hesberg: 1996, str. 9-25. Sperber 1998, str. 158-9. Za předpokladu, že velké plochy chrámových okrsků nesloužily též jako *agory/fora*, po vzoru např. císařských *for* v Římě. Levine 2002, str. 232-3. Viz Rocca 2008a, str. 300. Roller 1998, str. 144.

³⁴⁷ Roller 1998, str. 90-4.

³⁴⁸ BJ 1,415; AJ 15,267-276; 16,136-7.

³⁴⁹ Rocca 2008a, str. 272. Schäfer 2003, str. 90.

³⁵⁰ Levine 2002, str. 209. Netzer 2006, str. 134. Roller 1998, str. 178. K Davidově monumentu viz AJ 16,179-183.

stejně jako manufaktury na zpracování balzámu a jiného luxusního zboží spolu s pěstováním těchto plodin v údolí Jordánu. Instruktivní v tomto ohledu jsou i Josephovy zmínky o donaci zemědělské půdy jednotlivým městům při jejich založení.³⁵¹

Obecně můžeme říct, že doba Héródovy vlády přinesla výrazný impuls pro urbanizaci země a s ním spojený stavební a ekonomický rozmach, rozvoj nových stavebních forem a veřejných staveb (chrámy, paláce, soudy, *agora/forum*, uliční síť apod.). Na něž navazovali i jeho následníci (Tiberias, Caesarea Philippi apod.).³⁵²

2.6.2 Chrámy

Svatyně postavené (či přestavěné) Héródem sdílejí několik výrazných rysů. Celkově je zjevná snaha o „monumentalizaci“ prostoru, jíž je dosahováno několika způsoby. Především je to jejich dominantní poloha, často umocněná terasováním či stavbou vysokých pódíí (to je vlastní všem Héródovým chrámům). Dále stavbou rozsáhlých chrámových okrsků (*temenos*) obklopených po stranách portiky a k nim přiléhajícím branám (Jeuzalém, Caesarea, Sebasté) a monumentálními přístupovými cestami (především schodišti), rozměry staveb hrály též svou roli. Ústředním bodem městského panoramatu se mohly stát i díky orientaci k významným městským centrům (Caesarea – přístav).³⁵³

Tři chrámy dedikované Augustovi (Caesarea, Sebasté, Páneion) svou formou vycházely z řecké chrámové architektury (korintuský/iónský řád), ovšem pod silným italským vlivem. Chrámy v Sebasté a Caesareji jsou jedněmi z prvních italských podiových chrámů na východě římského impéria. V Páneiu je římský vliv patrný v použitých stavebních materiálech (*o. reticulatum*). Řecko-římského původu jsou i výše zmiňované metody monumentalizace prostoru – *temenos* obehnaný portiky, monumentální schodiště apod. mají své paralely jak v helénistické (Athénin chrám v Lindu, Athénin chrám v Pergamu atp.) tak římské architektuře (*Forum Iulium*, *Forum Augusti* atp., Obr. 33), byť tradice velkých chrámových okrsků existovala i v Levantě (Jupiterův chrám v Damašku, Ba'alův chrám v Palmýře, Velký chrám v Petře, Obr. 46). Inspirace římskými císařskými *foris* je často

³⁵¹ BJ 1,403; AJ 15,296; 16,142-5.

³⁵² BJ 1,168; AJ 18,26-8; 36. Von Hesberg 1996, str. 9-25. Jones, A.H.M. 1931: Urbanization in Roman Palestine, JRS 21, str. 78-85.

³⁵³ Levine 1975, str. 19. Netzer 2006, str. 270-1. Rocca 2008a, str. 319.

zmiňována.³⁵⁴ Často se proto i uvažuje o tom, že by tyto okrsky (Jeruzalém, Caesarea) měly plnit i podobnou funkci jako *fora/agory*, ovšem pouze na jeruzalémském *temenu* byla identifikována jiná veřejná (a profánní) budova (*Stoa Basileia*), tudíž asi jen zde můžeme jistěji předpokládat i jinou než náboženskou funkci *temenu*.³⁵⁵

Jeruzalémský chrám byl svázán určitými rituálními a formálními předpisy stanovenými Starým zákonem, proto kromě zvětšení rozměrů Chrámu, se Héródova invence zaměřila především na okolí. O *temenu*, porticích a *Stoe basileji* již byla řeč. Inovací v blízkosti vlastního svatostánku byly služební prostory ve formě *tristylas in antis*. Héródova doba však přinesla i kultické inovace – nový systém rozvržení dvorů kolem svatyně s různou úrovní „svatosti“ a tudíž různě regulovaným přístupem. Na rozdíl od např. Ezechielova chrámu³⁵⁶ je počet dvorů zvýšen (celkem 4 – vnější, Žen, Izraele, Kněží), přičemž ženy a nežidé jsou posunuti mnohem blíže svatyni a rituálu než dříve.³⁵⁷ Charakteristické je též příkré oddělení *temenu* od zbytku města, přirozené topografické podmínky zde byly zesíleny mohutnými obvodovými zdmi hory, čímž byla Hora jaksi symbolicky oddělena od profánního světa, přesto existovalo velmi dobré propojení s městem pomocí 6 bran. To umožnilo aby Hora plnila svou funkci urbánního i sakrálního centra města. Podobná monumentalizace a oddělení sakrálních prostor se dá sledovat i na poutních místech v Hebronu a Mamre.³⁵⁸

Formálně v architektuře a výzdobě Chrámu převládaly domácí či levantinské tradice (trojdílné rozdělení Chrámu, orientace os *temenu* a svatyně, rozvržení oltáře a nádrží na vodu, hierarchické uspořádání dvorů, florální výzdobné motivy apod.), kdežto řecko-římské postupy převládly ve vnějším obvodu okrsku (portika, bazilika, služební prostory, celkové monumentální pojetí prostoru), využití pilastrů ve vnějších zdech okrsků v Jeruzalémě, Hebronu a Mamre se někdy přičítá vlivu egyptské architektury.³⁵⁹ Ze západu jistě převzal i zvyk vystavovat trofeje poražených nepřátel v Chrátovém okrsku.³⁶⁰

Závěrem můžeme dodat, že přestože Héródovy svatyně spolu sdílejí velké množství prvků (monumentalizaci, symbolické oddělení od města, různé řecko-římské výpůjčky atp.), jsou na druhou stranu jasně odlišené svatyně židovské a pohanské. Augustovy chrámy se

³⁵⁴ Netzer 2006, str. 291. Roller 1998, str. 94. Von Hesberg *ibid.*

³⁵⁵ Např. Levine 2002, str. 232-4.

³⁵⁶ Ez 40,28-37.

³⁵⁷ Richardson 2004, str. 293-4.

³⁵⁸ Levine *ibid.* str. 245. Richardson *ibid.* str. 292.

³⁵⁹ Levine *ibid.* str. 257-8. Richardson *ibid.* str. 277. Rocca 2008a, str. 288, 300-1.

³⁶⁰ AJ 15,402.

přesně drží tradičních řecko-římských architektonických i výzdobných forem, včetně zobrazování idolů,³⁶¹ zatímco na židovských svatých místech se držel tradičních schémat a respektoval místní specifika. Pohanské stavby též nikdy nestavěl v převážně židovských regionech království a naopak. Přestože byl prakticky neomezeným vládcem země, nikdy v tomto ohledu nešel proti smýšlení svých poddaných, spíš využíval těchto staveb k pozitivnímu působení na lid a propagaci vlastních zájmů.

2.6.3 Paláce

Héródovy paláce jsou pozoruhodné jednak svým bohatstvím architektonických forem a také jejich výběrem a kombinací, kde se opět prolínají řecké a římské prvky (viz Tab. 2).

Nejstarší palácové stavby (jádro západního paláce a č. 11, 12, 13 na Masadě a 1. jerišký palác) prozrazují silnou inspiraci v helénistických a hasmonejských palácích. Zmiňované paláce na Masadě jsou přímou citací jerišského „Twin-palace“ z doby královny Alexandry Salomé.³⁶² V západním paláci si můžeme všimnout místností č. 521 a 458 (Obr. 22), tzv. *distylos in antis*, mající svůj původ v řecké domácí architektuře, tato část paláce bývá též nazývána *oikos*, podle ústřední partie řeckého domu, od níž je odvozená. Do těchto prostor bývá umístěn trůnní sál či ústřední recepční a banketní místnosti paláce. Paralelu je možné najít i v makedonském paláci v Aigai (*tristylos in antis*) a v Pergamonu (Obr. 39). Další místnost *distylos in antis* (č. 456) v západní části paláce bývá vykládána jako ženská část domu (*gynaikonitis*) nebo *oikos* soukromějšího charakteru. Na východní straně dvora jsou 2 skupiny místností přístupné skrze předsíň (č. 462, 463 a 464, 465) připomínající *andrones* domů např. v Olynthu, Priéně, Leonidaia v Olympii apod. Identické rozvržení místností se nachází i v budovách č. 11, 12, 13.³⁶³ 1. jerišký palác je progresivnější v použití některých římských forem, společným rysem paláců v této rané fázi je, mimo užívání tzv. řecko-

³⁶¹ BJ 1,414; AJ 15,339.

³⁶² Netzer, E. 1996: The Hasmonian Palaces in Palaestina. In: Hoepfner, W. Brands, G. (eds.) Basilea: Die Paläste der Hellenistischen Könige, Mainz am Rhein, str. 203-209.

³⁶³ Pozoruhodným faktem je, že stejné rozvržení místností lze sledovat i v pozdějších stavebních fázích na Masadě v objektech, které se nepokládají za palácové, ale služební či sloužící jako rezidence hodnostářů (horní terasa severního paláce, č. 8, křídlo strážnice západního paláce, místnosti č. 215, 216, 228 u jižního vchodu do skladů).

judských lázní, jejich celková uzavřenost okolnímu prostoru, plán a výzdoba odpovídající helénistickým domům (Obr. 38).³⁶⁴

Později se začínají více uplatňovat formy rozvinuté v římské domovní a villové architektuře. V první řadě to jsou různé formy *triclinií*, typická čtvercová či obdélná se objevují téměř ve všech palácích (mimo neprozkoumaných paláců Alexandreion a Hyrkaneion jsou všude). Můžeme se setkat i se variantami tohoto typu, tak např. tzv. *triclinium cum procoetone* (Obr. 40), tedy sál s do strany rozšířenou přední částí, tvořící jakousi předsíň (*procoeton*), můžeme nalézt v Caesareji (zde v hledíci k vnitřnímu bazénu a přes něj, na stejné ose, k druhému *tricliniu*), ve východní části 1. a 3. jerišského paláce – u 3. paláce je otevřeno do dvora skrze rhodský peristyl.³⁶⁵ Paralely můžeme nalézt např. ve Villa Imperiale v Pompejích nebo Villa Arianna ve Stabiích. Dále takzvaný *oecus corinthius* (Obr. 41),³⁶⁶ to jest sál, jehož střecha je držena 3 nebo 4 řadami sloupů buď prostých nebo na *podiu*. Známé jsou 2 příklady – z 1. jerišského (západní strana dvora) a 3. jerišského paláce (grandiózní místnost B70), někdy je k nim počítán i pavilón z dolní terasy severního paláce na Masadě. Tato forma se vyvinula nejspíše v helénistické architektuře, ale příklady známe z římského prostředí. Starším než Héródovy stavby je *oecus* v Casa del Labirinto v Pompejích a Ptolemais, dále např. villa v Settefinestre. Nakonec oba dva známé *tholy* (v bazénu Dolního Héródeia a na střední terase severního paláce v Masadě), což je též forma vzniknuvší v pozdně klasické/raně helénistické architektuře, můžeme pravděpodobně spojit s *triclinií* nebo belvedéry jako např. ve Ville dei Papiri či těch vyobrazených na freskách 2. pompejského stylu (Casa dei Labirinto, villa Publia Fannia Synistora v Boscoreale apod.), byť bývají dávány do souvislosti s helénistickou alexandrijskou architekturou.³⁶⁷

Zvláštními příklady *triclinií* mohou být tzv. monumentální budova (B 28) v Dolním Héródeiu. Foerster předpokládá, že neobvykle silné zdi této budovy mohly mít za úkol ochlazovat místnost, rozvody vodovodních trubek mohly sloužit ke stejnému účelu. Budova

³⁶⁴ Viz srovnání např. se Strategiem v Dura Európos, Vouni, Seleukeiou apod. ve Foerster, G. 1995: Hellenistic and Roman Trends in the Herodian Architecture of Masada. In: Fittschen, K. Foerster, G. (eds.) *Judaea and the Graeco-Roman World in the Time of Herod in the Light of Archaeological Evidence*, Göttingen, str. 55-72. Dále viz Foerster: 1995 str. 162-170. Hoepfner, W. 1996: Zum Typus der Basileia und der Königlichen Andrones. In: Hoepfner, W. Brands, G. (eds.) *Basileia: Die Paläste der Hellenistischen Könige*, Mainz am Rhein, str. 1-44. Netzer 2006, str. 21-24. Yadin 1975, str. 117-118.

³⁶⁵ Vit. VI,7,3.

³⁶⁶ Vit. VI,3,8-9.

³⁶⁷ Foerster *ibid.*; 1995, str. 174-183. Förtsch, R. 1996: The Residences of King Herod and their Relations to Roman Villa Architecture. In: Fittschen, K. Foerster, G. (eds.) *Judaea and the Graeco-Roman World in the Time of Herod in the Light of Archaeological Evidence*, Göttingen, str. 73-120. Mazzoleni, D. 2004: *Domus: Wall Painting in the Roman House*. Los Angeles, str. 78-102, 166-174.

by tak byla něco jako letní pavilón (*specus aestivus*) kombinovaný s *nymphaeem*. Netypický je i pavilón na dolní terase severního paláce v Masadě. Sloupy postavené na soklech, propojené balustrádou a otevřenost do okolního prostoru skrze široká okna, opět prozrazuje průnik helénistické a římské architektury (*oecus corinthius*, *oecus cyzicenus*,³⁶⁸ hrobovou architekturu Petry, Alexandrie, Jeruzaléma apod.). Za zmínku stojí, že stejné schéma (sloupy na soklech spojené balustrádou) jsou výzdobným motivem raného 2. stylu v Casa dei Griffi. Méně jistou výpůjčkou z římského prostředí je Förtschem zmiňované *atrium* v Horním Héródeiu a *vestibulum* (předsíní či čekárna s lavicemi) v několika příkladech na Masadě.³⁶⁹

Héródés byl velkým průkopníkem v uvádění římských lázní na Přední východ, nutno ovšem zdůraznit, že pouze v privátním kontextu, nikoliv ve veřejném prostoru. Celkem bylo identifikováno 15 lázní, z toho 13 je římského typu. Héródův zájem o tuto římskou vymoženost dosvědčuje i přestavba lázní ve starších hasmonejských palácích (Kypros, Alexandreion...). Obecně se o nich nedá mnoho říci, všechny jsou přizpůsobeny možnostem daného prostoru a nemají tak příliš společný layout. Sdílejí podobnou výzdobu ve štuce, mozaikách a freskách 2. stylu. Oproti klasickým římským lázním má *frigidarium* podobu schodišťovitěho bazénu, odvozeného od židovské rituální lázně *mikweh*, často se můžeme setkat s potní lázní – *laconicem*.³⁷⁰

Další bod se týká zasazení paláců do krajiny a formování okolního prostoru. Jak jsme zmiňovali výše, starší paláce byly obráceny dovnitř a nebyly s okolím propojeny. Héródés zdědil několik hasmonejských paláců, jejichž umístění v krajině se označuje jako „dramatické“ – většinou na výrazné vyvýšenině s rozhledem do dalekého okolí (Alexandreion, Kypros, Machairús atp.). Některé další v podobných lokalitách sám vztýčil, vyniká mezi nimi severní palác Masady, zbudovaný na 3 terasách tvořící nejsevernější ostrožnu hory, dále Horní Héródeion, do krajiny a zahrad se otvírá též 2. jerišský palác, byť neleží v dominantní poloze. Třetí jerišský palác byl zbudován podél obou břehů w. Qelt a palác v Caesareji na mořském mysu (jako *villa maritima*), zde se tedy setkáváme s využitím vodního živlu pro dotvoření požadovaného efektu. Výhled byl důležitý, jak dokládají např. horní terasa severního paláce Masady, caesarejského paláce (otevřená k moři) nebo jižní sloupořadí 2. jerišského paláce. Mezi další metody pro dosažení estetického patří přetváření krajiny, již jsme se trochu zmínili o zahradách (často spíše tušených než doložených), dále

³⁶⁸ Vit. VI,3,10.

³⁶⁹ Foerster 1995, str. 183-9. Förtsch *ibid.* Mazzoleni 2004, str. 65-78. Roller 1998, str. 95-7.

³⁷⁰ Vit. V,11,5.

sem patří terasování (severní palác Masada, Dolní Héródeion), vršení umělých kopců (Horní Héródeion, 3. jerišský palác) a budování bazénů (Dolní Héródeion, 2. a 3. jerišský palác). Interakce mezi architekturou a okolní přírodou a tvorba krajiny je společná řeckému a římskému stavitelství, kde tyto prvky nejvíce rozvinuli právě Římané, ale i pro předovýchodní architekturu, především co se zahrad a bazénů týče.³⁷¹

Palác není pouze sídlem panovníka, je také místem, které sdílí se svou rodinou a dvorem, jedná se tak o centrum administrace království a místo reprezentace vladaře. Palác proto musí splňovat požadavky pro správné fungování dvora. Funkce paláce jsou tedy: oficiální-ceremoniální, společenská, náboženská, administrativní, rezidenční, služební, obranná a veřejná (Tab. 4). První funkce má vyjádření ve velkých recepčních/audienčních nebo trůnních sálech, většinou bohatě zdobenými, např. místnost č. 458 v západní paláci Masady, ve východním křídle paláce v Caesareji, exedra B64 s místností B88 v 3. jerišském paláci, oktagonální místnost v Dolním Héródeiu ev. velké *oeci corinthii* v Jerichu. Společenská funkce vyžaduje banketní, hodovní prostory, ty nacházíme prakticky ve všech palácích. Můžeme si povšimnout různé velikosti těchto místností, naznačující různě velkou účast při hostinách, z čehož můžeme usuzovat, zda-li byly dané prostory otevřeny širší společnosti nebo se jednalo o soukromější komnaty. Náboženskou funkci u Héródových paláců nenalezneme, rituál judaismu byl exkluzivně provozován pouze v jeruzalémském Chrámu. Administrativní části paláců se špatně rozlišují od soukromých. Dá se sem zařadit východní křídlo v Caesareji, západní palác na Masadě postupně asi přijal hlavně administrativní funkci jak dokládají různá nová servisní křídla v dalších stavebních fázích a stejnou funkci měly i další budovy na vrcholu (č. 7, 8), administrativní křídlo můžeme tušit v severním křídle Dolního Héródeia. Nicméně opevněné paláce nejspíše sloužily vojenským i administrativním úkolům. Servisní křídla (sklady, kuchyně, zázemí personálu) jsou na Masadě a v obou Héródeích, jinde je nenalzáme. Veřejnou funkcí se rozumí přítomnost kulturních nebo sportovních staveb v prostoru nebo v blízkosti paláce. Taková situace existuje v Caesareji a Jerichu. Divadlo stálo i v Horním Héródeiu, ale jeho velikost vyvolává pochyby o určení pro veřejnost. Jako rezidence fungovaly všechny paláce, zvláště by se snad měla vyzdvihnout pozice jerišských paláců, *villy maritimy* v Caesareji a severní paláce na Masadě z hlediska jejich silně soukromého a rekreačního charakteru (přítomnost bazénů, knihoven

³⁷¹ Foerster 1995, str. 192. Förtsch *ibid.* Gros, P. 2001: *L'architecture romaine: Du début du IIIe siècle av. J.-C à la fin du haute-empire 2, Maisons, palais, villa et tombeaux.* Paris, str. 241-2. Netzer 2006, str. 246, 258. Nielsen, I. 1996: *Oriental Models for Hellenistic Palaces?* In: Hoepfner, W. Brands, G. (eds.) *Basileia: Die Paläste der Hellenistischen Könige, Mainz am Rhein*, str. 209-212. Roller *ibid.*

apod.). Opevněných paláců je též většina, bezpečnost Héródovy vlastní osoby byla jistě na prvním místě a zvláště v posledních letech jeho života, kdy se prohlubovala jeho paranoia, svou roli ale jistě měly i strategické důvody.³⁷²

2.6.4 Fortifikace

U héródovských fortifikací můžeme pozorovat využití jak helénistických tak římských stavebních vzorů, v určitých případech je vidět i silná domácí tradice. Nejsilněji je zastoupena helénistická tradice v podobě kruhových, pravoúhlých a vícepatrových věží, nejen jako součást městských hradeb, ale také samostatných jednotek a jako součást *tetrapygií* (Jeruzalém, Antonia, Horní Héródeion, Ĥorvat Eleq), započítat můžeme i věž Drusion v přístavu Sebastos vycházející z téhož zdroje. Velikost těchto věží a fakt, že 4 ze 6 z nich nesly jména Héródových příbuzných nebo jeho patronů ještě zdůrazňuje jejich symbolický význam, nebyly tedy pouze funkčními (obraně, signální) stavbami. Dále to jsou bastiony, využití glacis a *proteichismat*. Héródés převzal i typ hradu zvaný *tetrapyrgion*, známý např. z Demétrias v Thessalii.³⁷³ Podle helénistického vzoru také usidloval vojenské kolonisty v oblastech, kde bylo zapotřebí.³⁷⁴ Vliv Říma je zase patrný ve stavbě některých městských bran, stavěné se třemi oblouky, vnitřním dvorem a flankované dvěma věžemi (pravoúhlými i kruhovými). Domácí stavební tradice se udržely u třetí kategorie fortifikací, v charakteristické dispozici obranných prvků a vnitřním členění prostoru pevnůstek. Nicméně kasemata předovýchodního původu našla využití i v pevnostech (Masada, Horní Héródeion).³⁷⁵

Společným rysem velkých pevností je jejich prostorové umístění, na často odlehlých a nepřístupných místech (Mapa 2). Tento fakt u některých vyvolává pochyby o možném strategickém významu těchto pevností při bojových operacích či obranně země. Avšak jejich význam jako vojenských posádek, „opěrných míst“, potažmo správních center *toparchů* a *stratégů* a královských útočišť odpovídá tehdejšímu zvyklostem a vojenské taktice, nakonec dobývání pevností bylo stěžejním úkolem generálů při všech válkách popisovaných

³⁷² Netzer 1991, str. 586-590; 2006, str. 248-252. Rocca 2008a, str. 96-102. Yadin 1975, str. 47, 59, 72, 117-118.

³⁷³ Marzollf, P. 1996: Der Palast von Demetrias. In: Hoepfner, W. Brands, G. (eds.) Basileia: Die Paläste der Hellenistischen Könige, Mainz am Rhein, str. 148-164.

³⁷⁴ Cohen 1972, str. 83-95.

³⁷⁵ Foerster 1995, str. 209. Netzer 1981, str. 79-84. Rocca 2008a, str. 156-7; 2008b, str. 23-30. Shatzman 1991, str. 267, 271.

Josephem. O Masadě se běžně mluví primárně jako o Héródově *refugiu*³⁷⁶ – útočištném místě v dobách velkého nebezpečí, kde by mohl roky odolávat, popř. by přes Masadu mohl prchnout k Arabům na východě. Obecně tomuto úkolu mohly sloužit i další pevnosti splňující základní požadavky – nepřístupnou izolovanou polohu, ubytovací a skladovací kapacity. Menší pevnůstky byly rozmístěny v blízkosti cest a důležitých komunikací, jejich primárním úkolem tak nejspíše bylo chránit cestující před bandity, popř. vybírat cla či signální funkce. V úvahu musíme brát i fakt, že nám chybí archeologická data, která by mapu mohla doplnit.³⁷⁷

Na konci 60. let zformuloval M. Gichon teorii o existenci tzv. Limes Herodianus – hloubkového systému obrany, tvořeného strážními věžemi a menšími pevnostkami, vytvořeného za účelem obrany jižní hranice proti banditismu nomádů, zajištění pořádku a autority krále nebo invazi Nabatejců. Vidí dvě linie obrany, jednu vedoucí údolními Nahal Besor a Nahal Be'erševa, pokračující přes Tel Malhata a končící v údolí Arabah na lokalitě jménem Zohar. Druhou linii vidí jako Tel 'Ira, Arad a Khirbet 'Ajarimeh (Mapa 3). Tato tvrzení opírá o své prospekce a sběry keramiky na lokalitách.³⁷⁸ Tuto hypotézu však zpochybnil Shatzman³⁷⁹, kritizující metodologické nedostatky. Vycházejí z novějších výzkumů, v zásadě říká, co bylo zmiňováno už výše – nejedná se o systematicky budovanou hloubkovou obranu hranic, ale o strážnice cest a stanice výběru mýta.

2.6.5 Stavební techniky, materiály, výzdoba

Základním stavebním materiálem byl, jako všude na Předním východě, kámen a nepálené cihly. Můžeme se setkat s velkými kamennými bloky, většinou z kvalitního vápence, jinde (Masada) zase s místním, hruběji opracovaným kamenem zpracovávaným na menší kvádrčky, jež jsou spojované maltou. Průnikem domácí a helénistické tradice je využití typického kamenného zdiva s hladkými okraji a lehkou bosáží, kladeného jako běhouny-vazáky. Na některých lokalitách se nedá rozlišit helénistická a héródovská fáze hradebních zdí pouze na základě stavebně-technologických kritérií. Je známo i kamenné dláždění (Jeruzalém, Hebron, Mamre, Masada, Caesarea), ale podlahy byly většinou z udusané hlíny nebo omítnuté vápennou/hydraulickou omítkou. Nepálené cihly dosáhly využití hlavně

³⁷⁶ Podle Josepha BJ 7,300.

³⁷⁷ Shatzman 1991, str. 275-6. *ibid.* Rocca 2008a, str. 175-6; 2008b *ibid.* Yadin 1975, str. 135.

³⁷⁸ Gichon, M. 1967: Idumea and Herodian Limes, IEJ 17, str. 27-42.

³⁷⁹ Shatzman 1991, str. 245-6.

v Jerichu, nejen na stavbu zdí (1., 2. palác), ale i základů a celých staveb (multifunkční komplex). Za Héródovy vlády byl též uveden do země římský beton (Caesarea, Paneion, 3. jerišský palác, Jeruzalém). Chemická analýza betonu z přístavu Sebastos potvrdila užití italské *pozzolany*, zda-li byla importována i na stavbu dalších objektů není známo.³⁸⁰

Beton byl používán v technice *opus reticulatum* (Jericho, Paneion, „*opus reticulatum*“ budova v Jeruzalémě) i jako *opus caementicium* (půlkupole na dvoře B64 ve 3. jerišském paláci, přístav Sebastos). Římského původu je využití oblouku (Damašská brána, *cryptoportica* v Sebasté, na Chrámové hoře, monumentální schodiště, akvadukty apod.) a s tím spojená valená klenba. Kupole byly méně obvyklé (Dvojitá a Trojitá brána na Chrámové hoře, lázně v Horním Héródeiu, zmiňovaná půlkupole ve 3. jerišském paláci a jižní pavilón tamtéž). Caesarejský přístav je zvláštním případem, kdy byla užitá kombinace obou metod stavby hrází popisovaných Vitruviem.³⁸¹

Výzdoba (především paláců, Tab. 3) sledovala tehdejší módu a tradice. Tak je známo velké množství mozaik a podlah *opus sectile* s bohatými geometrickými a florálními motivy, nástěnné malby tzv. strukturálního stylu (brány na Masadě) a hlavně 2. pompejského stylu, v místní podobě neobsahující figurální náměty, průhledy do iluzivní krajiny a architektury (Obr. 42). Fresky často imitovaly obložení stěn kamenem (především mramorem), jak bylo obvyklé i v římském prostředí, nelze proto říct, že se jednalo o náhražku kamene (Obr. 44, 45). Mramorové obložení stěn můžeme tušit v Augustově chrámu v Paneiu. Důležitým materiálem pro výzdobu byl štuk, většina architektonické výzdoby a detailů byla dodělána právě jím (hlavice sloupů apod.), stejně jako výzdoba horních partií stěn a stropů.³⁸²

2.6.6 Chronologie

Héródovy stavební aktivity jistě nezačaly před rokem 37 př. n. l., kdy se ujal vlády v zemi. V období let 37-30 musel především upevnit svou pozici na domácí i mezinárodní politické scéně, s čímž souvisí sebe prezentace a legitimace krále. Dále zajistit pevná místa,

³⁸⁰ Holum et alii 1988, str. 100-105. Netzer 1991, str. 607-613; 2006, str. 311-314. Rocca 2008b, str. 20, 24.

³⁸¹ Vit. V,12,2-6. Netzer 2006, str. 314-316.

³⁸² Fittschen, K. 1996: Wall Decorations in Herod's Kingdom: Their relationship with Wall Decorations in Greece and Italy. In: Fittschen, K. Foerster, G. (eds.) *Judaea and the Graeco-Roman World in the Time of Herod in the Light of Archaeological Evidence*, Göttingen, str. 139-162. Foerster 1995, str. 22-26. Roller 1998, str. 118. Rozenberg, S. 1996: The Wall Painting of the Herodian Palace at Jericho. In: Fittschen, K. Foerster, G. (eds.) *Judaea and the Graeco-Roman World in the Time of Herod in the Light of Archaeological Evidence*, Göttingen, str. 121-138.

kde by mohl najít útočiště a základnu pro svá vojska. Pamatujme, že se jednalo o velmi napjatou dobu, nebylo to dlouho od vpádu Parthů a konce bojů občanské války na východě. Také Kleopatra usilovala o Judeu a Nabatejci se později ukázali jako nepřátelsky naladěni sousedé. Do této doby tak můžeme zařadit rekonstrukci hasmonejských pevností, stavbu Antonie (samotné jméno implikuje, že mohla být postavena pouze v době Antoniova života), 1. jerišský palác a první stavební fázi na Masadě – poslední 2 jmenované stavby sem můžeme zařadit i díky jejich silné podobnosti s hasmonejskými paláci, později už neopakované.³⁸³

Nejplodnější období z hlediska nových projektů nastalo po konsolidaci poměrů mezi lety 30-20 př. n. l. Prvně bylo vystaveno Sebasté a usazení zde veteráni, vojenské kolonie veteránů v Gabai a Esebonitis možná vznikly ve stejnou dobu. Výstavba v Jeruzalémě (palác, 3 věže, divadlo a hippodrom) se taktéž datuje do této doby. Budování paláců pokračovalo 2. jerišským palácem, 2. stavební fází na Masadě a počátky komplexu v Héródeiu. Na konci 20. let vybudoval Augustův chrám v Paneiu, krátce po císařově návštěvě v Sýrii, a hlavně započal 2 největší a nejnákladnější projekty své vlády – založení Caesareje a přestavbu Chrámu.³⁸⁴

V následujících letech stavební aktivita výrazně poklesla, pravděpodobně kvůli finanční náročnosti projektů započatých v předcházejících letech, možná i kvůli Héródovým cestám (do Itálie, následně s Agrippou v Malé Asii) a času který musel věnovat dvorským intrikám. Oživení přišlo kolem r. 15 př. n. l., resp. obecně se dává do souvislosti s Agrippovou návštěvou v Judeji, který měl s sebou přivést římské inženýry a umělce. Do tohoto období se klade 3. jerišský palác, „*opus reticulatum*“ budova v Jeruzalémě a Netzer přidává i Augustův chrám v Paneiu – kvůli využití *o. reticulatum* při stavbě těchto objektů. Probíhala také 3. fáze výstavby Masady. V závěrečné dekádě svého života (cca 14-4 př. n. l.) se věnoval už jen dokončování staveb, jež začal. Novým počinem bylo pouze založení 2 vojenských kolonií v Bataneji. Založení či obnova měst Agrippeion, Antipatris a Fasáelis se umísťuje do těchto let.³⁸⁵

³⁸³ Netzer 2006, str. 302-5. Rocca 2008a, str. 112, 158. Roller 1998, str. 87-8. Shatzman 1991, str. 273-4.

³⁸⁴ Netzer *ibid.* Richardson 1996, str. 238. Rocca 2008a, str. 115, 159. Roller 1998, str. 88-9. Shatzman *ibid.*

³⁸⁵ Netzer *ibid.* Rocca 2008a, str. 117, 159. Roller 1998, str. 90. Shatzman *ibid.*

3 Héródův stavební program – syntéza

Na základě historických faktů shrnutých ve 2. kapitole a charakteristiky jednotlivých stavebních projektů z archeologického hlediska, jak byla zevrubně podaná ve 3. kapitole, chci v následujících podkapitolách argumentovat pro tyto možnosti interpretace Héródova stavebního programu jako celku:

1. Legitimace královské moci, královská propaganda
2. Zbožnost, *euergetismus* a další projevy ctností
3. Zajištění bezpečnosti země i své osoby
4. Profit

Následně budou zhodnoceny helénizační a romanizační tendence Héródových počínů a jejich místo v kulturním kontextu židovské společnosti. Závěrem bude Héródés zhodnocen v intencích helénistického a židovského pojetí královské moci.

3.1 Legitimace moci, propaganda

Primárním cílem po jeho uvedení na trůn muselo být obhájení svojí nově nabyté pozice krále. Na rozdíl od Hasmonejské dynastie, jež stvrzovala svůj nárok na vládu národním a náboženským odbojem proti Seleukovcům a následně ji potvrdila v rolích velekněze a krále podle starozákonního vzoru, se Héródés nemohl opřít o stejné principy tím způsobem jako oni. Hasmonejci jakožto příslušníci kněžské vrstvy přirozeně patřili k náboženské, kulturní i majetkové elitě židovské společnosti. On postrádal téměř vše – byl sice židem, ale původem napůl Idumejec a napůl Arab, nepatřil tedy k „tradičním“ společenským elitám a hlavně neměl přístup do té nejvyšší – do vrstvy kněží. Teprve Héródův děd Antipás začal dosahovat jisté prominence ve službách krále Alexandra Jannaia, byť už jistě v té době musel jeho rod patřit k těm bohatým. Moc a bohatství rodu rostlo i za jeho otce Antipatra, kdy se Antipatros stal *epitropem* Judeje a jeho synové správci Jeruzaléma a Galíleje. Postavení a moc jeho rodu však bylo závislé na Hasmonejské dynastii, jak dokládá i důležitý politický sňatek mezi Héródem a Mariammou, vnučkou velekněze a *etnarchy* Hyrkana.

Od dob Pompeiova východního tažení však začali do vnitřních záležitostí Judeje zasahovat Římané. V Judeji rychle pochopili, že mocnost, jakou je Řím, je dobré si naklonit a rozvíjet s ní dobré vztahy, jelikož to budou oni, kdo bude rozhodovat o správě země a koho učiní vládcem.³⁸⁶ Antipatros kultivoval svoje vztahy už s Gabiniem³⁸⁷, po Pompeiově smrti se hleděl zalíbit Caesarovi, ten ho za jeho služby povýšil mezi římské občany a nejspíše ho i přijal mezi své klienty.³⁸⁸ Héródés sloužil oddaně Sextovi Caesarovi v Sýrii poté, co odešel z Galileje po aféře s popravou banditů, Sextus se ho při té příležitosti zastal před Hyrkanem.³⁸⁹ Oddanost Římu trvala i během občanských válek, nejprve zachovali věrnost Caesarovi, poté, co východ říše ovládli přívrženci spiklenců, ochotně pomáhali Antipatros a jeho synové jim.³⁹⁰ Následně Héródés navazoval na hostinné přátelství mezi svým otcem a Antoniem³⁹¹, s nímž udržoval dobré vztahy i v následujících letech. Zásadní zlom přišel s rokem 40 př. n. l. a parthskou invazí, Héródés v Římě hledal pomoc, a možná trochu nečekaně, se mu kromě podpory dostalo i prohlášení králem, nahlédněme do jednání senátu v Josephově podání:

„(Antonius... měl v paměti Antipatrovo hostinné přátelství a vůbec i statečnost samotného přítomného Héróda... Caesar byl Héródovi velmi nakloněn, protože si znovu připomněl Antipatrova válečná tažení, která podnikal společně s jeho otcem do Egypta, jeho pohostinné přátelství a oddanost ve všem... Probrali dobré činy jeho otce a jeho vlastní oddanost Římanům...a když předstoupil Antonius a řekl, že bude výhodné i pro válku s Parthy, když bude králem Héródés, hlasovali všichni pro návrh. Po skončení schůze vyšli Antonius s Caesarem, majíce Héróda mezi sebou.“³⁹²

V tuto dobu měl na své straně všechny důležité osobnosti a dokázal toho náležitě využít. Antoniovi, který měl pod vládou východní provincie, zachovával věrnost i přes nepřízeň a těžkosti způsobované Kleopatrou. Po bitvě u Aktia se Héródovi ještě jednou povedlo získat si přízeň Oktaviánovu, když před něj na Rhodu předstoupil jako prostý občan. Ve své řeči zdůrazňoval věrnost svému příteli i to, že byl Antoniovi dobrým rádcem, a svědomité plnění závazků, jež plynuly ze smlouvy. Nejdůležitější je ale tato věta: „*Spolu*

³⁸⁶ Viz např. Caesarovy a Antoniovy dekrety v AJ 14,190-222; 306-322. Také Richardson 1996, str. 105-112. Schäfer 2003, str. 83-4. Grant 2003, str. 68-73.

³⁸⁷ BJ 1,175; AJ 14,98-99.

³⁸⁸ BJ 1,187-194; AJ 14,127-137. Richardson 1996, str. 111. Schäfer 2003, str. 85.

³⁸⁹ BJ 1,203-213; AJ 14,158-160; 163-170; 177-8.

³⁹⁰ BJ 1,217; 220-5; AJ 14, 268-280.

³⁹¹ BJ 1,244; AJ 14,324-6.

³⁹² BJ 1,282-5.

s Antoniem jsem podlehl a zároveň s jeho nešťastným pádem jsem odložil královskou korunu.“³⁹³ Takto pregnantní vyjádření závislosti na Římu najdeme málokde.

Pro Héróda se klíčový vztah s Oktaviánem/Augustem rozvíjel během své vlády dál, společně jako vztah s M. Agrippou. Kromě plnění obvyklých spojeneckých povinností k tomu pomáhaly i osobní styky panovníků a jejich rodin, tak např. výchova Héródových synů v Římě, jeho návštěvy v Římě apod. Vrcholem přízně byla Agrippova návštěva Judeje r. 16 př. n. l., podpořená faktem, že mu bylo dovoleno určit svého nástupce.³⁹⁴

Shrneme-li to, Héródés byl králem z vůle Říma, byl římským spojencem a přítelem římského lidu (*socius et amicus populi Romani*), veškerá jeho moc a legitimita se odvíjela od přízně Římanů, nejprve triumvirů a poté císaře. Celkovou podřízenost Římu můžeme vidět např. během války v Trachónitis s bandity a Nabatejci v letech 12-9 př. n. l. Héródés si hleděl zajistit povolení k vojenské akci od syrského správce Volumnia, ale Augustovi se dříve donesla zpráva Araba Syllaia. Augustus se na Héróda rozhněval a ten velmi rychle ve válce ustoupil a upadl až do apatie, kdy nechal Araby volně plenit venkov.³⁹⁵ O významu přízně Římanů, „vládců světa“, hovoří i ve své řeči před zahájením přestavby Chrámu, zde hlavně vyzdvihuje trvajícím přátelství a implikuje, že oni jsou zárukou míru.³⁹⁶ Nicméně alespoň v počátcích své vlády (do Aktia) se též opíral o legitimitaci skrze spojení s Hamonejskou dynastií, poté se tohoto pouta postupně zbavil.³⁹⁷

Některé stavební projekty se proto dají vysvětlit v intencích „vděčnosti“, výrazu úcty či zbožnosti (viz dále) ve vztahu k jeho římským patronům. Jedním způsobem bylo čestné pojmenování, nejvýznamnější jsou v tomto ohledu města pojmenovaná po Augustovi – Ceasarea, Sebasté a přístav Sebastos – velké veřejné projekty, upomínající široké vrstvy obyvatelstva, kdo je vládcem světa a kdo má jejich přízeň. Dále znovuzaložení Anthedónu jako Agrippiady, maják Drusion v Caesareji podle Augustova adoptivního syna, z dob starších pak Antonia v Jeruzalémě. Po Augustovi a Agrippovi pojmenoval též některé části svých paláců v Jeruzalémě a Jerichu, v prostředí paláce však vyjadřující spíše osobní oddanost Héródovu.³⁹⁸

³⁹³ BJ 1,390. V AJ podobné vyjádření chybí.

³⁹⁴ AJ 16,12-15. Richardson 1996, str. 229-231.

³⁹⁵ AJ 16,271-299.

³⁹⁶ AJ 15,387.

³⁹⁷ Bennett, M. 2007: Der Kaiserkult in Judäa unter den Herodiern und Römern. Tübingen, str. 40-44, 48-52.

³⁹⁸ BJ 1,402; 407.

Nejflagrantnějším vyjádřením podřízenosti Římu však byly 3 chrámy zasvěcené Augustovi (a Romě). Nejstarší v Sebasté vznikl již krátce po prohlášení Oktaviána Augustem r. 27 př. n. l. a jednalo se tak možná o vůbec první chrám, kde byly císařovi skládány božské pocty. Zbožštění vladařů bylo typické pro helénistickou kulturu, „římskost“ tohoto počínu ale byla umocněna použitím typicky římských/italských architektonických forem (italický chrám, vzor v císařských *forech*), někdy i materiálů a stavebních technik (*o. reticulatum* v Paneiu). Héródés navíc mohl vědomě „rozšiřovat“ či „navazovat na“ Augustův stavební program – viz chrám *Divi Iulii*, *Forum Iulium*, *Forum Augusti* apod. Dále kultovní sochy v Caesareji byly odvozeny od klasických řeckých vzorů (Olympijský Zeus a Héra Argejská)³⁹⁹, podobně jako Augustus navazoval na umění klasického období. Nakonec Héródés byl několikrát v Římě, udržoval styky s Augustem i Agrippou a stavební činnost byla určitě jedna z věcí, o kterých si mohli vyměňovat zkušenosti.⁴⁰⁰

Chrámy byly tedy především politickým vyjádřením, ovšem nejen navenek, ale směřované i na domácí obyvatelstvo. Byly postaveny v nežidovských oblastech, kde jediné to bylo možné, a sloužily tak náboženským potřebám místních obyvatel. Chrámy byly naprosto nepostradatelnou součástí tehdejšího života a žádné zkulturněné město se bez nich nemohlo obejít. Byly tedy i výrazem tradiční řecké/helénizované polis, byť se tento koncept v této době značně transformoval, zapojil tak tato města do řecko-římské kulturní sféry. Směrem k židovským poddaným volil jiné metody, jak zdůraznit svou legitimitu pocházející od Říma. Předně založením her, připomínající aktijské vítězství, jež se konaly v Jeruzalémě v pro tento účel zbudovaných stavbách (hippodrom, divadlo). Kromě samotného faktu oslavy císaře byly na divadle vztyčeny trofeje a pravděpodobně se zde také nacházelo něco na způsob *Res Gestae*. Nicméně musel na nátlak obyvatelstva nechat odstranit, jelikož se většině zdálo, že odporují příkázání o nezobrazování a neuctívání idolů.⁴⁰¹

S legitimací propojená královská propaganda se držela veskrze zavedených postupů – demonstrací moci, vladařské svrchovanosti a ukázka luxusu – *tryfé*, skrze pevnosti a paláce, silně pocíťované např. u Antonie, kde Josephus přímo píše, že byla zbudována, aby strážila dění okolo Chrámu. To je také možná důvod, proč je tolik paláců koncentrováno v jedné zemi na tak malém prostoru.⁴⁰² Za největší z projektů královské propagandy se dá považovat

³⁹⁹ BJ 1,414.

⁴⁰⁰ Richardson 2004, str. 235. Rocca 2008a, str. 317-318. Roller 1998, str. 10, 33, 45, 66-8, 92.

⁴⁰¹ AJ 15,267-279. Bennett 2007, str. 52-66. Rocca 2008a, str. 315-6, 324.

⁴⁰² AJ 15,292; 409; 424-5. Japp 2000, str. 93.

Héródeion, pojmenované přímo po královi. Rozsáhlý palácový komplex, pevnost na uměle vytvořeném kopci, jeho hrobka a existence několika „architektonických os“ spojujících různé výrazné body tohoto komplexu, naznačuje velkou péči a zvláštní důležitost tohoto místa v Héródově ideologickém programu. Josephus uvádí, že Héródeion bylo založeno na památku vítězství nad jeho pronásledovateli v roce 40 př. n. l.⁴⁰³, my bychom mohli přímo říci, že se stalo památkem jeho samého, jeho vlády, vítězství a Boží přízně. V židovském prostředí to také byl jediný způsob, jak nějak zvětšit svou osobu a to, co představuje, kvůli zákazu zobrazování a uctívání lidských bytostí (viz dále). Jacobson jde ještě trochu dále a tvrdí, že v Héródeiu se stylizoval do role zakladatele měst (*ktistés*) a umístění jeho hrobky zde značí snaha heroizovat sebe po vzoru řeckých zakladatelů-*héroů* nebo Alexandra Velikého.⁴⁰⁴

V židovském prostředí můžeme též sledovat jeho snahu získat legitimitu prostřednictvím spojení s Davidovskou a Šalamounovskou tradicí, jehož nejzásadnějším projevem je přestavba Chrámu. Ve své řeči nejprve krátce shrne všechna dobrodiní a stavby, které povznesly jeho lid a celou zemi, následně připomíná, že po návratu z babylónského vyhnanství nebyl Chrám obnoven ve své původní velikosti tak, jak jej postavil Šalamoun, přičemž silně akcentuje zbožnost celého projektu.⁴⁰⁵ Chtěl se tak stát druhým Šalamounem, novým stavitelem Hospodinova chrámu, tím ale paralela nekončí. Šalamoun byl atraktivní postavou minulosti i z jiného důvodu – za prvé nebyl kněz, podobně jako Héródés, tudíž neopíral svou moc o kult, ale mohl skrze něj provozovat svou propagandu na úkor kněžské vrstvy a to Héródés učinil. Přestavbou Chrámu a vybráním vlastního velekněze paradoxně oslabil kněží a posílil svou moc a prestiž. Jeho moc v blízkosti Chrámu přímo na Hoře dále demonstrovala *Stoa basileia*, monumentální profánní budova, pravděpodobně využívaná králem k pořádání hostin, soudů apod., to vše na dohled Chrámu, podobně jako měl vedle Chrámu svůj palác Šalamoun, vládce stojí nad veleknězem. Královskou moc dokazovaly též trofeje, vystavené v porticích podél Hory, ukořistěné poraženým Nabatejcům.⁴⁰⁶ Za druhé byl Šalamoun kosmopolita, stýkal se s cizími panovníky⁴⁰⁷, bral si za manželky cizinky a projevoval veskrze toleranci k cizincům a jejich zvykům,⁴⁰⁸ což byl důležitý signál pro židovstvo v nové, kosmopolitní době. Za třetí byl Šalamoun s Davidem zosobněním ctností židovského krále – síla, odvaha, zbožnost, spravedlnost, moudrost a ty měly své místo i

⁴⁰³ BJ 1,265.

⁴⁰⁴ Jacobson, D.M. 1988: King Herod's „heroic“ Public Image, RB 95, str. 386-403.

⁴⁰⁵ AJ 15,380-7.

⁴⁰⁶ AJ 15,402.

⁴⁰⁷ Např. 1 Kr 5,15-26.

⁴⁰⁸ Např. 1 Kr 11,1-10.

v helénistické kultuře. Pochopitelně hrála svou roli idea Šalamounova zlatého věku, doby míru a prosperity a pocit boží přízně, když už ne přímo vyvolení.⁴⁰⁹

3.2 Zbožnost, *euergetismus* a další ctnosti

Motivy zbožnosti a jiných ctností byly zmíněny už výše, zde se je pokusíme trochu rozvést. Zbožnost lze chápat nejen ve vztahu k transcendentnu, ale i k patronům, rodině, ev. k vlastní osobě. Když Josephus podává výčet Héródových staveb, tak je nejprve uvede jako zbožné skutky, poté je seřadí v pořadí: 1. Chrám 2. věnované patronům 3. věnované rodině 4. věnované sobě 5. ostatní stavby v království i mimo něj. O významu Chrámu v procesu legitimace jeho vlády jsme mluvili již výše, jeho význam má ale i spirituální ráz. Ve své promluvě Héródés zdůrazňuje Boží pomoc, s níž přivedl národ k prosperitě. Přestavba Chrámu je pak „známkou nejvyšší zbožnosti“ a obviňuje dřívější vládců z nedbalosti o Chrám. Nakonec se odvolává na Boží vůli, z níž se stal vládcem národa a díky níž udržuje mír a prosperitu, jeho nová stavba tak bude „díkůvzdání tím nejzbožnějším způsobem...za všechna Boží požehnání...“⁴¹⁰ Jak jsme uvedli výše, byla velkolepá přestavba Chrámu aktem silně politickým a Héródés se tak snažil navázat na odkaz krále Šalamouna, mezi jehož ctnosti patří právě zbožnost. Zdali ovšem za Héródovým plánem stál pouze kalkul nebo se skutečně jednalo o projev vladařských ctností, se nedá jednoznačně říct, svou roli mohly hrát oba dva faktory. Podobné motivy mohly ovlivnit i přestavbu poutních míst v Hebronu a Mamre, spojené osobou Abrahama – praotce izraelského lidu. Mimo zbožnosti ale mohlo hrát význam umístění svatých míst v Idumeji, regionu, odkud pocházela Héródova rodina. Mohl chtít v Idumejcích posílit jejich náboženské cítění (nezapomínejme, že tomu nebylo tak dávno, co byli konvertováni k judaismu), popř. si chtěl sblížit „své“ krajany.⁴¹¹

Další kategorie staveb, dedikované patronům a rodině, se též dají vysvětlit v intencích zbožnosti. Výše jsme vysvětlili, v jaké závislosti byl Héródés na svých římských patronech a ve vztahu *patronus-cliens* byla od klienta vyžadována věrnost (*fides*) a zbožnost (*pietas*) ke svému patronu. Volba jmen a staveb (chrámy, města, části paláců), tak přesně odráží tuto povinnost. Co se týče jeho rodiny, musíme si uvědomit, že po smrti svého otce a staršího

⁴⁰⁹ Viz promluvu AJ 15,380-7. Bennett 2007, str. 29-32. Finkelstein, I. Silberman, N. A. 2010: David a Šalamoun: Počátky mesianismu ve světle moderní archeologie. Praha, str. 192-3. Mazar 2002, str. 34. Netzer 2006, str. 170. Richardson 2004, str. 225. Rocca 2008a, str. 24-7, 305.

⁴¹⁰ AJ 15,380-7.

⁴¹¹ Netzer 2006, str. 232.

bratra se stal hlavou rodiny, musel tedy dbát především na rodinnou čest a zbožnost ve vztahu ke svým příbuzným, v duchu biblického „*Cti svého otce a matku...*“⁴¹², proto stavby věnoval svému otci, matce, bratrovi a manželce. Na konec zbývá Héródovo jméno, o tom jsme v zásadě mluvili v předcházející části.⁴¹³

V židovském prostředí se zbožnost též pojila s dodržováním božího zákona, respektive v umění můžeme toto sledovat především v nepřekračování 2. přikázání: „*Nezobrazíš si Boha zpodoběním ničeho, co je nahoře na nebi, dole na zemi nebo ve vodách pod zemí. Nebudeš se ničemu takovému klanět ani tomu sloužit...*“⁴¹⁴ V rabínské literatuře se povšechně řeší otázka uctívání/neuctívání obrazů a zobrazování figurálních scén bývá tolerováno⁴¹⁵, ale toto pojetí se mohlo v čase proměňovat.⁴¹⁶ Faktem je, že se ve výzdobě Héródových paláců nebo jeho veřejných staveb nevyskytují žádné figurální motivy, a to mluvíme i o soukromých rezidencích, kde si jistě mohl dopřát větší volnost. Výjimkou jsou drobní ptáčci zobrazení v *tepidariu* lázní Horního Héródeia a zatím nezpracované nálezy z blízkosti divadla tamtéž.⁴¹⁷ I od Josepha víme, že Héródés měl problémy se zobrazováním „idolů“ jen při dvou příležitostech, poprvé se lidu znelíbily trofeje v jeruzalémském divadle⁴¹⁸ a poté na sklonku jeho vlády tzv. aféra s orlem.⁴¹⁹ Obecně můžeme říct, že Héródovo pojetí zbožnosti je značně komplexní, částečně vynucované společenským a náboženským kontextem jeho života, nicméně tak velké množství projevů zbožnosti se nedá vysvětlit pouze nutností, nýbrž též skutečnou ctností.

Zde bychom neměli opomenout ani další ctnosti, jež se u Héróda mohly objevovat. *Euergetés* znamená „dobrodinec, patron“, v Josephových spisech se toto slovo či jeho obměny objevuje celkem 61x, o Héródovi tak mluví jen jednou⁴²⁰, v souvislosti s jeho patrony 15x. Tato jediná zmínka mluví o prominutí závazků a daní některým městům, navazuje ale na delší odstavec mluvící o jeho stavitelské činnosti v zahraničí a finanční podpoře olympijských her. Héródés ale vykonal víc, vzpomeňme na jeho snahu zmírnit dopady špatné úrody a hladomoru r. 28/27 př. n. l.⁴²¹ Dále můžeme zmínit několikeré odpuštění části daní⁴²² a jeho

⁴¹² Ex 20,12.

⁴¹³ Richardson 1996, str. 45; 2004, str. 235-8.

⁴¹⁴ Ex 20,4-5.

⁴¹⁵ Např. Mišna, traktát Avoda Zarah 3,1; 4,6.

⁴¹⁶ Richardson 2004, str. 231-2.

⁴¹⁷ Fittschen 1996, str. 139-162.

⁴¹⁸ AJ 15,275-6.

⁴¹⁹ BJ 1,650; AJ 16,149-154

⁴²⁰ BJ 1,428.

⁴²¹ AJ 15,299-316.

cestu s Agrippou po Malé Asii, kde obhajoval zájmy diasporních židů.⁴²³ *Euergetismus* se tedy projevoval dobročinností k lidem a stavbou veřejnosti prospěšných staveb, z tohoto pohledu můžeme vysvětlit např. nově vybudované vodní nádrže, rozšíření kapacity a opravu akvaduktu vedoucího do Jeruzaléma a výstavba ulice lemované obchody (po vzoru dříve zrekonstruované ulice v Antiochii⁴²⁴) tamtéž. To samé se dá říct o *stadiu* a *decumanu* v obnovené Samarii-Sebasté, stavba dalších zařízení je specifická – Caesarea byla postavena na zelené louce a stavba *hippodromu* a divadla tak byla součástí většího plánu nikoliv *euergetismu*, tytéž budovy v Jeruzalémě vztyčil primárně kvůli hrám na oslavu Augusta, jelikož v málo helénizované židovské společnosti nejspíše nebyla velká poptávka po tomto druhu institucí. Z dalších ctností spojovaných s Héródem můžeme uvést *dikaiosyné* (spravedlnost)⁴²⁵, *philantrópie* (lidskost, mírnost)⁴²⁶, *philokalia* (láska ke krásnu)⁴²⁷, *philotimia* (ctižádost)⁴²⁸ a *megalopsychia/megalofrón* či *megalonoia* (velkomyslnost, velkodušnost).⁴²⁹ Všimněme si zvláště té poslední, „velkomyslnost“ a „velkodušnost“ skutečně několikrát projevil, my bychom tento výraz ale mohli chápat i tak, jak naznačuje Josephus⁴³⁰ – přehnaná ctižádost, touha po počtách a to, co dnes nazýváme megalomanií. Monumentalita některých staveb, zvláště Chrámu, a vytvoření vpravdě gigantického pomníku svému jménu v Héródeiu, může ukazovat na tyto tendence, když leží na smrtelné posteli, připomíná své počiny a vyzdvihuje velkolepou přestavbu Chrámu, kterou předčil Hasmonejce.⁴³¹ Touha po velikosti a překonání ostatních jistě byla silným hnacím motorem jeho aktivit po celou dobu vlády.⁴³²

3.3 Bezpečnost

Zajištění vnitřní i vnější bezpečnosti země bylo jedním z důležitých úkolů každého klientského krále Říma. Svou roli přirozeně hrály i další faktory, především ekonomické, jedině stabilní země může prosperovat a přinášet výnosy v podobě daní a cel. Proto byla

⁴²² AJ 15,365-72; 16,65.

⁴²³ AJ 16,16-65.

⁴²⁴ BJ 1,425.

⁴²⁵ AJ 15,375.

⁴²⁶ AJ 15,298; 327.

⁴²⁷ AJ 15,298.

⁴²⁸ BJ 1,403, 410; AJ 15,296,328.

⁴²⁹ BJ 1,400; 428 (megalonoia). BJ 1,393; 397 (megalofrón). AJ 15,48; 196; 16,141-2; 153 (megalopsychia).

⁴³⁰ AJ 16,150-9.

⁴³¹ AJ 17,160-3.

⁴³² Více např. Kasher, A. 2007: King Herod: a persecuted persecutor: a case study in psychohistory and psychobiography. New York, str. 225-242.

taková péče věnovaná i malým silničním pevnostkám, banditismu, ev. byli nomádi v okrajových oblastech nejzávažnějším vnitřním problémem království⁴³³, jak vysvítá např. z Héródova působení v Galileji, jeho znovudobývání země a problémů v Trachónii. Zakládání vojenských kolonií bylo jedním ze způsobů, jak bez velkých nákladů v nějaké oblasti udržovat kontingent vojáků schopných okamžitého nasazení. Usazení veteránů v Sebasté, Gabai a Esebonitidě spadají přibližně do stejné doby. Gabai leží v Galileji, s jejímž vzpurným obyvatelstvem měl Héródés své zkušenosti⁴³⁴, umístění vojáků v Pereji může dávat smysl po válce s Nabatejci, kterou vedl v letech 32-1 př. n. l., aby upevnil svoje vítězství v době, kdy byly vztahy mezi oběma entitami stále vyostřené. Sebasté se zase nacházelo v oblasti obývané samaritány, jež se tradičně vymezovali vůči židům a byli v celku nevyzpytatelným elementem. Josephus vztahuje založení těchto kolonií k Héródově starosti o vlastní bezpečnost a kontrole jeho poddaných,⁴³⁵ minimálně v druhém bodě má bezpochyby pravdu. Další kolonie v Bathyře byla založena kvůli podobným důvodům jako ostatní – uhlídat vzpurné obyvatelstvo Trachónie, z této oblasti ale máme Josephem doložené skutečné boje mezi kolonisty a bandity⁴³⁶, na rozdíl od jiných oblastí. Trachónská kolonie měla velký význam i kvůli svému umístění na důležité komunikaci spojující Egypt a Sýrii dále s Mezopotámií, jak uvádí i Josephus, že měla chránit židovské poutníky z Babylónie. Navíc, pokud si všimneme (viz Mapa 2), všechny tyto vojenské kolonie leží v blízkosti důležitých komunikací a na hranicích země – Gabai u Via Maris a Esebonitis při cestě do Arábie, pouze Sebasté je umístěna ve vnitrozemí království. Aspekty zajištění vnitřní i vnější bezpečnosti tak zde mohly být zastoupeny stejně. Efekt kolonistů mohl být též odstrašující a střežit potenciální místa problémů než řešit akutní hrozby.⁴³⁷ Podobné prostorové rozmístění se dá sledovat u velkých opevněných paláců, jsou (až na výjimky) v blízkosti důležitých komunikací nebo jejich křížení, uvážíme-li jejich funkci jakožto správních a vojenských středisek, jedná se o strategicky rozmístěné body královské moci. Caesarejský přístav měl jistě také svou vojenskou funkci, nakonec Héródovo loďstvo pomáhalo Agrippovi

⁴³³ Viz Gichon 1967, str. 27-42.

⁴³⁴ Např. BJ 1,204; 309-314.

⁴³⁵ AJ 15.294-6.

⁴³⁶ AJ 16,284-5; 292; 17,23-8.

⁴³⁷ Rocca 2008a, str.188-190. Roller 1998, str. 132-3. Shatzman 1991, str. 180-2, 258, 275.

v Černomoří.⁴³⁸ Strategický význam pro Římany ale nejspíše neměl, jelikož ti měli hlavní základnu v Seleukeji Přímořské.⁴³⁹

V zajištění vlastní bezpečnosti se Héródés též činil. Krom paláců v Jerichu a Caesareji jsou všechny silně opevněny. Někdy je opevnění navíc posíleno přirozeně nepřístupnou polohou nebo umělými náspy či terasováním. Jak bylo řečeno v předcházející kapitole, už v počátcích své vlády vybudoval Antonii a obnovil staré hasmonejské pevnosti. V podobném trendu pokračoval i nadále stavbou dalších opevněných paláců. Zájem o bezpečnost jeho osoby je vidět např. u Masady, kde je zřejmé, jak v pozdějších stavebních fázích více odděloval palácové prostory od administrativních a služebních prostor, více kontroloval přístup zřizováním nových „čekáren“ apod. Stavba hradeb okolo Masady spadá to téhož souboru opatření.⁴⁴⁰ Poloha a vybavení některých pevností svědčí o jejich refugiálním účelu, o to víc, že často leží na cestách ven ze země a při východních hranicích. To by svědčilo o tom, že se obával o svou vládu spíše ze strany domácího obyvatelstva a Říma než od Arabů, nakonec s Araby měl společné obchodní i bezpečnostní zájmy, vzájemná válka neprospívala žádné straně (viz kap. 2.8). Obsese vlastní bezpečností mohla být navíc způsobena paranoidní poruchou osobnosti, jak argumentuje např. Kasher.⁴⁴¹

3.4 Profit

Už jsme zmiňovali, že Héródova snaha zajistit mír a bezpečnost měla mít za cíl přinést prosperitu, a tím finanční prostředky královské koruně. Velmi významnou roli zde ale hrála i nově zakládaná města. Ta byla vždy přirozenými centry obchodu a řemesel, tedy těch nejvýnosnějších odvětví ekonomiky. Primárně ale byla ekonomika založena na zemědělství a i města potřebovala toto zázemí, z něhož by mohla čerpat obživu. Nepřekvapí proto např. zmínky o přidělování půdy sebastským kolonistům⁴⁴², bohatou produkci polností u Antipatridy a vhodnost půdy ke kultivaci u Fasaélidy.⁴⁴³ Podobné donace půdy bychom mohli předpokládat i u Caesareje a Agrippeia. Velkou pozornost věnovanou komerčním aktivitám

⁴³⁸ AJ 16,16-26.

⁴³⁹ Beebe, K.H. 1983: Caesarea Maritima: Its Strategic and Political Significance to Rome, JNES 42, str. 195-207. Hohlfelder, R.L. 2000: Beyond Coincidence? Marcus Agrippa and King Herod's Harbor, JNES 59, str. 241-253.

⁴⁴⁰ Netzer 1991, str. 619-620, 632, 653.

⁴⁴¹ Kasher 2007, str. 13-14, 208-212.

⁴⁴² BJ 1,403; AJ 15,296.

⁴⁴³ AJ 16,142-5.

v městském prostředí můžeme sledovat v péči věnované *agoře/foru* (Sebasté, Antipatris) nebo hlavním ulicím s obchody či portiky (Antipatris, Jeruzalém, Sebasté), kapitola sama pro sebe je pak přístav Sebastos a s ním spojené objekty (skladiště, majáky, doky – ty doložené jen v písemných pramenech). Možná není náhodou, že stavba přístavu začala krátce po zkušenostech s nedostatkem obilí a následným hladomorem v letech 28-7 př. n. l., byl potřeba bezpečný přístav, kudy by mohlo bez problémů proudit zboží. Význam Caesareje v mezinárodním obchodu je však sporný.⁴⁴⁴ Urbanizace v Héródově době obecně navazovala na seleukovské a ptolemaiovské tradice jak svými cíly (hospodářské, bezpečnostní – viz vojenské kolonie), tak formálním vyjádřením (hippodamejský plán, veřejné stavby apod.).⁴⁴⁵

3.5 Aspekty helénizace, romanizace

Předně je třeba uvést, že vyjádření výše o málo helénizované židovské společnosti není úplně přesné. Helénismus, jakožto určitý kulturní komplex, ovlivňoval židovskou společnost v Judeji i diaspoře od dob Alexandra Velikého a židé přejímali prvky materiální kultury (architektura, výzdoba – fresky, florální a geometrické vzory, funerální památky apod.), institucí (především městské samosprávy – *búlé*, *sanhedrin* apod.) i kulturní (jazyk, vzory komunikace, světónázoru atp.). Makabejská revolta byla možná odpovědí na helénizační snahy židovské aristokracie, ale byli to právě Hasmonejci, kteří nejvíce přispěli k rozšíření helénské kultury a helénistického způsobu vlády. Můžeme říct, že hlavně vyšší a střední vrstvy byly dobře obeznámeny s helénistickou kulturou a nižší vrstvy její projevy přinejhorším tolerovaly. Vždy, když se židé bouřili proti nějakým cizím vlivům, můžeme si povšimnout, že tyto pocházely zejména ze sfér „kultovních“ – nikdo nevystupoval proti samotné existenci divadla, *hippodromu* v Jeruzalémě a zde pořádaných her (mimo gladiátorských zápasů), problém nastal teprve s trofejemi, připomínajícími vyobrazení živých bytostí s čímž se pojila obava z idolatrie – uctívání císaře.⁴⁴⁶ Můžeme říci, že rozlišovali mezi *kulturními* a *kultovními* aspekty helénizmu.⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ Hohlfelder: 2000 str. 241-253.

⁴⁴⁵ Pokorný, P. 1993: Řecké dědictví v Orientu. Praha, str. 35-41. Zangenberg, J.K. Van De Zande, D. 2010: Urbanization. In: Hezser, C. (ed.) Jewish Daily Life in Roman Palestine, Oxford, str. 165-188.

⁴⁴⁶ AJ 15,275-6.

⁴⁴⁷ Collins, J.J. 2005: Jewish Cult and Hellenistic Culture: Essays on The Jewish Encounter with Hellenism and Roman Rule. Leiden, str. 1-20. Hengel, M. 2001: Judaism and Hellenism Revisited. In: Collins, J.J. Sterling, G.E. (eds.) Hellenism in the Land of Israel, Indiana, str. 6-37. Levine 2002, str. 255-279.

Faktem je, že židé neměli např. vlastní výtvarnou tradici a umělecké výrazy i architekturu hojně přebírali od sousedních kultur (Féničané, Egypt...). Je proto přirozené, že Héródés přejímal prvky řeckého a římského umění a architektury od urbanismu, palácové a *villové* architektury přes architektonické řády, štukovou a mozaikovou výzdobu a fresky. Héródés v tomto pouze navazoval na Hasmonejce a díky jeho rozsáhlé aktivitě postup této řecké (a římské) *koiné* nabýval na intenzitě. Uvedení kulturních a sportovních institucí a zavedení her mělo přiblížit zemi a obyvatelstvo velkým kulturním a civilizačním střediskům té doby v Řecku a Římě. Rozšíření Chrámové hory mělo vytvořit dostatek místa pro poutníky z řad diasporních židů a judaizovaných Řeků a díky změnám v rozvrhu dvorů byl *temenos* zpřístupněn i nežidům – tím Héródés vytvořil poutní svatyni v duchu kosmopolitního helénismu. Také nesmíme zapomínat, že i sebe tímto způsobem prezentoval – stavební program je odrazem jeho ambicí a ctností (viz výše), jeho bohatství, statutu a postavení suverénního vladaře své země. Helénizace a romanizace království tak byla částečně zamýšlená (instituce, hry) a částečně pouze vedlejším produktem (architektura, umění) jeho aktivit.⁴⁴⁸

3.6 Helénistický a židovský panovník, spojenec Říma

Výše řečené a některá další fakta uvedená v 2. a 3. kapitole můžeme shrnout takto:

1. Primární potřeba legitimovat svou vládu – skrze odkaz na zlatý věk Davidovské dynastie a přátelství s „vládci světa“ Římany.
2. Důraz na projevy vladařských ctností – zbožnost k Bohu, rodině a přátelům (patronům), věrnost, *philantropia*, *megalopsychia*, euergetismus, *philotimia* a *philokalia*. Zdůrazňování úspěšných válečných tažení, ochrany a dobrozdání lidu. Podpora vědy a vzdělanců.
3. Okázalé projevy *tryphé* – luxusu, ukázky moci a síly.
4. Přebírání řeckých a římských forem v architektuře a dekoraci; stavebních metod a technik na soukromé, veřejné i technické stavby.

Můžeme tedy říct, že Héródés se snažil naplnit ideál helénistického panovníka, v podobě, v jaké se vyvíjel za Alexandra a diadochů. Jeho stavební program se dá vyložit v intencích

⁴⁴⁸ Hengel *ibid.* Levine *ibid.* Lichtenberger, A. 2009: Herod and Rome: Was Romanization a Goal of the Building Policy of Herod? In: Jacobson, D.M. Kokkinos, N. (eds.) Herod and Augustus, Leiden, str. 43-62. Rocca 2008a, str. 373. Roller 1998, str. 259.

projevů ctností helénistického panovníka, k čemuž nezbytně patřila i nutnost reprezentativních a správních středisek ve formě paláců a pevností podle helénistického vzoru, ukázka statutu a luxusu s pomocí módního a drahého vybavení a vyzdobení paláců. Pozoruhodným způsobem se mu též podařilo skloubit ideály helénistického a židovského panovníka skrze vlastní interpretaci krále Šalamouna. Všimněme si hlavně jedné věci – vždy věděl jakými způsoby (a jakými stavbami) a na jakých místech si naklonit obyvatelstvo království nebo své patrony. Mezi nežidy se prosazoval stavbou pohanských chrámů a zajištění nezbytných aspektů moderního města, mezi židy zase velkolepou přestavbou Chrámu a poutních míst v Hebronu a okolí. Římské patrony si získával chrámy, městy, která po nich pojmenoval, a obdivem projeveným k římské architektuře. Ve vztahu k Římu byl nejen spolehlivým spojencem, ale ve svém stavebním programu i propagátorem Augustovského Říma.⁴⁴⁹

⁴⁴⁹ Japp 2000, str. 93. Levine 2002, str. 255-279. Lichtenberger ibid. Rocca 2008a, str. 36-40, 371-4. Roller 1998, str. 260-1.

Závěr

Cílem této práce bylo zhodnotit stavební program krále Héróda, v 1. kapitole jsme se zaměřili na dobové pozadí jeho vlády. Počátky jeho vzestupu na vrchol spadají do kritického období v dějinách Říma a Předního východu, kdy se rozhodovalo o dalším směřování říše a jejích vazalských států. Během občanských válek zjistil, že oddanost Římu je stěžejní pro naplnění jeho ambicí, jelikož oni už byli konstituováni jako jediná relevantní mocnost ve Středomoří, nikdo nemohl zpochybnit jejich hegemonii. Možná i v té samé době začal zjišťovat jaký význam mohou mít různé stavby k propagandě a prezentaci stavitele a jak mohou ztělesňovat ideály vladařských ctností. Zkouškou pro něj byl rok 40 př. n. l. a parthská invaze. Musel projevit hodně odvahy, vojenské a politické zručnosti, aby se mohl ujmout trůnu, teď již z vůle Římanů. I nadále ale musel balancovat na ostří nože, tentokrát mezi Antoniem, Kleopatrou a Araby, domácí populací, jež ho viděla jako uzurpátora moci, a posledními členy staré Hasmonejské dynastie. Pro ně ale nebylo místo v novém, Augustovském Římě, jež vznikl 2. září 31 př. n. l. Héródés od této chvíle spojil svůj osud s Augustem. Jeho rychlá kariéra, postavená na základech položených jeho otcem a dědem, od člověka stojícího mimo tradiční elity judské společnosti, nám v mnohém může připomínat příběhy vzestupu římských *homines novi*, jako byli třeba Cicero nebo, do jisté míry, i sám Augustus. Možná, že i část své inspirace pro domácí stavby bral Héródés ze staveb samotného císaře, jak lépe vyjádřit sepětí s novou dobou?

I přes tyto úspěchy se ale musel vypořádat se vzpurným obyvatelstvem, rozštěpeným sektářsky i národnostně, s banditismem bujícím během občanských válek a nároky svých římských patronů. V 2. kapitole podávám výčet jeho stavebních projektů, v němž můžeme vidět jak se s jejich pomocí vypořádal s těmito nesnadnými problémy. Chrámy zasvěcené Augustovi vycházejí z italských předloh a forma jejich okrsků též vychází z typů řeckých a římských svatyní, popř. z císařských *for* v Římě. Palácovou architekturu založil na typu helénistických *basilejí*, jež samy vycházejí z řeckých obytných domů, se silnými prvky římských *vill*, což můžeme sledovat v jejich zasazení do přírody, volbě výzdobných technik a schémat i ve stavbě římských lázní i dispozici hodovních a recepčních místností známých z Vitruviových spisů. V některých případech můžeme vidět i prvky typické pro předovýchodní architekturu – užití nepálených cihel, dvorů bez peristylu a zahrad. Významným momentem je velkolepá přestavba židovských svatých míst, především pak

jeruzalémského Chrámu, v jehož novém uspořádání a výzdobě též můžeme sledovat vlivy řecké a římské architektury. Bezpečnost vlastní i své země zajistil stavbou mohutných pevností, jež částečně odkazují k helénistickým fortifikacím, zde ovšem využil i domácí tradice sahající hluboko do doby železné. Jejich význam potvrzuje i umístění v blízkosti důležitých komunikačních tras s regionálním i mezinárodním významem. V neposlední řadě věnoval velkou pozornost urbanismu, zakládání nových měst a obnova starých je dosti charakteristickým aspektem jeho vlády. Vždy hleděl, aby města měla dostatečné zázemí pro svůj rozvoj, a vybavil je stavbami typickými pro všechna tehdejší města vyspělého řecko-římského světa. Nesmíme zapomínat i na technické stavby – přístav Sebastos je unikátní ukázkou římského stavebnictví, o to důležitější, že vznikl před podobně velkými stavbami v Ostii.

Sečteno a podtrženo, v poslední kapitole jsme ukázali jak se Héródés prezentoval jako helénistický a židovský panovník, k čemuž využíval právě výše zmíněné stavby. vzdal čest svým římským patronům a utvrzoval tím jednak vzájemné svazky a také tímto způsobem legitimoval svou vládu v očích domácích i cizinců. Velkoryse projevoval všechny ctnosti vyžadované helénistickým i židovským kulturním prostředím. Stavbou Chrámu navázal na odkaz židovských dějin a samotného Šalamouna, čímž si získával židovstvo doma i v diaspoře. Zajistil bezpečnost země uvnitř i navenek, byť někdy za cenu krutosti a přísnosti k vlastním poddaným. Předně však všestrannými způsoby zajišťoval mír a prosperitu země, byl i velkým příznivcem kulturních institucí a na jeho dvoře nacházeli mnozí tehdejší učenci útočiště a prostředky pro svou práci. To vše zvládnul i v dobách nepříznivých – za válek s Nabatejci, v bojích proti banditům i v odporých palácových intrikách, které mu několikrát rozbili rodinu. Nebýt těchto nešťastných okolností by byl jeho věhlas a štěstí větší. Veskrze můžeme říct, že přídomek „Veliký“ si jistě zaslouží.

Přesto zůstává mnoho témat, jež by si zasloužila zvláštní pozornost. V samotném závěru 3. kapitoly pouze stručně připomínám možné psychologické problémy, které mohly do značné míry ovlivňovat Héródovo chování a tím pádem mohli mít vliv i na jeho stavební aktivitu. S problematikou Héródovy osobnosti se pojí i otázka nakolik byl zapojen do mikromanagementu výstavby. Formuloval pouze ideje a typy staveb, které chce stavět a na ostatní měl týmy architektů a umělců? Nebo navrhoval i vnitřní dispozice objektů, výzdobu paláců, diktoval užití moderních stavebních metod? V tomto ohledu se stále vede debata mezi

odborníky na kterou zde nebylo místo.⁴⁵⁰ Velké rozpory panují i v pohledu na helénizační/romanizační snahy Héróda, resp. otázka odkud především čerpal inspiraci a vzory pro své stavby, např. Rollerová do jisté míry redukuje Héródův program na to „co všechno viděl v Římě nebo římského v provinciích“⁴⁵¹, což mi nepřijde jako adekvátní stanovisko. Celkově vzato každý aspekt Héródova programu by zasloužil samostatnou studii, ať se jedná o palácovou architekturu a její vztah k římským *villám* a helénistickým palácům, průnik římských stavebních metod a architektonických forem a jejich význam v kontextu počátků římské dominance na východě, význam kulturních institucí na rozvoj městského života a jejich vliv na helénizaci/romanizaci obyvatelstva apod. Toto je ovšem mimo možnosti této práce, cílem bylo především pohled na Héródův stavební program jako celek v jeho historickém a kulturním kontextu a pokus o jeho interpretaci.

⁴⁵⁰ Např. Netzer 2006, str. 295-330.

⁴⁵¹ Roller 1998, str. 33-42, 68-74, 76-83.

Seznam literatury

Primární prameny

Bible: písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad, Praha 1993.

The Mishnah: A New Translation. přel. J. Neusner, New Haven 1988.

FLAVIUS, Josephus. Válka židovská I-II. přel. J. Havelka, J. Šonka, Praha 2004.

FLAVIUS, Josephus. Antiquities of the Jews [online]. přel. W. Whiston. Dostupné z:
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0146>

MELA, Pomponius. Géographie [online]. přel. M. L. Baudet. Dostupné z:
<http://remacle.org/bloodwolf/erudits/mela/table.htm>

PLINIUS Starší. The Natural History [online]. přel. J. Bostock, H. T. Riley. Dostupné z:
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0137>

STRABÓN z Amaseie. Geography [online]. přel. H.C. Hamilton, W. Falconer. Dostupné z:
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0239>

TACITUS, Publius Cornelius. Z dějin císařského Říma. přel. A. Minařík, A. Hartmann, V. Bahník, Praha 1976.

VITRUVIUS. Deset knih o architektuře. přel. A. Otoupalík, Praha 1979.

Sekundární prameny

AMIRAN, R. – EITAN, A. 1976: Excavations in the Jerusalem Citadel. In: Yadin, Y. (ed.), Jerusalem Revealed: Archaeology in Holy City 1968-1974, Jerusalem, str. 52-4.

AVI-YONAH, M. 1976: Jerusalem of the Second Temple Period. In: Yadin, Y. (ed.), Jerusalem Revealed: Archaeology in Holy City 1968-1974, Jerusalem, str. 9-13.

BAHAT, D. 2002: The Illustrated Atlas of Jerusalem. Jerusalem.

BAHAT, D. – BROSHI, M. 1976: Excavations in Armenian Garden. In: Yadin, Y. (ed.), Jerusalem Revealed: Archaeology in Holy City 1968-1974, Jerusalem, str. 55-6.

- BARAG, D. 1993: King Herod's Royal Castle at Samaria-Sebasté, PEQ 123, str. 3-18.
- BEEBE, K.H. 1983: Caesarea Maritima: Its Strategic and Political Significance to Rome, JNES 42, str. 195-207.
- BENOIT, P. 1976: The Archaeological Reconstruction of the Antonia Fortress. In: Yadin, Y. (ed.), Jerusalem Revealed: Archaeology in Holy City 1968-1974, Jerusalem, str. 87-9.
- BERNETT, M. 2007: Der Kaiserkult in Judäa unter den Herodiern und Römern. Tübingen.
- BROSHI, M. 1976: Excavations in the House of Caiaphas on Mount Zion. In: Yadin, Y., Jerusalem Revealed: Archaeology in Holy City 1968-1974, Jerusalem, str. 57-8.
- BROSHI, M – GIBSON, S. 2000: Excavations along the Western and Southern Walls of the Old City of Jerusalem. In: Geva, H. (ed.), Ancient Jerusalem Revealed, Jerusalem, str. 147-155.
- CHANCEY, M.A. – PORTER, A.L. 2001: The Archaeology of Roman Palestine, NEA 64, str. 164-203.
- COHEN, G.M. 1972: The Hellenistic Military Colony: A Herodian Example, Transactions and Proceedings of the American Philological Association 103, str. 83-95.
- COHN, E.W. 1979: The Appendix of Antonia Rock in Jerusalem, PEQ 111, str. 41-52.
- COLLINS, J.J. 2005: Jewish Cult and Hellenistic Culture: Essays on the Jewish Encounter with Hellenism and Roman rule. Boston.
- COTTON, H.M. – GEIGER, J. 1989: Masada: the Yigael Yadin Excavations 1963-1965: Final Reports. II., The Latin and Greek Documents. Jerusalem.
- CROWFOOT, J.W. – KENYON, K.M. – SUKENIK, E.L. 1966: The Buildings at Samaria. London.
- FISCHER, M. 1985: Horvat Masad (Kh. A-Qasr) 1977-1980, 1984, IEJ 35, str. 198-200.
- FITTSCHEN, K. 1996: Wall Decorations in Herod's Kingdom: Their Relationship with Wall Decorations in Greece and Italy. In: Fittschen, K. – Foerster, G. (eds.), Judaea and Greco-Roman World in the Time of Herod in the Light of Archaeological Evidence, Göttingen, str. 139-162.

- FOERSTER, G. 1995: Masada: the Yigael Yadin Excavations 1963-1965: Final Reports. V., Art and Architecture. Jerusalem.
- 1996: Hellenistic and Roman Trends in the Herodian Architecture of Masada. In: Fittschen, K. – Foerster, G. (eds.), *Judaea and Greco-Roman World in the Time of Herod in the Light of Archaeological Evidence*, Göttingen, str. 55-72.
- FÖRTSCH, R. 1996: The Residences of King Herod and Their Relations to Roman Villa Architecture. In: Fittschen, K. – Foerster, G. (eds.), *Judaea and Greco-Roman World in the Time of Herod in the Light of Archaeological Evidence*, Göttingen, str. 73-120.
- GARBRECHT, G. - PELEG, Y. 1994: The Water Supply of the Desert Fortresses in the Jordan Valley, BA 57, str. 161-170.
- GEVA, H. 1981: The Tower of David – Phasaël or Hippicus? IEJ 31, str. 57-65.
- 2000: Excavations at the Citadel of Jerusalem 1976-1980. In: Geva, H. (ed.), *Ancient Jerusalem Revealed*, Jerusalem, str. 156-167.
- GICHON, M. 1967: Idumea and Herodian Limes, IEJ 17, str. 27-42.
- GRANT, M. 1986: *The History of Ancient Israel*. London.
- 2003: *Židé v římském světě*. Praha.
- GROS, P. 2001: *L'Architecture romain: Du début du IIIe siècle av. J.-C. à la fin du Haute-Empire 2: Maisons, palais, villa et tombeaux*. Paris.
- HENGEL, M. 2001: Judaism and Hellenism Revisited. In: Collins, J.J. – Sterling, G.E. (eds.), *Hellenism in the Land of Israel*, Indiana, str. 6-37.
- HOEPFNER, W. 1996: Zum Typus der Basileia und der Königlichen Andrones. In: Hoepfner, W. – Brands, G (eds.), *Basileia: Die Paläste der Hellenistischen Könige*, Mainz am Rhein, str. 1-44.
- HOHLFELDER, R.L. 2000: Beyond Coincidence? Marcus Agrippa and King Herod's Harbor, JNES 59, str. 241-253.
- HOHLFELDER, R.L. – OLESON, J.P. – RABAN, A. – VANN, R.L. 1983: Sebastos: Herod's Harbor at Caesarea Maritima, BA 46, str. 133-143.

- HOLUM, K.G. – HOHLFELDER, R.L. – BULL, R.J. – RABAN, A. 1988: King Herod's Dream: Caesarea on the Sea. New York.
- HORBURY, W. – DAVIES, W.D. – STURDY, J. 1999: The Cambridge History of Judaism, Volume III: The Early Roman Period. Cambridge.
- JACOBSON, D.M. 1980: Ideas Concerning the Plan of Herod's Temple, PEQ 112, str. 33-40.
 – 1981: The Plan of the Ancient Harm el-Khalil in Hebron, PEQ 113, str. 73-80.
 – 1988: King Herod's „Heroic“ Public Image, RB 95, str. 386-403.
- JACOBSON, D.M. – GIBSON, S. 1995: A monumental Stairway on the Temple Mount, IEJ 45, str. 162-170.
- JAPP, S. 1999: Die Baupolitik Herodes' des Großen. Rahden.
- JONES, A.H.M. 1931: The Urbanization of Palestine, JRS 21, str. 78-85.
- KOCHAVI, M. 1981: The History and Archaeology of Aphek-Antipatris, BA 44, str. 75-86.
- KOKKINOS, N. 1998: The Herodian Dynasty: Origins, Role in Society and Eclipse. Sheffield.
- LEVINE, L.I. 1975: Roman Caesarea: An Archaeological-Topographical Study. Jerusalem.
 – 1994: Josephus' Description of the Jerusalem Temple: War, Antiquities and Other Sources. In: Parente, F. – Sievers, J. (eds.), Josephus and the History of Greco-roman Period, Leiden str. 233-246.
 – 2002: Jerusalem: Portrait of the City in the Second Temple Period, 538 B.C.E. – 70 C.E. Philadelphia.
- LEVINE, L.I. – NETZER, E. 1986: Excavations at Caesarea Maritima: 1975, 1976, 1979 – Final Report. Jerusalem.
- LICHTENBERGER, A. 2009: Herod and Rome: Was Romanization a Goal of The Building Policy of Herod? In: Jacobson, D.M. – Kokkinos, N. (eds.), Herod and Augustus, Leiden, str. 43-62.
- MACMULLEN, R. 2000: Romanization in the Time of Augustus. New Haven.

- MARZOLFF, P. 1996: Der Palast von Demetrias. In: Hoepfner, W. – Brands, G (eds.), Basileia: Die Paläste der Hellenistischen Könige, Mainz am Rhein, str. 148-164.
- MAZAR, A. 1976: The Aqueducts of Jerusalem. In: Yadin, Y. (ed.), Jerusalem Revealed: Archaeology in Holy City 1968-1974, Jerusalem, str. 79-84.
- MAZAR, B. 1970: The Excavations South and West of The Temple Mount in Jerusalem: The Herodian Period, BA 30, str. 47-60.
- 1976: The Archaeological Excavations Near The Temple Mount. In: Yadin, Y., Jerusalem Revealed: Archaeology in Holy City 1968-1974, Jerusalem, str. 25-40.
- 1978: Herodian Jerusalem in the Light of the Excavations South and Southwest of the Temple Mount, IEJ 28, str. 230-8.
- MAZAR, E. 2002: The Complete Guide to the Temple Mount Excavations. Jerusalem.
- MAZZOLENI, D. 2004: Domus: Wall Painting in the Roman House. Los Angeles.
- MESHEL, Z. 1963: Notes and News: Caesarea, IEJ 13, str. 146-8.
- MEWRY, L. 1952: Settlements in the Jericho Valley During Roman Period, BA 15, str. 26-42.
- NETZER, E. 1975: The Hasmonaean and Herodian Winter Palaces at Jericho, IEJ 25, str. 89-100.
- 1978: The Winter Palaces of the Judaeen Kings at Jericho at the End of Second Temple Period, BASOR 228, str. 1-12.
- 1981: Greater Herodium. Jerusalem.
- 1991: Masada: the Yigael Yadin Excavations 1963-1965 : Final Reports. III., The Buildings Stratigraphy and Architecture. Jerusalem.
- 1996: The Hasmonaean Palaces in Palaestina. In: Hoepfner, W. – Brands, G (eds.), Basileia: Die Paläste der Hellenistischen Könige, Mainz am Rhein, str. 203-9.
- 1999: Die Paläste der Hasmonäer und Herodes des Grossen. Mainz am Rhein.
- 2006: The Architecture of Herod, The Great Builder. Tübingen.

- NIELSEN, I. 1996: Oriental Models for hellenistic Palaces? In: Hoepfner, W. – Brands, G (eds.), Basileia: Die Paläste der Hellenistischen Könige, Mainz am Rhein, str. 209-212.
- OLAMI, Y. – PELEG, Y. 1977. The Water Supply of Caesarea Maritima, IEJ 27, str. 127-137.
- OLESON, J.P. – HOHLFELDER, R.L. – RABAN, A. – VANN, R.L. 1984: The Caesarea Ancient Harbor Excavation Project: preliminary Report on the 1980-1983 Seasons, JFA 11, str. 281-305.
- PARROT, A. 1958: Samaria: The Capital of the Kingdom of Israel. London.
- PATRICH, J. 2000: The Structure of the Second Temple – A New Reconstruction. In: Geva, H. (ed.), Ancient Jerusalem Revealed, Jerusalem, str. 260-271.
- 2002: Herod's Theater in Jerusalem: A New Proposal, IEJ 52, str. 231-9.
- POKORNÝ, P. 1993: Řecké dědictví v Orientu. Praha.
- REICH, R. 1987: Four Notes on Jerusalem, IEJ 37, str. 158-167.
- REICH, R. – BILLIG, Y. 2000. Excavations Near the Temple Mount and Robinson's Arch, 1994-1996: Appendix: A Group of Theater Seats from Jerusalem. In: Geva, H. (ed.), Ancient Jerusalem Revealed, Jerusalem, str. 340-353.
- REISNER, G.A. – FISCHER, C.S. – LYON, D.G. 1924: Harvard Excavations at Samaria 1908-1910, Volume I Text. Cambridge.
- REISNER, G.A. – FISCHER, C.S. – LYON, D.G. 1924: Harvard Excavations at Samaria 1908-1910, Volume II: Plans and Plates. Cambridge.
- RICHARDSON, P. 1996: Herod: King of the Jews and Friend of the Romans. Minneapolis.
- 2004: Building Jewish in the Roman East. Leiden.
- ROCCA, S. 2008a: Herod's Judaea. Tübingen.
- 2008b: The Forts of Judaea 168 BC-AD 73: From the Maccabees to the Fall of Masada. Oxford.
- ROLLER, D.W. 1998: Building Program of Herod the Great. Berkeley.

- SHÄFER, P. 2003: Dějiny židů v antice. Praha.
- SHATZMAN, I. 1991: The Armies of Hasmonaeans and Herod. Tübingen.
- SPERBER, D. 1998: The City in Roman Palestine. New York.
- STERN, E. (ed.) 1993-2008: New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land I-V. Jerusalem.
- STIEGLITZ, R.R. 1987: Caesarea Ancient Harbor Excavation Project, 1986, IEJ 37, str. 187-190.
- TCHERIKOVER, V.A. 1964: Was Jerusalem a „polis“?, IEJ 13, str. 61-78.
- 1999: Hellenistic Civilization and the Jews. Philadelphia.
- TZAFERIS, V. A 1974: Tower and Fortress Near Jerusalem, IEJ 24, str. 85-94.
- VON HESBERG, H. 1996: The Significance of the Cities in the Kingdom of Herod. In: Fittschen, K. – Foerster, G. (eds.), Judaea and Greco-Roman World in the Time of Herod in the Light of Archaeological Evidence, Göttingen, str. 9-26.
- WILKINSON, J. 1974: Ancient Jerusalem, Its Water Supply and Population, PEQ 106, str. 33-51.
- YADIN, Y. 1975: Masada: Herod's Fortress and Zealots' Last Stand. London.
- ZANGENBERG, J.K. – VAN DE ZANDE, D. 2010: Urbanization. In: Hezser, C. (ed.), Jewish Daily life in Roman Palestine, str. 165-188.
- ZEITLIN, S. 1969: The Rise and Fall of the Judaeian State, Volume II. Philadelphia.

Internetové zdroje

- Tomb of King Herod discovered at Herodium by Hebrew University archaeologist. 8.5. 2007. Dostupné z: http://www.huji.ac.il/cgi-bin/dovrut/dovrut_search_eng.pl?mesge117861762132688760 [cit. 30.6. 2012]
- Royal box uncovered at Herodium reveals further evidence of luxurious lifestyle of famed King of Judea. 16.9. 2010. Dostupné z: http://www.huji.ac.il/cgi-bin/dovrut/dovrut_search_eng.pl?mesge128462389632688760 [cit. 30.6. 2012]

Přílohy

Příloha A	Tabulky
Příloha B	Obrazová příloha